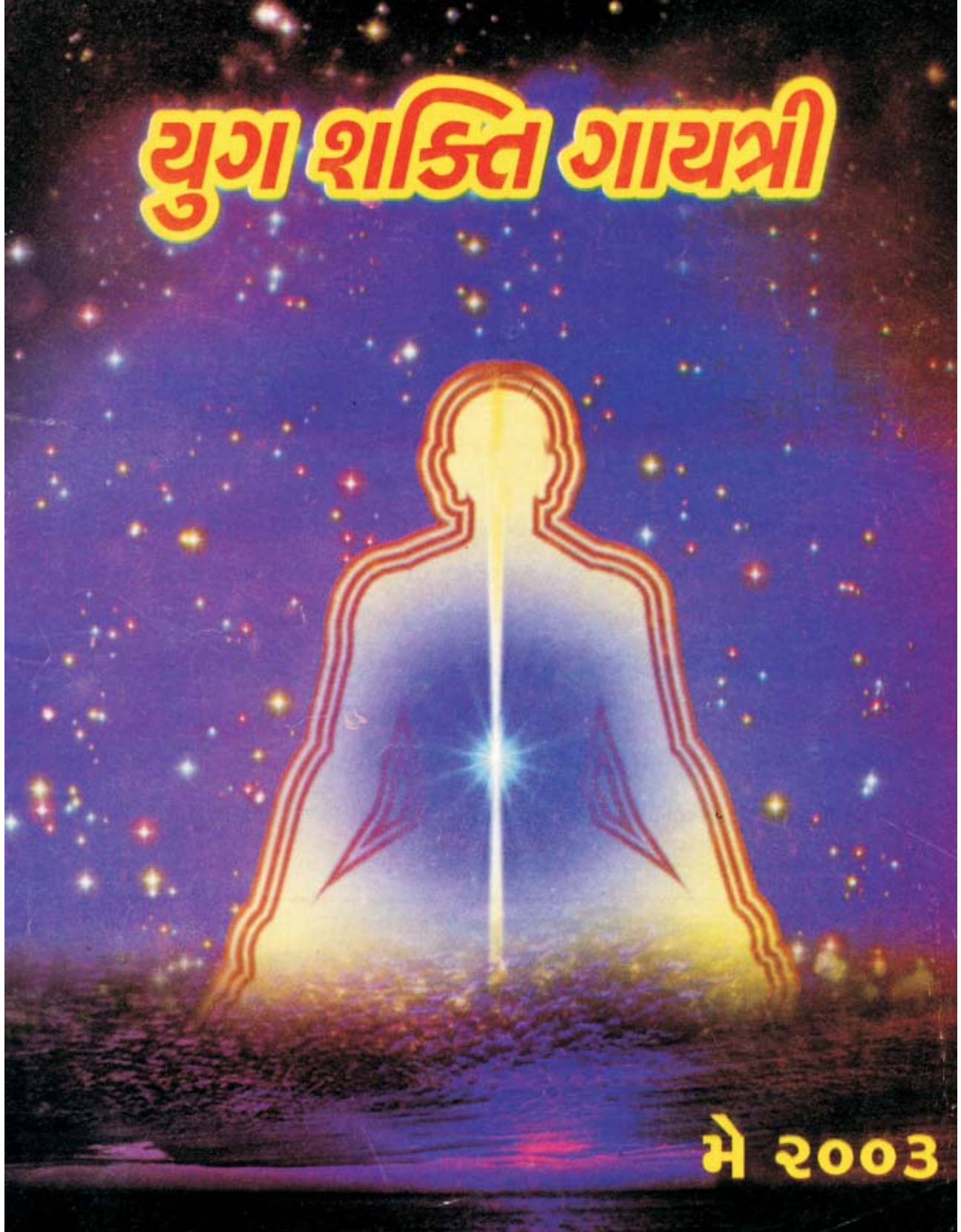

युग शक्ति गायत्री

मे २००३

અનુક્રમણિકા

૧. પ્રત્યેક કસોટીમાં ઉપભોગી ગૌમાતા	૧	૯. ગાયનું દૂધ જ શા માટે ?	૨૨
૨. શક્તિ ઉપાસનાથી જ રાષ્ટ્ર સમર્થ-સશક્ત બની શકશે	૨	૧૦. પંચગવ્ય ચિકિત્સા	૨૬
૩. સ્વામી વિવેકાનંદનો યુવાનોને સંદેશ	૫	૧૧. પ્રભુ સાથે પોતાનું સ્મરણ નિત્ય કરો	૩૦
૪. વિષેમાત્મક વિચારોથી આપણું મન સમર્થ બનાવીએ	૮	૧૨. બધું જ ગુરુને અર્પણ હો	૩૨
૫. મહાનિર્વાણની અનુભૂતિ	૧૧	૧૩. માનવીમાં દેવત્વ આ રીતે આવશે	૩૪
૬. ગ્રામીણ ઊર્જાના સ્વાવલંબી સ્ત્રોત-છાણ અને બળદ	૧૩	૧૪. ચેતનાની શિખર યાત્રા- બલિહારી ગુરુ આપની-૩	૪૦
૭. છાણ એક સસ્તું અને શ્રેષ્ઠ ખાતર	૧૬	૧૫. યુગ ગીતા	૪૩
૮. સંસ્કારિત કૃષિ અપનાવીએ	૨૦	૧૬. અપનો સે અપની બાત	૪૬

વિનંતી

અંગ્રેજી અખંડ જ્યોતિ પત્રિકા શાંતિકુંજ હરિદ્વારથી સંપાદિત થઈ અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન ધીયા મંડી મથુરા (ઉ. પ્ર.) ૨૮૧૦૦૩ થી પ્રકાશિત થતી થઈ ગઈ છે. અત્યાર સુધીમાં જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી તથા માર્ચ-એપ્રિલના બંને અંકો આવી ગયા છે. વર્ષમાં છ વાર નીકળતી આ દ્વિમાસિક પત્રિકા નવા પ્રબુધ્ધ પાઠકો સુધી પહોંચાડવી જોઈએ. તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬૦/- છે. વિદેશ માટે તેના રૂપિયા ૬૦૦/- છે. લવાજમ ફ્રી અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન, મથુરાના સરનામે મોકલવી. પત્રિકામાં સુધાર-માર્ગદર્શન માટે સૂચના સંપાદકના નામે હરિદ્વાર મોકલવી. વધુને વધુ પત્રિકાના પાઠક વધે, એ જ ગાયત્રી જયંતી પ્રસંગે વ્રત લેશો.

ગુરૂસત્તાની જ્ઞાન ગંગોત્રી “યુગ શક્તિ ગાયત્રી” પત્રિકાને જન-જન સુધી પહોંચાડનાર ખેડબ્રહ્મા ગાયત્રી શક્તિપીઠ અને ગોત્રી ગાયત્રી પરિવાર વડોદરા શ્રી મહેશભાઈ વૈદ્ય ને હાર્દિક અભિનંદન

યુગ શક્તિ ગાયત્રી પત્રિકા અમારા પ્રત્યેક સદસ્યને નિયમિત પહોંચાડવા પ્રયત્નશીલ છીએ. કોઈ કારણસર પત્રિકા ન મળી હોય તો અમારા કાર્યાલય ઉપર લવાજમ મોકલ્યાની પૂર્ણ વિગતસાથે પત્રાચાર કરશો. ગ્રાહક નંબર આપને મળતા અંક ઉપર દર્શાવવામાં આવે છે. આજીવન ગ્રાહકો પોતાનો નંબર ડાયરીમાં નોંધ કરી લે.

ॐ लूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्

युग शक्ति गायत्री

: संस्थापक / संरक्षक :
वेदमूर्ति, तपोनिष्ठ युगद्रष्टा
पं. श्रीराम शर्मा आचार्य
अने
माता भगवती देवी शर्मा

: संपादक :
डॉ. प्राणव पंड्या

: सહ संपादक :
धनश्याम पटेल

: कार्यालय :
गायत्री तपोभूमि,
मथुरा - २८१ ००३
: टेलिफोन :

(०५६५)२५३०३८८, २५३०१२८

वार्षिक लवाणम : ५५ रुपिया
आञ्चन लवाणम : ७०० रुपिया
विदेशनું लवाणम
वार्षिक १० पाઉન્ડ / १५ ડોલર રૂ.
૬૦૦=૦૦
આજ્ઞવન: ૧૦૦ પાઉન્ડ/૧૫૦ ડોલર
ભારતીય મુદ્રામાં રૂ. ૭૦૦૦-૦૦
વર્ષ - ૩૪ અંક - ૫
પ્રકાશન તિથિ ૨૫-૪-૨૦૦૩
મે - ૨૦૦૩
એક અંક : રૂ. ૫-૦૦

પ્રત્યેક કસોટીમાં ઉપયોગી ગૌમાતા

ભારતની દુર્દશાનું કારણ શોધીએ, તો મુખ્ય કારણ એ દેખાય છે કે અહીં ગાયત્રી ઉપયોગિતાને ભુલાવી દેવામાં આવી છે. ભારતીય પર્યાવરણયોગ્ય પરિસ્થિતિઓમાં અહીંની સંસ્કૃતિ સાથે મેળ ખાતું પ્રાણી છે - ગાય. તેની ઉપયોગિતાને આધારે જ એને માતા કરીને બોલાવવામાં આવે છે. વ્યક્તિની સંપન્નતા ગાયોની સંખ્યાથી માપવામાં આવતી. ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે જ્યાં સુધી આ દેશમાં ગાયોનું સન્માન અને પાલનપોષણ ચતાં રહ્યાં, ત્યાં સુધી દેશના નાગરિકો સ્વસ્થ, સંપન્ન અને સાંસ્કૃતિક ગરિમામય જીવન જીવતા રહ્યા. આ દેશમાં દૂધ અને અનાજ વેચાતું ન હતું. જરૂરિયાતવાળાને બિનામૂલ્યે આપવામાં આવતું હતું. અનેક બિદેશી યાત્રીઓએ તેમના સંસ્મરણોમાં લખ્યું છે કે ભારતમાં પાણી માગતાં દૂધ મળતું હતું. એટલા માટે જ કહેવામાં આવે છે કે આ દેશમાં દૂધ-દહીની નદીઓ વહેતી હતી. ધાર્મિક દષ્ટિએ તમામ જંતુઓની હત્યા પાપ છે, પરંતુ ગાય આપણી શ્રદ્ધાનું કેન્દ્ર પણ છે. આથી ગાયની હત્યા વધુ દુર્ભાગ્યપૂર્ણ છે. ગોરક્ષાની વાત સૌ કરે છે. અમને વિશ્વાસ છે કે ગાય કપાતી ત્યારે જ બચશે, જ્યારે લોકો ગાયના દૂધને પ્રાથમિકતા આપે. ગૌ-કવ્યોની માંગ વધશે, તો ગાય પાળવામાં આવશે અને કપાવાથી બચશે. ગૌમાતાની પૂજા કરીએ, ગૌમાતાની જય બોલાવીએ અને દૂધ ભેંસનું પીએ એ હાસ્યાસ્પદ છે. વિજ્ઞાનના પ્રત્યેક તર્કની કસોટી પર ગાયના દૂધનું સેવન કરવાનું અને ગૌપાલન કરવાનું ઉપયોગી છે. દૂધ ન દેનારી ગાય પણ ગૌમૂત્ર તથા ગોબરની(છાણ) કીમતી ભેટથી આપણું અને ગોપાલકનું પાલનપોષણ કરવામાં સક્ષમ છે.

રાષ્ટ્રીય નિર્માણ

શક્તિ ઉપાસનાથી જ રાષ્ટ્ર સમર્થ - સશક્ત બની શકશે

દેવભૂમિ ભારતમાં આદિશક્તિ પ્રત્યે આસ્થા અત્યંત પ્રાચીન છે. ભારતમાં પૂર્વ પાષાણકાળ અને નવપાષાણકાળમાં શક્તિ ઉપાસનાનો સંકેત મળે છે. ઈતિહાસવિદોના મતાનુસાર નવપાષણકાળમાં કૃષિ-કાંતિની સાથે ફક્ત સાંસ્કૃતિક પ્રગતિ જ નથી થઈ, પરંતુ સમાજમાં નારીઓનું સ્થાન અને ધર્મમાં શક્તિ-સિદ્ધાંતનું મહત્ત્વ વધ્યું, પરંતુ કાંસ્યકાળમાં સભ્યતાના ઉદયની સાથે જ પ્રાચીન ભારતમાં શક્તિ-ઉપાસનાને, શક્તિવાદને વ્યાપક લોકપ્રિયતા મળી. અન્ય દેશોમાં પણ શક્તિવાદનું પ્રમાણ મળે છે, જે ભારતના શક્તિવાદ સાથે મળતું જણાય છે. ઈતિહાસકાર આર.પી. ચંદ્રાની માન્યતા છે કે ભારતીય શક્તિ, ઉપાસના અને સામી જનોની અસ્તાર્ત, મિસર લોકોની આઈસિસ અને ફીગીયનોની સાઈબિલની પરિકલ્પનામાં ઘેરી સમાનતા છે.

પ્રાચીન ભારતમાં શક્તિ-ઉપાસના સારી એવી પ્રચલિત હતી. અન્ય દેશોમાં પણ તેનાં વિભિન્ન સ્વરૂપ મળે છે. એશિયા માઈનર તથા ભૂમધ્યસાગરીય પ્રદેશોમાં શક્તિની ઉપાસના મોટે ભાગે એક પુરુષ દેવતાની સાથે કરવામાં આવતી હતી. આફ્રિકામાં હવે પોતાના પુત્ર તનિત સાથે, મિસરમાં આઈસિસના રૂપમાં હોસસ સાથે, ફિનીશિયામાં અસ્થારોથના રૂપમાં તામુજ સાથે, એશિયા માઈનરમાં સાઈબિલના રૂપમાં જિયસ સાથે પૂજવામાં આવતી હતી. આ રીતે આર્યેતર જાતિઓનો સમાજ માતૃસત્તાત્મક હતો, એટલા માટે એમના ધર્મમાં માતાની પ્રધાનતા પ્રતિષ્ઠિત થઈ.

મજુમદાર, ડેલ્સ અને કેસલ વગેરે ઈતિહાસવિદો કાંસ્યકાલીન માતૃપૂજક ગ્રામસંસ્કૃતિઓના ઉદયને સિંધ-સભ્યતાથી પહેલાં લઈ જાય છે. તેઓએ અફઘાનિસ્તાન, બલુચિસ્તાન અને સિંધ વગેરેમાં માતૃશક્તિની ઉપાસનાનું પ્રમાણ શોધી કાઢ્યું છે. પ્રાચીન ભારતમાં માતૃદેવીની ઉપાસનાનાં પ્રાચીન ભારતમાં માતૃદેવીની ઉપાસનાનાં પ્રાચીનતમ પુરાતાત્વિક પ્રમાણો આ જ સંસ્કૃતિઓમાંથી મળે છે. હડપ્પામાં કેટલીક એવી મૂર્તિઓ પણ મળી આવી છે, જેના પગ નથી. આ મૂર્તિ રમકડાં હોઈ શકે નહીં. સર આરિયલ સ્ટાઈને આ મૂર્તિઓને બૌદ્ધ તથા યૂનાની મૂર્તિઓના આધારે “પૃથ્વીમાતા”ની મૂર્તિઓ ગણાવી છે.

મૈકેના મતાનુસાર આ મૂર્તિઓની ઉપાસના ગૃહદેવીના રૂપમાં ગામના કોઈ એક ભાગમાં મૂકીને કરવામાં આવતી હતી. પિગટના શબ્દોમાં આ મૂર્તિઓ માતૃદેવીની છે, જે ભયાનક તથા રૌદ્ર રૂપ પ્રગટ કરે છે. માર્શલે પણ તેને પૃથ્વીમાતાની મૂર્તિ માની છે. માનવ પૃથ્વી પર જ ઉત્પન્ન થાય છે અને મૃત્યુ પછી એમાં જ સમાઈ જાય છે. આ ક્રિયાએ મનુષ્યનું ધ્યાન પ્રાચીન કાળમાં જ આકર્ષિત કર્યું હતું. આ કારણે પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં પૃથ્વીની દેવીના રૂપમાં ઉપાસના શરૂ થઈ. આનું પ્રમાણ મોંહે-જો-દરો અને હડપ્પાની મૂર્તિઓમાંથી મળે છે.

શક્તિ ઉપાસનાની આ વહેતી કાલસરિતા સિંધુ સભ્યતા પછી પણ પ્રવાહિત રહી અને વૈદિક કાળમાં તો પૂરા ઉછાળથી વહેવા લાગી. ઋગ્વેદમાં ઉષા અને અદિતિ દેવીઓને મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન મળ્યું છે. વેદોમાં બહુવર્ણિત દેવી ઉષા છે. ઋગ્વેદમાં ઉષા માટે ૨૦ સુક્ત મળે છે અને તેનાં નામનો ત્રણસોથીએ વધારે વાર ઉલ્લેખ થયો છે. આ ઋગ્વેદના ઋષિઓની સર્વાધિક મનોરમ કલ્પના છે. ઋગ્વેદની એક બીજી મહત્ત્વની દેવી અદિતિ છે. ઋગ્વેદમાં લગભગ ૮૦ વાર તેનો ઉલ્લેખ મળે છે. એ સિવાય સરસ્વતી, દિતિ, વાણી, સત્રિ, પૃથ્વી, પુરધિ, પૃશ્નિ, સરણ્યુ, ઘિષણા, ઈગૂ, બૃહદ્દિવા, રાકા, સિનીવાલી, અરણ્યાની, શ્રદ્ધા, અનુમતિ, અરમતિ, અસનીતિ, નિર્ઋતિ, શ્રી આપઃ, સિંધુ, ઈંદ્રાણી, વરુણાની, રુદ્રાણી, આગ્નેયી, સૂર્યા, રોદસી, શયી, સીતા, દક્ષિણા, મહી, ભારતી, ઉર્વરા, ઉર્વરા વગેરે માતૃશક્તિઓનો ઉલ્લેખ ઋગ્વેદમાં મળે છે.

ઉત્તર વૈદિક કાળમાં માતૃશક્તિનું મહત્ત્વ પહેલેથી જ વધેલું મળે છે. આ કાળમાં માતૃદેવીનું પદ સ્વતંત્ર અને વિશિષ્ટ થવા લાગ્યું. સિંધુ ધર્મમાં માતૃદેવીનું પદ સંભવતઃ શિવસમાન હતું, પરંતુ આ કાળમાં તેની ઉપાસના શિવપત્ની રૂપમાં નહીં પણ સ્વતંત્ર રૂપે થવા લાગી. યજુર્વેદની વાજસનેયી સંહિતામાં અને તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં કેટલાક આ પ્રકારના સંકેત મળે છે. ઉપનિષદોમાં શક્તિ તત્ત્વના દાર્શનિક પક્ષનો વિકાસ મળે છે. સૌ પ્રથમ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં શક્તિતત્ત્વનો દ્વૈતભાવ પ્રકાશમાં આવ્યો. અદ્વય

હેઠળ છુપાયેલા દ્વૈતભાવની આ કલ્પના શક્તિતંત્રોમાં વિકસિત રૂપે ઉપલબ્ધ થાય છે. પરવર્તીકાળમાં શક્તિ અને વૈષ્ણવ, બંને સંપ્રદાયોએ આ શ્રુતિવચનોનો અંગીકાર - સ્વીકાર કર્યો. શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં આ વિચારનું સાંખ્યવાદી રૂપ શક્તિ ઉપાસનાની મહત્તા તથા તેનાં દાર્શનિક સ્વરૂપની મહત્તા રૂપે મળે છે.

શક્તિ-ઉપાસનાના ઉદયના ઈતિહાસમાં સૂત્રગ્રંથોનું મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે, કારણકે, શાક્ત મત એ સ્વતંત્ર મતરૂપે આ ગ્રંથોના યુગમાં ઉદય પામ્યો છે. સૂત્ર સાહિત્યમાં અનેક પ્રાચીન તથા નવીન દેવીઓ અને તેની ઉપાસનાનું વર્ણન થયું છે. સૂત્ર સાહિત્યમાં સરસ્વતીની ચર્ચા છે. અંબિકાની પણ દેવીના રૂપમાં વિવેચના થઈ છે. શાંખ્યાયન ગૃહ્યસૂત્રમાં શ્રી અને ભદ્રકાળીનો વિશ્વદેવ સંબંધી આહુતિના પ્રસંગમાં ઉલ્લેખ છે.

રામાયણકાળમાં શક્તિ-ઉપાસનાનો આવિર્ભાવ ભક્તિવાદની સાથેસાથે થયો. ઉત્તરકાંડમાં એનું આખ્યાન મળે છે. કમલાસીન દેવીના રૂપમાં લક્ષ્મીની કલ્પના કરવામાં આવી છે. રામાયણમાં સિમ્હિકા દેવીનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે. આમાં એક જગ્યાએ સીતાનું ચિત્રણ “કાલરાત્રિ” રૂપે કરવામાં આવ્યું છે. રામાયણની જેમ મહાભારતમાં પણ શક્તિઉપાસનાનો ધનિષ્ઠ સંબંધ શિવોપાસના સાથે જોવા મળે છે. શિવની માન્યતા સાથે મહાભારતમાં દેવીની માન્યતા જોડાયેલી છે. આમાં શક્તિ ઉપાસના સાથે સંબંધિત અનેક કથાઓ મળે છે અને કેટલીક શાક્ત કથાઓનું પૂર્ણ રૂપ તથા તેનાં ભિન્ન ભિન્ન સંસ્કરણો મળે છે, પરંતુ મહાભારતકાળ સુધી શક્તિ-ઉપાસના શૈવધર્મનું એક અંગ બની ગઈ હતી. એક જગ્યાએ શિવની સહચરી રૂપે તેને સ્પષ્ટ પણે શિવની શક્તિ કહેવામાં આવી છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આ સમય સુધી તેને શિવની શક્તિ અથવા માયા માનવામાં આવતી હતી, જેનો ઉપનિષદોમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. મહાભારતના ભીષ્મપર્વની શરૂઆતમાં દુર્ગાપૂજાનું વર્ણન છે. અહીં દુર્ગાને સિંહોની સેનાનેત્રી, કાલશક્તિ, કપાલધારિણી, કૌમારી, કાલી, કપાલિની, કપિલા, કૃષ્ણપિંગલા, ભદ્રકાલી, મહાકાલી, ચંડી, તારિણી, સૌમ્યા તથા સુંદર રૂપવાળી, કાત્યાયની, કરાલી, વિજયા, જયા વગેરે કહેવામાં આવે છે.

મહાભારતના શલ્યપર્વમાં માતૃકાઓનું વર્ણન છે. તેને શત્રુઓનો સંહાર કરનારી અને કુમાર કાર્તિકેયની અનુચરી બતાવવામાં આવી છે. કહેવામાં આવ્યું છે કે તેણે ત્રણે લોકોને

વ્યાપ્ત કરી રાખ્યું છે. વનપર્વમાં દેવી તીર્થોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. એમાં કામાખ્યા, શ્રીપર્વત, ભીમાદેવીનું સ્થાન, કાલિકા-સંગમ, ગૌરી શિખર, ધૂમાવતી દેવીનું સ્થાન, શ્રીતીર્થ, દેવી તીર્થ અને માતૃતીર્થ ઉલ્લેખનીય છે.

શક્તિ-ઉપાસના સાથે સંબંધિત ચક્ર અથવા મંડલાકાર ચક્રિકાઓ મથુરા, કૌસાંબી, રાજઘાટ, બસાઢ, પટણા તથા તક્ષશિલા જેવાં અનેક સ્થાનોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. મૌર્યકાળમાં શક્તિ ઉપાસનાનું પ્રમાણ માતૃદેવીઓની મૂર્તિઓથી મળે છે. મૌર્યકાલીન માતૃદેવીની માટીની મૂર્તિઓ પ્રાગૈતિહાસિક મૂર્તિઓ કરતાં વધુ વિકસિત છે. મૌર્યકાલીન ઉપલબ્ધ નમૂનાઓમાં દીદારગંજની યક્ષિણીને સુંદરતમ કહી શકાય. કૌસાંબીની શુંગકાલીન માટીની મૂર્તિઓમાં જે કલાસૌષ્ઠ્ય છે, તે દર્શનીય છે. આ મૂર્તિઓથી પ્રમાણિત થાય છે કે મૌર્ય અને શુંગકાલમાં શક્તિ-ઉપાસના પ્રચલિત હતી.

કુષાણકાળમાં શક્તિવાદ પર પ્રકાશ પાડનારી સાહિત્યિક કૃતિઓમાં સૌ પ્રથમ અશ્વઘોષના “બુદ્ધચરિત” નામના કાવ્યમાં શિવ તથા પાર્વતીનો કેટલીય વાર ઉલ્લેખ થયો છે. અહીં પાર્વતીને સ્કંદની માતા કહેવામાં આવી છે. અશ્વઘોષની બીજી કૃતિ “સૌંદરાનંદ”માં અંબિકા શબ્દ આવે છે. કુષાણકાલીન સિક્કાઓમાં શક્તિ-ઉપાસના વિષયક

દ્રૌપદીના સૂતેલા પાંચ પુત્રોને દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામાએ મારી નાંખ્યા, પાંડવોના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો, તેઓ તેને પકડી લાવ્યા અને દ્રૌપદી સામે જ એનું મસ્તક કાપવા વિચાર્યું.

દ્રૌપદીનો વિવેક ત્યારે જાગૃત થઈ ઊઠ્યો. તે બોલી, “પુત્રના મરવાનું દુઃખ માતાને કેટલું થાય છે તે હું જાણું છું. એટલું જ દુઃખ આપના ગુરુ દ્રૌણાચાર્યની પત્નીને થશે. ગુરુઋષણને સમજો, ગુરુમાતાના ઋષણને સમજો અને આને છોડી દો.” અશ્વત્થામાને છોડી મૂકવામાં આવ્યો. બદલાની ભાવના પર કુરુજાનો વિજય થયો.

અનેક માહિતી મળે છે. આ કાળમાં શક્તિ ઉપાસનામાં નવીન સિદ્ધાંતોની પ્રતિષ્ઠા થઈ.

ગુપ્તકાલીન સાહિત્યમાં શક્તિવાદની લોકપ્રિયતા પ્રસિદ્ધ છે. કાલિદાસની કૃતિઓમાં એનો ઉલ્લેખ મળે છે. દેવીના લોક-પ્રચલિત રૂપનું ચિત્ર ‘કુમાર સંભવ’ અને ‘મેઘદૂત’ નામનાં કાવ્યોમાં મળે છે. કનિંધમના અનુસાર ગુપ્તકાળમાં સાત માતૃકાઓની મૂર્તિઓ પણ મળે છે.

ગુપ્તોત્તરકાળમાં શક્તિ-ઉપાસનાનું સ્વરૂપ સારભાવથી પૌરાણિક જ રહ્યું. ગુપ્તોત્તર યુગનાં મંદિરોમાં ભુવનેશ્વરમાં આવેલું વૈતાલ દેઉલનું મંદિર ઉલ્લેખનીય છે. આ મંદિરમાં સ્થાપેલી ચતુર્ભુજ પાર્વતી, અષ્ટભુજ મહિષમર્દિની, અર્ધનારીશ્વર તથા અપ્સરાઓ વગેરેની મૂર્તિઓ ઉલ્લેખનીય છે. આ કાવ્યમાં મોટાભાગના શાક્ત મતાવલંબી દક્ષિણમાર્ગી થઈ ગયા.

સાહિત્યિક દૃષ્ટિએ ભારતમાં મહાકાવ્યો ઉપરાંત એ પુરાણોનો યુગ આવે છે, જેની રચના સ્થૂળતઃ ગુપ્તકાળ અને ગુપ્તોત્તરકાળની શતાબ્દીઓમાં થઈ. એમાં શક્તિ-ઉપાસનાની જુદીજુદી પ્રકૃતિઓનું વધુ વિકસિત રૂપ મળે છે. માતૃદેવીને લગભગ બધાં પુરાણોમાં શિવની શક્તિ માનવામાં આવી છે. સૌરપુરાણમાં દેવી તત્ત્વનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે એ શિવની જ્ઞાનમયી શક્તિ છે, જેના દ્વારા શિવ સૃષ્ટિનું સર્જન અને સંહાર કરે છે. શક્તિ ત્રિગુણાત્મિકા છે. એક અન્ય સ્થાને તેને પરા અથવા પરાશક્તિ કહેવામાં આવી છે, જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે. પુરાણકાળમાં સ્વતંત્ર શાક્તમતની ઉપાસ્ય દેવી રૂપે શક્તિ-ઉપાસનાની લોકપ્રિયતા વધી. સ્વતંત્ર મતરૂપે આ ઉપાસ્ય દેવીનું ઉગ્ર રૂપ વધારે નિખર્યું. પોતાના ઉગ્ર રૂપમાં એ મહિષાસુર, શુંભ, નિશુંભ, ધૂમ્રલોચન, રક્તબીજ, ચંડ, મુંડ વગેરેનો વધ કરે છે. બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણના દુર્ગાકાંડમાં દેવીના સૌમ્ય અને ઉગ્ર બન્ને રૂપોનું એકત્વ સ્પષ્ટ છે. વરાહપુરાણમાં ઉગ્ર રૂપમાં દેવીનું સામાન્ય નામ ચંડિકા, કાલી તથા દુર્ગા છે.

શાક્ત મતના વિકાસની દૃષ્ટિએ માર્કીય પુરાણનું દેવીમાહાત્મ્ય વિશેષરૂપે મહત્વપૂર્ણ અને ઉલ્લેખનીય છે.

.....

એક શિકારી તીર-કામઠાં લઈને શિકાર કરવા નીકળ્યો, પણ કાંઈ મોટું જાનવર ન મળ્યું.
 એકાદ નાનકડું સસલું પકડી શક્યો તો તેને ઘોડા પર બાંધી પાછો ફર્યો.
 પાછા ફરતી વખતે તે પાંતાના ઘરનાં રસ્તાં ભૂલી ગયો. તેણે જાડ નીચે બેસીને ચકલીને
 ચણ ખવરાવી રહેલા છોકરાને પૂછ્યું, 'તું મને મારા ગામનાં રસ્તાં બતાવી શકીશ?'
 છોકરાએ કહ્યું, "મેં તો બે જ રસ્તાં વિશે સાંભળ્યું છે. એક નરકનો, જે તમારા જેવા
 બેશરમ લોકોને તો કાંઈનય પૂછ્યા વિના મળી જાય છે. બીજો મારી જેમ નેકી કરવાનાં, જે
 સ્વર્ગ તરફ જાય છે. તમારે જે રસ્તે જવું હોય ત્યાં પૂછ્યા વિના ચાલ્યા જાવ."
 શિકારીને વાત હૃદય સોંસરી ઊતરી ગઈ. તેણે સસલાંને નજીકની ઝાડીમાં સ્વચ્છંદ હરવા-
 ફરવા માટે છોડી દીધું અને હવે પછી ક્યારેય શિકાર ન કરવાના સોગંદ લીધા.

.....

ભાંડારકરના મતાનુસાર આ ગ્રંથને શાક્તમતોમાં એવું જ સ્થાન મળે છે, જેવું વૈષ્ણવ મતોમાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાને મળે છે. તેને દુર્ગા સમશતીના નામે ઓળખવામાં આવે છે. એમાં વૈદિક અને લૌકિક નામો તથા વિશેષણો દ્વારા શક્તિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. સ્વાહા, સ્વધા, ષટ્કાર, સ્વર, અક્ષર, પ્રણવની ત્રણ માત્રાઓ, ચોથી અર્ધમાત્રા, સંધ્યા, સાવિત્રી આ બધું દેવીરૂપે કહેવાયું છે. તે જ જગતને રચે છે, તેનું પાલન કરે છે અને તેનો સંહાર કરે છે. તે જગતની ઉત્પત્તિ વખતે સૃષ્ટિરૂપા, પાલનકાળમાં સ્થિતિરૂપા અને કલ્પાંત વખતે સંહારરૂપા છે. મહાવિદ્યા, મહામાયા, મહામેધા, મહાસ્મૃતિ, મહામોહરૂપા અને મહાસુરી એ જ મહાદેવીનાં નામો છે. તે જ સૌંદર્યની અધિષ્ઠાત્રી છે. પર અને અપરથી પર છે અને સત્-અસત્થી પૂર્ણ છે.

આ જ કારણસર ધાર્મિક વ્રતોત્સવોમાં પણ દુર્ગાપૂજા, ગાયત્રી ઉપાસનાની નવરાત્રિ, મનસા પૂજા, હરિતાલિકા, કાલી પૂજા, સરસ્વતી પૂજા, દીપાવલિ, ષષ્ટિપૂજા, કુમારી પૂજા, તુલસી પૂજન, સાવિત્રી પૂજન, ગૌ-ગંગાપૂજન વગેરેની પ્રથા શરૂ થઈ, જેમાં શક્તિની ઉપાસના કરવામાં આવે છે. આપણા પૂર્વજ મનીષીઓ દ્વારા સોંપવામાં આવેલી આ ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક ધરોહર આજેપણ ઉચિત અને મહત્વપૂર્ણ છે. શક્તિ-ઉપાસનાને, આ કીમતી સાંસ્કૃતિક નિધિને અપનાવીને જ દેશ સમર્થ, સશક્ત અને શક્તિશાળી બની શકે છે. આદિશક્તિ પ્રત્યે જન-જનના મનમાં જાગૃત આસ્થા જ આપણને આપણો પુરાતન વૈભવ પાછો અપાવી શકે છે.

માટે જીવનમાં આદર્શ હોવો અનિવાર્ય છે. આથી, જીવનનો આદર્શ કદી ન છોડશો. ” એક જગ્યાએ તો સ્વામીજી ત્યાં સુધી કહે છે કે ખોટા માર્ગે ઝડપથી આગળ વધવાને બદલે સારા માર્ગ પર અડીખમ ઊભા રહેવું પણ પૂરતું છે.

આના જ અનુસંધાનમાં સ્વામીજી યુવાનોને ઉદ્બોધન કરતાં કહે છે, “તમે તમારા પોતાના દોષો અને ભૂલો માટે બીજાઓને દોષ શા માટે આપો છો? જે તમે વાવ્યું હતું તે જ તમે લાગી રહ્યા છો. એટલા માટે ભાગ્યને શા સારું દોષ દેવો? બીજાઓ પર દોષારોપણ આપણને દુર્બળ, અને માત્ર દુર્બળ જ બનાવે છે. આથી પોતાની દુર્બળતા માટે કોઈને દોષ ન દો. તમામ જવાબદારી તમારા ખભે લો અને કહો, આ જે કષ્ટ હું વેઠી રહ્યો છું, તે મેં પોતે રચેલું છે. એનો અર્થ એ થયો કે એને હું જ નષ્ટ કરી શકું છું. જે મેં ઊભું કર્યું છે તે હું જ ધ્વસ્ત પણ કરી શકું છું. ” આથી પોતાના પગ પર ઊભા થાવ. બહાદુર બનો, દઢ બનો તથા પોતાની તમામ જવાબદારી તમારા ખભા પર લો અને જાણો કે તમારા ભાગ્યના નિર્માતા તમે પોતે છો. સમસ્ત શક્તિઓ અને સફળતાઓ તમારી અંદર છે. ભૂતકાળ જે ગરિમામય ન રહ્યો હોય તો એની ચિંતા ન કરો. મરેલા ભૂતને ભૂતના હવાલે દફન માટે છોડી દો. અનંત ભવિષ્ય તમારી સામે છે. તમારે હંમેશાં યાદ રાખવું પડશે કે પ્રત્યેક શબ્દ, પ્રત્યેક વિચાર અને પ્રત્યેક કર્મ તમારા માટે સંગ્રહીત રહેશે. જેમ કે ખરાબ વિચાર અને કર્મ ખૂંખાર વાઘની જેમ તમારા પર ત્રાટકવા તૈયાર રહેશે, એવી જ રીતે સારા વિચાર અને કર્મોની શક્તિ પણ હજારો દેવદૂતોની જેમ તમારી રક્ષા માટે સદેવ તત્પર રહેશે.”

આ રીતે સ્વામીજી યુવાનોને પોતાની જવાબદારી પોતે લેવા આહ્વાન કરે છે અને એમનામાં છુપાયેલી આત્મશક્તિના જાગરાણનો બોધ કરાવતાં કહે છે, “જ્યારે વ્યક્તિ પોતાની જવાબદારી પ્રત્યે પૂર્ણપણે સભાન રહે છે, ત્યારે વ્યક્તિનું શ્રેષ્ઠતમ સ્વરૂપ ઊભરી આવે છે. જ્યારે આપણી સામે કોઈ ભૂત-પ્રેત દોષ દેવા માટે નથી, કોઈ દેવતા આપણો બોજ ઉઠાવનાર નથી, તો આપણે પોતે એકલા જ જવાબદાર હોઈએ છીએ, ત્યારે જ આપણે આપણા શ્રેષ્ઠતમ રૂપમાં પ્રગટ થઈએ છીએ અને આપણી સંભાવનાઓના ઉચ્ચતમ શિખરો તરફ આરોહણ કરીએ છીએ.”

આ રીતે સ્વામીજી યુવાનોમાં જવાબદારીનું જ્ઞાન જગાડીને સહજ જ એમના આધ્યાત્મિક જાગરાણ અને ચરિત્રનિર્માણની નક્કર પૃષ્ઠભૂમિ તૈયાર કરે છે. આ જ્ઞાન જ્યાં યુવાનોને અવાંછનીય

વિચારો અને કર્મોથી બચાવે છે, ત્યાં તેમને શ્રેષ્ઠ ચિંતન અને આચરાણ માટે પ્રેરિત કરે છે અને પોતે જ પોતાના ભાગ્યનિર્માતા હોવાનો એક નવો વિશ્વાસ જગાવે છે. આની સાથે જ યુવાનોના ચરિત્રનિર્માણ અને વ્યક્તિત્વ નિર્માણની આધ્યાત્મિક પ્રક્રિયા શરૂ થઈ જાય છે.

સ્વામીજીના શબ્દોમાં, “વ્યક્તિનું ચરિત્ર બીજું કંઈ નથી, તેની આદતો અને વૃત્તિઓનો સાર માત્ર છે. આપણી આદતો અને વૃત્તિઓ જ ચરિત્રનું સ્વરૂપ નિર્ધારિત કરે છે. વૃત્તિઓની શ્રેષ્ઠતા અને નિકૃષ્ટતા અનુસાર જ ચરિત્રની સબળતા અને નિર્બળતા સુનિશ્ચિત થાય છે. શ્રેષ્ઠ ચિંતન અને આચરાણના સતત અભ્યાસ દ્વારા વૃત્તિઓનું શોધન થાય છે અને ચરિત્રનિર્માણનું કાર્ય મનોવાંછિત દિશામાં આગળ વધે છે.”

વાસ્તવમાં આધ્યાત્મિક પૂર્ણતાની અનંતતા અને અસીમતાને આ શાંત અને સસીમ જીવનમાં મૂર્ત રૂપ આપવાનો દુસ્સાહભર્યો પ્રયાસ-પુરુષાર્થ જ ચરિત્રનિર્માણનો મર્મ છે. સ્વામીજીના શબ્દોમાં આથી ઓછામાં નૈતિકતા કે આદર્શનો માર્ગ અપનાવવાનું સંભવ પણ નથી, આથી ઓછામાં યુવાનોના હૃદયને ખળભળાવી રહેલા પ્રશ્નોનું યથાર્થ સમાધાન પણ શક્ય નથી, કારણ કે કોરા ઉપયોગિતાવાદી આધાર (Utilitarian ground) પર કોઈ જાતની નૈતિકતાની વ્યાખ્યા પણ સંભવ નથી. ઉપયોગિતાવાદી દર્શન માત્ર પોતાના સુખ અને સ્વાર્થને જુએ છે. તેની દૃષ્ટિમાં સેવા, સંયમ અને ત્યાગનો માર્ગ પ્રત્યક્ષતઃ ખોટનો સોદો જાણાય છે. સ્વામીજી આ સંદર્ભમાં કટાક્ષ કરતાં

સુગ્રીવનો રાજ્યાભિષેક થઈ ચૂક્યો હતો. તે શ્રીરામના બળની પ્રશંસા કરતાં કહેવા લાગ્યા, એમણે વાલિ જેવા બળવાનને એક જ બાણમાં ઘરાશાયી કરી નાંખ્યો.

શ્રીરામ બોલ્યા, ખેનારને એમ લાગે, પરંતુ વાલિના દોષોએ તેને છેદી છેદીને જર્જર બનાવી દીધો હતો, એટલા માટે સિદ્ધાંતના એક જ આક્રમણથી તે મૃત્યુ પામ્યો.

કહે છે કે ઉપયોગિતાવાદી અર્થાત્ ભોગવાદી દર્શન એક બાજુ અનંત અર્થાત્ આધ્યાત્મિક પૂર્ણતાના આદર્શને અસંભવ માને છે તથા તેના માટે સંઘર્ષ કરવાથી રોકે છે અને બીજી બાજુ નૈતિકતાની વકીલાત કરે છે, જે સંભવ નથી. આધ્યાત્મિક આદર્શ વિના નૈતિક કે સારા બનવાનું લક્ષ્ય હોઈ શકતું નથી. માત્ર અનંતતા તરફ અર્થાત્ પોતાની આધ્યાત્મિક પરિપૂર્ણતા તરફ આગળ વધવાના જીવન આદર્શના આધારે જ યથાર્થ નૈતિકતા સંભવ છે.

શ્રેષ્ઠ ચિંતન અને આચરણના રૂપમાં જે ચરિત્રનિર્માણનો શુભારંભ થાય છે, તે જ ચિત્તવૃત્તિઓના શોધનની સાથે તપ-સાધનાનું રૂપ લઈ લે છે. વૃત્તિઓના શોધનની સાથે ક્રમશઃ આત્મામાં છુપાયેલી શક્તિઓનું જાગરાણ શરૂ થઈ જાય છે. આ ક્રમમાં સંયમ, સહિષ્ણુતા, નૈતિકતા અને અન્ય નીતિ-નિયમો માર્ગનાં અનિવાર્ય સોપાન બની જાય છે. હવે યુવાનોને પોતાના અનુત્તરિત પ્રશ્નોનાં સમાધાન સહેજમાં મળવા માંડે છે. ક્ષણિક સુખનો થોડોક સંયમ આંતરિક સશક્તતા અને આનંદની એક ઘેરી અનુભૂતિ આપે છે. સ્વાર્થનો થોડોક ત્યાગ ભીતર ઊંડા સંતોષનો અનુભવ બને છે. આ જ ક્રમમાં સંયમ, સહિષ્ણુતા, ઉદારતા, સેવા આદિ સદ્ગુણ જીવનના અભિન્ન અંગ બનતા જાય છે. જીવનમાં નૈતિક નિયમોનું પાલન બાહ્ય દબાણને બદલે અંદરથી સ્ફૂર્ત થવા લાગે છે. જીવનના ક્રિયાકલાપ બહારના અનુશાસનને બદલે આત્માનુશાસન દ્વારા સંચાલિત થવા માંડે છે.

પોતાની અંદર દિવ્યતાની જરાક સરખી ઝલક પણ યુવાહૃદયને અંતરમાં છુપાયેલી અપાર સંભાવનાઓ પ્રતિ આશ્વસ્ત કરે છે અને એ સાથે જ બહાર બીજી વ્યક્તિઓ અને પ્રાણીઓમાં પણ એની ઝલકની ઝાંખી થવા લાગે છે. આ બિંદુ પર સ્વામીના શબ્દોમાં 'શિવભાવે જીવસેવા'નું રહસ્ય ઉદ્ઘાટિત થાય છે. સ્વામીજી લખે છે, "આટલી તપશ્ચર્યા પછી હું વાસ્તવિક સરચાઈને સમજી શક્યો છું કે ઈશ્વર જ દરેક પ્રાણીમાં છે. જે જીવસેવા કરે છે તે ઈશ્વરસેવા કરે છે. જેઓ આ પ્રગટ ઈશ્વરની સેવા કરી શકતા નથી, તેઓ એ અપ્રગટ ઈશ્વરની સેવા કેવી રીતે કરી શકશે?" એટલા માટે તેઓ કહે છે કે પ્રત્યેક પુરુષ, સ્ત્રી અને તમામ પ્રાણીઓને ભગવાન રૂપે જુઓ. તેમની સેવા જ સર્વોચ્ચ ધર્મ છે. આજનો યુવાન જો આ આદર્શોને અનુરૂપ પોતાનું જીવન ઘડવા માટે કટિબદ્ધ થઈ જાય તો સ્વામીજીના શબ્દોમાં તે ઝાઝો સમય અંધકારમાં ભટકશે નહિ. આધ્યાત્મિક જીવનશૈલીના સતત અભ્યાસ સાથે જ આપણા અંતરમાંથી આત્મસૂર્યના પ્રકાશનો ઉદય થશે, જે ધીમે ધીમે આપણા જીવનના અંધારા ખૂણાને પ્રકાશિત કરશે. તેની સાથે ધીમે ધીમે શક્તિનો ઉદ્ભવ થશે. જેઓ અત્યારે લડખડી રહ્યા છે, તેઓ ધીરે ધીરે મજબૂત થતા જશે અને જલદી એ દિવસ આવશે, જ્યારે સત્ય આપણા દિલ-દિમાગ પર એ રીતે છવાઈ જશે કે તે આપણી ધમનીઓમાંથી વહેવા લાગશે અને આપણા જીવનમાંથી આચરણની ભાષામાં છલકવા લાગશે. ■

ઘનંતરિના વિદ્યાલયમાં વાગભટ્ટ આયુર્વેદ ભણી રહ્યા હતા, તેમની પીઠમાં એક ભયંકર ગૂમડું થયું. ઉપચાર માટે એક જડીબુટ્ટીની જરૂર પડી. ગુરુદેવે તેનું નામ જણાવ્યું. આકાર સમજાવ્યો અને વનપ્રદેશમાં તે શોધી લાવવા મોકલ્યા.

વાગભટ્ટ ત્રણ મહિના સુધી ધ્યાનપૂર્વક જડીબુટ્ટી શોધતા રહ્યા. એમણે અનેક પ્રકારની જડીબુટ્ટીઓ જોઈ-પરખી, પણ જે જોઈતી હતી તે ઔષધિ ન મળી, તેઓ પાછા ફર્યા.

ઘનંતરિએ વિવરણ સાંભળ્યું તો જ્ઞાનવૃદ્ધિ અને નવી શોધ પર આનંદ વ્યક્ત કર્યો.

બીજા દિવસે વિદ્યાર્થીને લઈને તેઓ પડોશના ખેતરમાં ગયા અને જોઈતી હતી તે ઔષધિ ઉખાડી લાવ્યા, તેનું સેવન કરાવ્યું. તે વિદ્યાર્થી થોડાક જ દિવસમાં સારો થઈ ગયો. તક મેળવી વાગભટ્ટે ગુરુદેવને પૂછ્યું, ભગવન્ ! ઔષધિ તો પાસે જ હતી, તો પછી મને આટલા કષ્ટસાધ્ય પ્રયાસ માટે શું કામ મોકલ્યો?

ઘનંતરિએ કહ્યું, વત્સ ! પ્રયોજન-લાભની સરખામણીમાં જ્ઞાન અને અનુભવનું સંપાદન વધુ મહત્વપૂર્ણ છે. તું આ કારણે આટલો પુરુષાર્થ કરી શક્યો, એ લાભ અનાયાસ ઉપલબ્ધિથી ક્યાંથી મળવાનો હતો?

❧ વિચાર - સામર્થ્ય ❧

❧ વિદેયાત્મક વિચારોથી આપણું મન સમર્થ બનાવીએ ❧

જીવનને સુખી, સમૃદ્ધ અને સફળ બનાવવા માટે માનવી અથક શ્રમ કરે છે અને આ પ્રક્રિયામાં તેનું ઓજર હોય છે તેનું ચેતન મન, જે પોતાના વિચાર અને સંકલ્પશક્તિ દ્વારા ત્વરિત ઉપલબ્ધિઓમાં વિશ્વાસ રાખે છે, પરંતુ તેની શક્તિ અને ક્ષમતાની સીમા છે. મનોવેજ્ઞાનિકોના મતાનુસાર મનુષ્ય જે ચેતન મનની સાથે અચેતન મનનો પણ સહયોગ લે તો વાંછિત સફળતા વધુ જલદી, સમગ્ર અને સરળ રૂપથી મળશે. ચેતન મન અને બુદ્ધિના બાહ્ય પ્રયાસ જ્યાં એક હદ સુધી જ અભીષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં સફળ થઈ શકે છે, ત્યાં અચેતન મનની વાત જુદી છે. એ સમસ્ત શક્તિનો આધાર છે. એક મનોવિદ્વાન મતાનુસાર, તેની અંદર અદ્ભુત ઉત્પાદક શક્તિ ભરેલી છે, જેના દ્વારા કોઈ પણ કાર્ય અસંભવ નથી. એ અલ્પાદીનના જાદુઈ ચિરાગ જેવું છે, જેને ઘસતાં જ જાદુઈ જીવ પ્રગટ થાય છે અને મનોકામના પૂરી કરે છે. તેમાં વિશ્વાસપૂર્ણ જે કોઈ પણ વિચારો અને ભાવોને મોકલવામાં આવે છે, તેને અનુરૂપ તે પોતાની અસીમ શક્તિ સાથે તે ફલિત કરવામાં લાગી જાય છે અને એક અદૃશ્ય પરંતુ સમર્થ સેવકની જેમ માલિકની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે. આ રીતે જે આપણે તેનો ઉપયોગ કરવાનું શીખી જઈએ તો આપણે શારીરિક નીરોગીતા, માનસિક સંતુલનથી માંડીને વ્યાવસાયિક સફળતા અને આત્મલાભ સુધીનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં ઉપલબ્ધિઓ આપામો જેડી શકીએ છીએ.

આપણા શરીરમાં અવચેતન મન જ શક્તિનો મૂળ આધાર છે. તેના દ્વારા જ શરીરનાં આંતરિક અંગ-અવયવોનું સંચાલન થઈ રહ્યું છે. શરીરમાં રક્ત પરિભ્રમણ, ફેફસાંની સક્રિયતા, પાચન ક્રિયા, હૃદયનું આકુંચન-પ્રકુંચન વગેરે તમામ કાર્ય અવચેતન મન દ્વારા જ ગતિશીલ છે. અવચેતન મન ગહન ભાવનાઓ દ્વારા પુષ્ટ સંકેતોથી પ્રભાવિત થાય છે અને તેને અનુરૂપ શરીર પર અદ્ભુત પ્રભાવ પાડે છે. ફ્રાંસના પ્રો. બુલ આ સંદર્ભમાં એક ઉદાહરણ દ્વારા આ તથ્યને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે ફ્રાંસમાં એક અપરાધીને દેહાંત દંડ મળ્યો, પરંતુ આખરે રાષ્ટ્રપતિના આદેશથી તેને ક્ષમાદાન પણ મળી ગયું. ફ્રાંસી પર તો ન ચડ્યો, પરંતુ તેના પ્રયોગોમાંથી પસાર થવું પડ્યું. જેલમાં

ડોક્ટરોએ તેની આંખો પર પાટા બાંધીને તેને પાટ પર સુવાડી દીધો અને કહી દીધું તને નસ કાપીને મારી નાખવામાં આવશે. તેના બન્ને હાથમાં સોય ભોંકવામાં આવી, જેથી તે કલ્પના કરી શકે કે નસ કાપી નાખવામાં આવી છે અને સાથે જ હાથ પર ગરમ પાણીની ધાર એવી કરી કરવામાં આવી કે તે ભ્રમમાં પડી ગયો કે નસોમાંથી ગરમ લોહી નીકળી રહ્યું છે. પછી ખોટેખોટું એમ કહેવાનું શરૂ કર્યું કે, 'બહુ લોહી વહી ગયું, ચારે બાજુ લોહી જ ફેલાયેલું છે', આ સાંભળીને કેદી ભાવજગતમાં લોહીલુહારણ થઈ ગયો અને એનું પરિણામ એવું ભયંકર આવ્યું કે કેદી મૃત્યુની નજીક જઈ પહોંચ્યો. વાસ્તવિકતા જાણાવીને તેને બચાવી લેવામાં આવ્યો.

આમ ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણા ભાવ અને વિશ્વાસનો શરીર પર કેટલો અદ્ભુત પ્રભાવ પડે છે. તે અવચેતન મન દ્વારા યથાવત્ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે અને તુરંત પોતાનો પ્રભાવ બતાવે છે. તેને પડછાયાનું ભૂત અને દોરડાનો સાપ બનાવતાં વાર નથી લાગતી. એ તો આજ્ઞાકારી સેવકની જેમ ચેતન મનના સબળ નિર્દેશોનું અનુકરણ કરે છે.

પ્રસિદ્ધ મનોવેજ્ઞાનિક ડૉ. વિલિયમ બ્રાઉન અવચેતન મનનાં રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન કરતાં કહે છે, "હું એક રાત્રે મારો હુકકો પી રહ્યો હતો. મને એવું લાગ્યું કે જાગે કોઈ કહી રહ્યું છે કે ધૂમ્રપાન ખરાબ છે. મેં વિચાર્યું કે મારે હુકકો પીવાનું છોડી દેવું જોઈએ. તે રાત્રે હું ઘણીવાર સુધી કહેતો રહ્યો, 'તમાકુ હાનિકારક છે, ઘૃણિત છે, તેનાથી અનેક બૂરાઈઓ ફેલાય છે. હું કાલથી સહેજ પણ હુકકો નહિ પીઉં. તમાકુ સાથે હવે મારે કોઈ નિસબત નથી. હું તો નિર્વિકાર અને નિષ્કલંક વ્યક્તિ છું. તમાકુ જેવા નકામા અને નિરુપયોગી પદાર્થ સાથે મારો કોઈ સંબંધ હોઈ શકે નહિ.' હું અવચેતન મનને આવા સંકેત આપની સૂઈ ગયો. જ્યારે સવારે ઊઠ્યો તો મને હુકકો પીવાની સહેજ પણ ઈચ્છા ન થઈ. ત્યારથી મારી આ ખરાબ આદત છૂટી ગઈ. હવે હું અવચેતન મન પર સંકેતોની પડતી અદ્ભુત શક્તિ પર વિશ્વાસ ધરાવવા લાગ્યો છું."

આજ એ એક વૈજ્ઞાનિક સત્ય છે કે જે અવચેતન મનમાં એ વિશ્વાસ જન્મે કે રોગ સારો થઈ રહ્યો છે તો નિશ્ચિતપણે

રોગ મટી જશે. આના આધાર પર આજકાલ ઘણા દેશોમાં ચિકિત્સા અને સંશોધન ચાલી રહ્યાં છે અને ઘણા રોગીઓ આનો આશાતીત લાભ લઈ રહ્યા છે. ફાન્સમાં વિખ્યાત મનોવૈજ્ઞાનિક એમિલ ક્રૂએએ આ સંદર્ભમાં ગંભીર શોધકાર્ય કર્યું છે અને એમનો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે એવો કોઈ રોગ નથી જે આ પદ્ધતિથી ઠીક ન થઈ શકે.

અવચેતન મન આશ્ચર્યજનક રીતે કાર્યનો અંત કેવી રીતે આણે છે? એક મનીષીનું માનવું છે કે અવચેતન મન અનંત મનના સંપર્કમાં રહે છે, જે અસીમ જ્ઞાન, અસીમ શક્તિ અને અસીમ આનંદનો ભંડાર છે. અવચેતન મન દ્વારા આપણે એ

ભગવાન મહાવીર ત્યાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં કોઈ એક ગ્રામીણે તેમના ચરણોમાં ઝૂકીને પ્રણામ કર્યાં. ઉત્તરમાં મહાવીરે પણ તેમના ચરણો ઉપર માથું ટેકવ્યું.

ગ્રામીણ ચોંકી ગયો. બોલ્યો, “આપ તપસ્યાના ભંડાર છો. એ વિભૂતિને મેં નમન કર્યાં, પરંતુ હું તો કાંઈ નથી, મને નમન શા માટે?”

મહાવીરે કહ્યું, “તારી બીંતર જે પવિત્ર આત્મા છે એને જ હું જોઉં છું અને નમું છું. મારા તપથી તારું સત્ય મોટું છે.”

અનંત મન પાસેથી ઈચ્છિત શક્તિ, જ્ઞાન અને તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. અવચેતન મન કોરા વિચારો કે છીછરી કલ્પનાઓથી પ્રભાવિત થતું નથી. તે ગહન વિશ્વાસ દ્વારા આવેશિત વિચારો, ભાવો અને સંકલ્પોને જ ગ્રહણ કરે છે અને જે વિશ્વાસ આપણે તેનામાં સ્થાપિત કરીએ છીએ, તેને અનુરૂપ તે ઈચ્છિત ફળ આપવા લાગે છે અને જીવન તથા વ્યક્તિત્વના સ્વરૂપને ઘડે છે.

એક મનોવૈજ્ઞાનિકના મતાનુસાર આપણું જીવન મુખ્યત્વે અવચેતન મન દ્વારા શાસિત થાય છે અને સૌથી મહત્વપૂર્ણ ચીજ તેમાં વિધેયાત્મક વિચારો ભરવા એ છે. આ આપણે

સકારાત્મક ભાવ અને ચિંતન દ્વારા કરી શકીએ છીએ. એ એક સ્થાપિત મનોવૈજ્ઞાનિક સત્ય છે કે અવચેતન મનમાં મોકલેલો વિચાર આપોઆપ જ ફલિત થાય છે. આથી આપણી સફળતા માટે આપણે આપણને કહીએ, “મને પોતાને મારા પર અને આ કાર્ય પર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, જે હું કરી રહ્યો છું. હું મારો શ્રેષ્ઠતમ પ્રયાસ કરી રહ્યો છું, આથી હું સફળ થઈને રહીશ. બ્રહ્માંડની અનંત શક્તિ મારી સાથે છે, આથી મારે કોઈપણ ચીજથી ભયભીત થવાની જરૂર નથી.” આ પ્રકારના સકારાત્મક ભાવ, વિચારો અને સંકલ્પોને દિવસમાં કેટલીયવાર દોહરાવતાં, અચેતન મનની શક્તિને સક્રિય કરી શકીએ છીએ. પ્રખ્યાત મનોવૈજ્ઞાનિક નેપોલિયન હિલના શબ્દોમાં “આપણા અવચેતન મનમાં વિધેયાત્મક નિર્દેશો નિરંતર મોકલવા એ જ એકમાત્ર એવી પદ્ધતિ છે, જેના દ્વારા અંતર્મનમાં આત્મશ્રદ્ધા અને વિશ્વાસને સચેતનરૂપે વિકસિત કરી શકાય છે અને અવચેતન મનમાં નિરંતરપણે મોકલેલા વિચારોને સ્વીકૃત કરી શકાય છે. સંકલ્પ ક્રિયારૂપમાં પરિણમે છે તથા ઈચ્છિત ફળ આપે છે.”

સમસ્યાઓના સમાધાનમાં અવચેતન મન કેવી રીતે કામ કરે છે? આ સંદર્ભમાં મનોવૈજ્ઞાનિકોના મતાનુસાર “ઈનક્યૂવેશન” અર્થાત્ પરિપાક અવસ્થા એક મહત્વપૂર્ણ તથ્ય છે. તે ચેતન મન દ્વારા સમસ્યાના સમાધાનમાં કરવામાં આવેલા અથાગ પ્રયાસ પછી તેને અવચેતન મનના હવાલે તેને છોડી દેવું તે છે. તેને વિશ્રાંતિકાળ પણ કહી શકાય. જ્યારે ચેતન મન સમસ્યા પ્રતિ નિશ્ચિત થઈને અન્ય કાર્યો કરે છે અને અવચેતન મનના ગુહ્ય ક્ષેત્રમાં સમસ્યાનું સમાધાન સહસ્યમય રીતે ચાલતું રહે છે અને યોગ્ય સમયે સમાધાન ઊભરાઈને ચેતન મનની સપાટી ઉપર એક પ્રેરણા કે સ્ફુરણા રૂપે દેખાય છે. વૈજ્ઞાનિક શોધો, કલાત્મક કૃતિઓ, સાહિત્યિક રચનાઓ અને માનવની અન્ય શ્રેષ્ઠતમ ઉપલબ્ધિઓના મૂળમાં આ રહસ્ય છુપાયેલું રહ્યું છે. સૌથી ફળદાયી રીતે પુષ્ટ સંકેતો મોકલવાનું કામ શરીર અને મનની અર્ધચેતન અવસ્થામાં થાય છે. એટલા માટે કાં તો સવારે ઊઠતી વખતે જ્યારે બંને આંખો બંધ થવા લાગે છે ત્યારનો સમય સૌથી સારો છે. આ સમયે આપણે વ્યક્તિત્વના જે કોઈ પક્ષને ઘડવા ઈચ્છીએ અથવા જીવનમાં જે કંઈ ઈચ્છિતની પ્રાપ્તિ ઈચ્છતા હોઈએ તેને અનુરૂપ અવચેતન મન સાથે ભાવપૂર્ણ આંતરસંવાદના અભ્યાસ દ્વારા તે સાકાર

કરી શકીએ છીએ.

આની સફળતા માટે નિયમિતપણે કરવામાં આવેલ અધ્યવસાયપૂર્ણ પ્રયાસ અનિવાર્ય છે. વારંવાર અને એકપણ દિવસ છોડ્યા વિના અવચેતન મનને પુષ્ટ સંકેતોથી ભરતા રહેવાનું જરૂરી છે. પ્રત્યેક દિવસ સવારે અને રાત્રે ઉપરાંત દિવસભરમાં મનોમન તેનું પુનરાવર્તન કરતાં રહેવું જોઈએ.

વિશ્વાસ આ પ્રશિક્ષણનો પ્રાણ છે. વિશ્વાસ જેટલો દૃઢ હશે એટલો જ પ્રયાસ ફળદાયી હશે. અવિશ્વાસ એનો મહાન શત્રુ છે, કારણ કે અવચેતન મન એક આજ્ઞાકારી સેવકની જેમ નકારાત્મક તત્વોને પણ એટલી જ શક્તિ સાથે ક્રિયાન્વિત કરે છે, આથી અવાંછનીય નિર્દેશોનું પરિણામ ઘાતક જ હશે એ સુનિશ્ચિત છે. વિશ્વાસને અભીષ્ટ સિદ્ધિનું અર્ધું ફળ મानी શકાય છે. યાદથી ભાવના યસ્ય સિદ્ધિર્ભવતિ તાદૃશી - જેની જેવી ભાવના હોય છે એવી જ એની સિદ્ધિ પણ હોય છે. એ એક સામાન્ય તથ્ય છે કે જે જેવું વિચારે છે તેવો જ તે બની જાય છે. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા હતા કે, જે પોતાને પાપી-પાપી એમ વિચારે છે તે પાપી જ બની જાય છે અને

પોતાને મહાત્મા વિચારતાં વિચારતાં તે મહાત્મા બની જાય છે. જેટલીવાર આપણે આપણને પોતાને દુર્બળ, દુષ્ટ કે ખરાબ વિચારવાની ભાવનામાં લાવીશું એટલી જ વાર આપણે આપણી પ્રગતિના પંથમાં કાંટા વાવતા જઈશું.

આ રીતે અવચેતન મન આપણા હાથમાં એક મહાન ઉપકરણ છે. એની શક્તિ, સમર્થતા અને આજ્ઞાકારિતાનો સમુચિત સદુપયોગ કરીને આપણે જીવનમાં અભીષ્ટ વરદાનોની વૃષ્ટિ કરી શકીએ છીએ. આ તો કોમ્પ્યુટર જેવું છે. આપણે જેવો પ્રોગ્રામ એમાં ભરીશું (Input) તેવું જ આપણને તે પરિણામ (Output) આપશે. આપણું જીવન સ્વસ્થ અને સુખી બને તેને માટે જરૂરી છે કે આપણે સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ વિચાર ભાવોને જ તેમાં મોકલ્યા કરીએ. આપણું જીવન સફળતા અને શાંતિથી પરિપૂર્ણ બને તે માટે ઈચ્છનીય છે કે આપણે શ્રેષ્ઠતમ, ઉદાત્તતમ અને દિવ્ય વિચારોથી આપણાં અવચેતન મનને પરિપુષ્ટ કરીએ અને એ રીતે જીવનને સર્વાંગ સુંદર રૂપે ઘડતાં ઘડતાં આપણા ચરમ લક્ષ્ય તરફ આગળ વધીએ. ■

“કુબેર હોય કે રંક જ્યાં સુધી પરિશ્રમથી કમાયેલા ધનનો એક અંશ લોકહિતમાં સમર્પિત નથી કરતા તેઓ અધર્મ ખાય છે.” આટલા અક્ષર મહર્ષિ અનમીષિ માટે શાસ્ત્ર બની ગયા. તેમણે પત્ની સહિત એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે તેઓ દીનદુઃખીને ભોજન કરાવીને ભોજન લેશે.

તેમને સંકલ્પ નિભાવતાં વર્ષો વીતી ગયાં. તપ કોઈપણ પરીક્ષા વિના સિદ્ધ થઈ ગયું હોય એવું ક્યાંય બન્યું નથી. એક દિવસ એવો આવ્યો કે એમના બારણે કોઈ ડોકાયું પણ નહિ. બંને ખૂબ દુઃખી થયાં. ત્યાં જ તેમણે જોયું, ઝાડ નીચે એક વૃદ્ધ કુષ્ઠ રોગી પીડાથી કણસી રહ્યો હતો. શરીરમાં ઘા થઈ જવાથી તે કણસતો હતો. અનમીષિએ આગળ વધીને કહ્યું, “ભોજન તૈયાર છે એ ગ્રહણ કરી કૃતાર્થ કરો.” વૃદ્ધે કણસતાં કહ્યું, “આર્થશ્રેષ્ઠ! હું આપની ઉદારતાનો અધિકારી નથી, કારણકે હું ચાંડાલ જાતિનો છું. સંભવ હોય તો ઘરમાં જે કંઈ રોટલી બચી હોય તે અહીં ફેંકી જવ. તે ઉપાડીને મારું પેટ ભરી લઈશ.” વૃદ્ધની આ દશા જોઈને અનમીષિની કુરુણા ઊભરાઈ પડી. આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. તેઓ બોલ્યા, “એમ ન કહો તાત! અમે જાતિનાપૂજારી નથી, જીવનમાત્રમાં વ્યાપ્ત આત્માના ઉપાસક છીએ. આપની અંદર જે ચેતન છે તે જ પરમાત્મા છે. તેને છોડીને અમે અન્નગ્રહણ કરવાનું પાપ કેવી રીતે કરી શકીએ?”

તેઓ તે વૃદ્ધને આદરસહિત પોતાની કુટિરમાં લઈ ગયા. સ્નાન કરાવ્યું, નવાં કપડાં પહેરાવ્યાં, તેને ભોજન કરાવ્યા પછી પોતે ભોજન લીધું.

જ્યારે રાત્રે અનમીષિ સૂતા તો અગ્નિદેવ પ્રગટ થયા અને બોલ્યા, “તું જ ઈશ્વરનો સાચો ભક્ત છે કે જે બ્રાહ્મણ, ચાંડાલ, હાથી અને કૂતરામાં કોઈ ભેદ રાખતો નથી.”

મહાનિર્વાણની અનુભૂતિ

“પુણ્યગન્ધ: પૃથ્વીયામ” હવાઓમાં વિખરાતી પદ્મગંધ આ આર્ષવચનને સાર્થક કરી રહી હતી. ભગવાન તથાગત પોતાની ગંધ કુટિમાં બેઠા હતા. ભગવાનનો તપ પૂત દેહ જ આ પદ્મગંધનો સ્રોત હતો. તેઓ જ્યાં બેસતા, જ્યાં સમાધિલીન થતા, ત્યાંનું સંપૂર્ણ વાતાવરણ તેમની દિવ્ય સુગંધથી મહેકી ઊઠતું હતું. એમના આવાસસ્થાનના કાગડાગમમાં આ દિવ્ય સુરભિ ભરાઈ જતી. આ જ કારણે આશ્ચર્યવિભોર બનેલા ભગવાનના શિષ્યોએ એમના આવાસસ્થાનને ગંધ કુટિ નામ આપ્યું હતું. તથાગત જ્યાં રહેતા તે સ્થાન ગંધકુટિના નામે ઓળખાતું.

એક વખત જિજ્ઞાસુજનોનું સમાધાન કરતાં ભગવાને કહ્યું હતું, “ભન્તે ! આ દેહ પૃથ્વીતત્ત્વપ્રધાન છે. એનો સ્વાભાવિક ગુણ પુણ્યગંધ છે, પરંતુ એમાં આશ્રય મેળવનાર વિચારોના વિકારોએ, ભાવનાઓના પ્રદૂષણો, પ્રાણની દૂષિત દશાએ આ પુણ્યગંધનો નાશ કરી નાંખ્યો છે. આ દોષ-દુર્ગુણોથી ક્યારેક ક્યારેક સ્થિતિ એટલી દૂષિત થઈ જાય છે કે સુગંધ વિખેરવાનો સ્વભાવ ધરાવતા દેહમાંથી દુર્ગંધ નીકળવા માંડે છે. પરંતુ તપની પ્રચંડતાથી વિચાર, ભાવનાઓ અને પ્રાણની પવિત્રતા ફરી પાછી આવે છે અને દેહ પદ્મગંધનો સ્રોત બની જાય છે.”

ભગવાનનાં આ વચનોનો મર્મ સ્વયં ભગવાનની ઉપસ્થિતિ હતી. તેઓ જ્યાં પોતાના સંબુદ્ધ શિષ્યો સાથે બેસતા, ત્યાં દિવ્ય કમલ-વન અવતરિત થઈ જતું. હવામાં સ્વર્ગીય ભાવ ગહન થઈ જતા. આ સઘનતા એટલી સક્રિય હોતી કે તેનો જરાક સ્પર્શ પણ પ્રાણોમાં રોમાંચ ભરી દેતાં. માનવ ચેતના સહજ જ દિવ્ય ભાવોને સ્પર્શવા લાગતી. સામાન્ય પ્રાણીમાં પણ દિવ્ય ભાવ ઊઠવા લાગતા. ભગવાન તથાગતની સમાધિલીન ચેતનાના સાંનિધ્યમાં સામાન્ય સાધક પણ સમાધિ તરફ ઉન્મુખ થવા લાગતો. જેમની સાધના પ્રખર હતી તેમને માટે તો ભગવાનનો સ્પર્શ નિર્વાણનાં મહાદ્વાર ખોલનારો હતો.

ભગવાન દિવ્ય ભાવોમાં સઘન મહાભાવ હતા. આજ તેઓ પોતાની ગંધકુટિના અંદરના ખંડમાં ભાવલીન દશામાં બેઠા હતા. ત્યારે ત્રીસ ભિક્ષુઓએ આવીને તેમને પ્રણામ કર્યાં. તેમના પ્રણામના ઉત્તરમાં તથાગતનાં નેત્ર ધોડાં ખૂલ્યાં. હાંઠ પર પાતળી સ્મિત રેખા ઊપસી આવી. ભુકુટિમાં રહસ્યમય સંકેત ગહન બન્યો. અંતસ્માં પરાવાણીના સ્વર ઊભરાયા, જે આંગતુક

ભિક્ષુઓએ મૌનની નીરવતામાં સાંભળ્યા, આ ભિક્ષુઓને પોતાની સાથે લાવનાર ભદંત આનંદ આ અલૌકિક કાર્ય-વ્યાપારને ન સમજી શક્યા.

ભગવાનનાં અનેક અલૌકિક કાર્યોના તેઓ સાક્ષી હતા, તેમનાં સાંનિધ્યમાં અનેક આશ્ચર્યોને તેમણે સઘન થતાં જોયાં હતાં. શાસ્તાના અગણિત દિવ્ય ભાવોએ એમની સામે આકાર લીધો હતો. સ્વલોક, મહલોકની દિવ્ય વિભૂતિઓને તેમણે ભગવાન સમક્ષ સાષ્ટાંગ કરતી જોઈ હતી, પરંતુ આજની કથા તો સૌથી નિરાળી હતી. આજ તો જાણે શાસ્ત્ર આ લોકમાં ઉપસ્થિત હોવા છતાં પણ અનુપસ્થિત હતા. આનંદ ચક્રિત થયા, પણ કાંઈ વિચારી ન શક્યા. બસ, પ્રત્યક્ષ તેમણે એટલું જ જોયું કે તેમની સાથે આવનારા ત્રીસેય ભિક્ષુઓ ભગવાન સામે અર્ધચંદ્રાકારે એક પછી એક બેસી ગયા.

મહાભિક્ષુ આનંદે બહાર આવીને કક્ષાનું દ્વાર બંધ કર્યું અને પહેરો ભરવા લાગ્યા. પળ-ક્ષણ વીતી, ઘડી પ્રહર વીત્યાં. હવે તો દિવસ પણ વીતતો ગયો પણ ન કક્ષના દ્વાર ખૂલ્યાં, ન કોઈ બહાર નીકળ્યું. આનંદની ધીરજ ખૂટવા લાગી. તેઓ વારંવાર ચિંતિત થઈ વિચારવા લાગ્યા. ખૂબ વાર થઈ ગઈ, હજી વધુ કેટલી વાર! એવું શું થવા લાગ્યું કક્ષમાં ! વાર્તાલાપનો પણ કંઈ અવાજ આવતો નથી. ભગવાનના સેવકનો ધર્મ નિભાવતાં તેમણે એમ પણ વિચાર્યું- આખરે આ ભિક્ષુઓ હજી કેટલા સતાવશે ભગવાનને ! એમણે જોટલો સમય માગ્યો હતો, તેથી બમણો સમય તો થઈ ગયો.

હવે તો મહાભિક્ષુ આનંદની ધીરજની તમામ હદ વળોટાઈ ગઈ. તેઓ ઊઠ્યા. તેમણે બારાણાંની તિરાડમાંથી જોયું. જોઈને તેઓ અત્શ્ચર્યચક્રિત થઈ ગયા, કારણ કે ત્યાં તો ભગવાન એકલા બેઠા હતા. જે ત્રીસ ભિક્ષુઓ એમની સાથે અહીં સુધી આવ્યા હતા તેનો કોઈ પત્તો ન હતો. આનંદને આશ્ચર્યએ ઘેરી લીધા. એક વાર નહિ, કેટલીય વાર એમણે એમની આંખો ચોળી, પણ ભરોસો ન પડ્યો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે અંતે થયું શું? આ કક્ષમાં બારણું તો એક જ છે અને ત્યાં તો પોતે બેઠેલા છે. એમની સામે તો કોઈ ક્યાંય નીકળ્યું નથી.

હારી-થાકીને તેમણે ભગવાનને જ એ ભેદ પૂછવાનો નિશ્ચય કર્યો. થોડો ખચકાટ, થોડો ભય અને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાથી સંકોચાતાં

સંકોચાતાં તેમણે પ્રભુને પ્રકટ રૂપે પૂછ્યું, “ભંતે! કેટલાક ભિક્ષુઓ આપને મળવા આવ્યા હતા. તેઓ ક્યાં છે? એમાંથી કોઈ બહાર તો નીકળ્યા નથી, કારણ કે બહાર દ્વાર પર લું બેઠો છું. આ ખંડમાં બહાર નીકળવા માટે બીજું કોઈ દ્વાર છે નહિ, એટલા માટે તેઓ કોઈપણ રીતે બહાર ન જઈ શકે, તો આખરે તેઓ ગયા ક્યાં?”

આનંદની આ પ્રશ્નશૃંખલા પર બુદ્ધ હસ્યા. પછી ખૂબ કૃપાપૂર્ણ દષ્ટિ આનંદ પર નાખતાં બોલ્યા, “તેઓ ગયા આનંદ, તેઓ ચાલ્યા ગયા, તેઓ આકાશ માર્ગે ચાલ્યા ગયા, પુત્ર !” ચક્રિત આનંદ સંભ્રમિત થતાં બોલ્યા, “પ્રભુ ! આપ મને આમ આશ્ચર્યનાં ચક્રમાં ન નાંખો. ભગવાન ! આપ મને ગૂંચવો નહિ. ઉખાણાં ન રચો, પ્રભુ ! સીધી સાદી ભાષામાં કહો, તેઓ ગયા ક્યાં? કારણ કે લું દ્વાર પર બેઠો છું અને પૂરેપૂરો સજગ છું.”

“વત્સ! ચક્રિત ન થા, તારે ચોકવાની જરૂર નથી. આનંદ, તેઓ બધા ભીતરના આકાશથી સમાધિમાં ઊતરી ગયા, આ અંતર-આકાશમાં ઊતરવા માટે કોઈ બીજા બારણાંની જરૂર નથી.” ભગવાન પોતાના ભિક્ષુને આ કથા કહી રહ્યા હતા ત્યારે જ કક્ષનાં બારણાંમાંથી આકાશમાં હંસ ઊડતા દેખાયા. તેમને જોઈને ભગવાને કહ્યું, “જે આનંદ, પુત્ર ! બારણાંની બહાર જે, જેમ આકાશમાં હંસ ઊડી રહ્યા છે તેમ તેઓ પણ ઊડી ગયા.” આનંદે પૂછ્યું, “તો શું તેઓ ઊડીને હંસ થઈ ગયા? ગયા ક્યાં?” પોતાની આધ્યાત્મિક મુસ્કાનની સઘનતા સાથે ભગવાને કહ્યું, “તેઓ પરમહંસ બની ગયા, આનંદ!”

પછી આશ્ચર્યચક્રિત થયેલા આનંદને આ ગાથા કહી-
હંસાદિશ્યપથે યંતિ આકાસે યંતિ ઈદિશ્યા ।

નીયંતિ ધીરા લોકમ્હા જ્ઞેત્વા મારં સવાહિનિ ॥

હંસ સૂર્ય પથથી જાય છે. રિદ્ધિઓથી યોગીઓ પણ આકાશમાં ગમન કરે છે. આ રીતે ધીર પુરુષ બંધનોથી પર, આ લોકમાંથી નિર્વાણમાં ચાલ્યા જાય છે.

આ ધમ્મનાથા સાંભળ્યા પછી પણ આનંદને આનું રહસ્ય ન સમજ્યું. ત્યારે ભગવાને પોતાના કથનને વધુ સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું, “જેમ હંસ આકાશમાં ઊડે છે, એવું એક બીજું આકાશ છે, અંતરનું આકાશ, જ્યાં પરમહંસ ઊડે છે. જેમ હંસ આકાશમાં ઊડે છે, દૂર દૂરની યાત્રા કરે છે, એવી જ રીતે પરમહંસ અંતરના આકાશમાં ઊડે છે. તેઓ શેતાનની સમગ્ર સેનાને મારીને, લોકમાંથી નિર્વાણમાં ચાલ્યા જાય છે.”

“પરંતુ ભગવાન ! એ ભિક્ષુઓના શરીરનું શું થયું?” પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન બોલ્યા, “એ ભિક્ષુ મહાયોગી હતા આનંદ! જ્યારે તેમની અંતર્યેતના મહાનિર્વાણમાં લીન થવા લાગી, ત્યારે તેમણે પંચભૂતોના પોતાના દેહને યોગબળથી વિઘટિત કરી નાંખ્યો. યોગીજનોના આવા ક્રિયાકલાપો પર ચક્રિત ન થવું જોઈએ. બસ, એમના તપ:પૂત્ર દેહોના અવશેષ રૂપે આ ચારે બાજુ પદ્મગંધ વિખરાઈ છે. એમાં જ એમના મહાનિર્વાણની અનુભૂતિ કરો.” ■

જાપાનના પ્રસિદ્ધ સેનાપતિ નોબુનાગા ઓછા સૈનિકો અને થોડાં સાધનોથી જ પોતાના સમર્થ વિરોધીઓના છઠ્ઠા છોડાવી દેવા માટે પ્રખ્યાત હતા. તેઓ પોતાના સાથીઓનું મનોબળ વધારવાની કલામાં ખૂબ કુશળ હતા.

એક વખત થોડા સૈનિકોનું મનોબળ વધારવા માટે એમણે એક તરકીબ રચી. તેમણે લઈને દેવતાના મંદિરમાં ગયા અને સિદ્ધો ઉછાળીને દેવતાની ઈચ્છા સિદ્ધ કરવા લાગ્યા. સિદ્ધો ચિત પડે તો જીત અને પટ પડે તો હાર સમજવાની હતી.

ત્રણ વખત સિદ્ધો ઉછાળ્યા. ત્રણેય વખત ચિત પડ્યા. સૌ હર્ષથી નાચવા લાગ્યા. તાળીઓ પાડીને ખૂમો પાડવા લાગ્યા, જીત, જીત, જીત.

લડાઈ લડવામાં આવી, ચાર ગણી વધુ સંખ્યાવાળા વિપક્ષને એ બહાદુરોએ તોડી-મરોડી નાખ્યો અને વિજયનો ડંકો વગાડતા પાછા ફર્યા.

અભિનંદન સમારંભમાં નોબુનાગાએ એ વિજયને સૈનિકોનો નહિ, તેમના મનોબળનો ગણાવ્યો અને રહસ્ય ખોલતાં તેમણે ઉછાળવામાં આવ્યો હતો તે સિદ્ધો ખતાવ્યો. તે સિદ્ધોને એવી રીતે ઢાળવામાં આવ્યો હતો કે બન્ને બાજુ એ જ નિશાની હતી, જેને ચિત કહેવાતી હતી.

આત્મવિશ્વાસથી મોટી કોઈ શક્તિ નથી, તે અસંભવને પણ સંભવ કરી દેખાડે છે.

ગ્રામીણ ઊર્જના સ્વાવલંબી સ્રોત-છાણ અને બળદ

દેશની આજકાલની ઊર્જા-સ્થિતિ :

આપણા દેશમાં ખેતી, વ્યાપાર ધંધામાં તથા ઘરગથ્થુ ઉપયોગમાં વપરાતી ઊર્જાના મુખ્ય સાધનો પેટ્રોલિયમ પદાર્થો પર આધાર રાખે છે. આ ક્ષેત્રમાં ઊર્જાની વપરાશમાં સતત વૃદ્ધિ થઈ રહી છે તથા ઘરગથ્થુ કાચા તેલના ઉત્પાદનથી આત્મનિર્ભરતાનો સ્તર સતત ઘટતો જઈ રહ્યો છે. આપણે ૧૯૮૪ થી ૧૯૮૫ના વર્ષ દરમિયાન કુલ જરૂરિયાતની ૭૦ ટકા માંગ પૂરી કરવા માટે આત્મનિર્ભર હતા, પરંતુ ૧૯૯૭-૯૮ દરમિયાન આ આત્મનિર્ભરતા ઘટીને માત્ર ૩૫ ટકા જ રહી ગઈ છે અને ૬૫ ટકા કાચા તેલ માટે આપણે વિદેશો પર આધાર રાખીએ છીએ. આ પરાવલંબન આગામી નવી યોજનાના અંતમાં ૭૦ થી ૭૫ ટકા સુધી પહોંચાવાની સંભાવના છે.

ગોવંશ ગ્રામ્ય શક્તિનું અનંત સ્રોત છે :

શક્તિના સ્રોત રૂપે છાણ :

ગોબર ગેસ યંત્ર દ્વારા ગેસનું ઉત્પાદન :

કહેવાતા બિનઉપયોગી ગોવંશના છાણાથી ગોબર ગેસ પ્લાન્ટ બનાવી શકાય, જે આજે કલખાને જઈ રહ્યો છે. આ ગેસના ઘાણા લાભો છે.

(ક) આ ગેસનો ઉપયોગ ઈંધણ તથા પ્રકાશ માટે કરી શકાય.

(ખ) બળતાગરૂપે ગેસના ઉપયોગથી તથા ગેસ પ્લાન્ટના વિસ્તાર-પ્રચલનથી બળતાગ માટે કરવામાં આવતા જંગલોના છેદનને ઓછું કરી શકાય છે, જેના દ્વારા પર્યાવરણ રક્ષણની સંભાવના વધી જાય છે.

(ગ) ગામડાંઓના લોકોને ધૂમાડા રહિતનું સ્વચ્છ બળતાગ મળે છે કે જેના અભાવે તેમને આંખના રોગો થતા હોય છે, આંખો નબળી પડી જાય છે, પરંતુ આ બળતાગના ઉપયોગથી આ રોગોથી મુક્તિ મળે છે.

(ઘ) ગોબરગેસ મશીનમાંથી નીકળતા પાતળા છાણનો ઉપયોગ કરી શકાય, જે ખેતી માટે વધારે અસરકારક છે.

ગોબરગેસ ઊર્જા (બાયોગેસ) પર એક દ્રષ્ટિ :

૧. એક પુખ્તવયની વ્યક્તિ માટે એક દિવસનો આહાર રાંધવા તથા ઘરમાં પ્રકાશ માટે ત્રણ ચાર કલાક લેમ્પ સળગાવવા સરાસરી ૮ ઘનફૂટ ગેસ પૂરતો છે અર્થાત્ ૪ થી ૫

સભ્યો ધરાવતા કુટુંબ માટે ૧ ઘન મીટર (૩૫ ઘન ફૂટ) ગેસ પૂરતો છે.

૨. બાયોગેસ પ્લાન્ટમાં છાણને એવી રીતે નાખવું જોઈએ કે યોગ્ય સમય (૪ દિવસનો રિટેશન પીરીયડ) સુધી સડતું રહે તો ૧ કિલો છાણમાંથી ૧.૩ ઘન ફૂટ ગોબર ગેસનું ઉત્પાદન થાય. અર્થાત્ ૩૫ ઘનફૂટ ગેસ માટે દરરોજ ૨૫ કિલો છાણની જરૂરિયાત છે.

૩. એક ગાય દરરોજ ૭ થી ૧૦ કિલો તથા ભેંસ ૧૨-૧૫ કિલો છાણ આપે છે. અર્થાત્ ૨૫ કિલો છાણ (૨૫ ઘનફૂટ ગેસ) માટે ૧ ગાય અને બળદ પૂરતા છે. આ રીતે ૪ થી ૫ સભ્ય ધરાવતા કુટુંબ માટે ૩ ઢોર દ્વારા રાંધવાની તથા પ્રકાશની વ્યવસ્થા થઈ શકે છે.

૪. ૧ ઘનમીટરથી ૮૫ ઘનમીટરની શક્તિ ધરાવતા બાયોગેસ પ્લાન્ટ લગાવી શકાય, પરંતુ એક સામાન્ય કુટુંબ માટે ૧ થી ૪ ઘનમીટર (૩૫-૧૪૦ ઘનફૂટ) શક્તિ ધરાવતો પ્લાન્ટ જોઈએ.

૫. ગોબરગેસ પ્લાન્ટ લગાવવાનો સરાસરી ખર્ચ ૮૦૦૦ રૂ. (જુદા જુદા માપ અનુસાર ૬ થી ૮ હજાર રૂપિયા) આવે છે.

૬. સરખા પ્રમાણમાં છાણ તથા પાણી એકઠું કરી તેનો રગડો બનાવી પછી તેને બાયોગેસ પ્લાન્ટમાં નાખવામાં આવે છે. અહીં એ વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે છાણ તથા પાણી આપોઆપ એકબીજા સાથે ભળી જતા નથી એટલા માટે તેનો ઘોળ-રગડો બનાવી નાખવો પડે છે. જે પહેલાં છાણ નાખી પછી તેની ઉપર પાણી નાખવામાં આવે તો ઈચ્છીએ તેવું પરિણામ આવતું નથી.

૭. સામાન્ય રીતે છાણની સડવાની ક્રિયા ૩૦ દિવસમાં આરંભ થઈ જાય છે. અર્થાત્ છાણને એવી રીતે નાખવું જોઈએ, કે ૪૦ દિવસનો જે તેનો સામાન્ય અટકાવી રાખવાનો સમય (રિટેશન પિરિયડ) છે, ત્યાં સુધી તે ત્યાં પડતું રહે. જે તે બહાર આવી જશે તો ગેસ નહીં બની શકે.

જે વીજળીની કિંમત પર ધ્યાન આપવામાં આવે તો લગભગ પચીસ હજાર રૂપિયા પ્રતિ કિલોવોટનો ખર્ચ થર્મલ વિદ્યુત સંચયમાં થાય છે. રાસાયનિક ખાતરના કારખાનામાં લગભગ એક હજાર કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ થાય છે. ગોબર ગેસ

વિદ્યુત તથા ખાતર બન્નેની પૂર્તિ કરે છે અને એના સંયંત્રનો ખર્ચ ખૂબ જ ઓછો થાય છે. ગોબર ગેસ સંયંત્ર લગાડવાથી વિદ્યુત અને રાસાયનિક ખાતરના કારખાનાઓમાં ખર્ચાતી વિદેશી મુદ્રા અને સ્વદેશી મુદ્રાની ઘણી બચત થાય છે. એનાથી દેશનો આર્થિક આધાર સુદઢ બને છે અને દેશ સ્વાવલંબી બને છે.

ગોબર ગેસ દ્વારા વીજળી પેદા કરી શકાય :

ગોબર ગેસના પ્લાન્ટ દ્વારા જનરેટર ચલાવી વીજળી પેદા કરી શકાય. આ રીતે ગેસ દ્વારા જનરેટરમાં માત્ર ૨૦ ટકા ડીઝલનો ઉપયોગ થાય છે, જે ઓછા પ્રમાણમાં પ્રદૂષણકારી છે. જનરેટર દ્વારા પેદા કરવામાં આવતી વીજળીથી વીજળી દ્વારા ચલાવવામાં આવતા સાધનો જેવા કે મોટર તથા પંખા વગેરે ચલાવી શકાય. વિદ્યુત ટેકનોલોજી પર જે આટલું દબાણ થઈ રહ્યું છે તે ઓછું થઈ કોઈપણ ગ્રામ્ય ઔદ્યોગિક વિકાસ માટે એટલી જ વીજળી કામમાં લાવી શકાય, જેનાથી દેશની આર્થિક સમૃદ્ધિમાં મદદ થશે.

બળદ ઊર્જાના મુખ્ય સ્ત્રોતરૂપે :

ગામડાંઓમાં ખેતીવાડીનાં તમામ કાર્યોની સાથે સાથે વજન ખેંચવા, વાહન-વ્યવહાર માટે બળદ જ મુખ્ય સાધન છે. આજે એવાં કેટલાંય સંશોધનો છે જે પ્રગતિ કરી રહ્યાં છે કે જેમાં પશુઊર્જાને મિકેનિકલ પાવરમાં બદલવામાં આવી રહી છે. ભારતમાં ખેડાણ તથા ભારવહન કામ માટે વર્ષમાં લગભગ પિસ્તાલીસ દિવસ બળદનો ઉપયોગ થાય છે. ત્રણસો વીસ દિવસ બળદોને કામ વિના ખવડાવવું પડે છે. ગરીબ ખેડૂતો માટે આ શક્ય નથી. વર્ષભર ઉપયોગ માટે બળદ સંચાલિત જનરેટર બનાવવામાં આવ્યું છે. એંશી ટકાથી પણ વધુ ખેડૂતો પાસે ચાર કે પાંચ વીધા કરતાં ઓછી જમીન છે. એક જોડી બળદથી એનું ખેડાણ આસાનીથી થઈ શકે છે. સિત્તેર ટકા જમીન આવા નાના ખેડૂતો પાસે છે. આ જમીનનું ખેડાણ, ખાતર અને ભારવહનની વ્યવસ્થા બે બળદ અને એક ગાયની મદદથી થઈ શકે છે. પ્રતિ હેક્ટર ૦.૮ અશ્વશક્તિની જરૂર પડે છે. એક જોડી બળદની ક્ષમતા એક અશ્વશક્તિથી બે અશ્વશક્તિ સુધીની હોય છે. તેથી દેશની સિત્તેર ટકા જમીન માટે યંત્રોની જરૂર રહેશે નહીં. પાકની સિંચાઈ પાક અને મોસમ અનુસાર કરવી પડે છે. વર્ષમાં ત્રણ પાક લેવા માટે અધિકતમ અઠાર સિંચાઈની જરૂર હોય છે. વર્ષભર સિંચાઈ માટે બોરિંગ અને સબમર્સિબલ પંપની આવશ્યકતા પડશે. બળદ ચાલિત જનરેટરથી ઉત્પન્ન થતી વીજળીથી આ સબમર્સિબલ પંપ ચલાવી શકાય છે. ૦.૫

અશ્વશક્તિથી ૧૯ મીટર હેડ પર ૨૫૦૦ લીટર પાણી પ્રતિ કલાક પંપ કરી શકાય છે. ૨૬ મીટર હેડ પર આ માત્ર દર કલાકે ૨૦૦૦ લીટર હોય છે. ૦.૭૫ અશ્વશક્તિથી દર કલાકે ૧૯ મીટર હેડ પર ૨૫૦૦ લીટર જળ પ્રાપ્ત થાય છે. એક અશ્વશક્તિથી દર કલાકે ૨૨ મીટર હેડ પર ૨૮૦૦ લીટર પાણી મળે છે. ૦.૫ અશ્વશક્તિનો સબમર્સિબલ પંપ દિવસમાં દસ કલાક ચાલે તો પ્રતિદિન ૨૦,૦૦૦ લીટર પાણી નીકળશે. જોતાઈ, ભારવહન અને અન્ય કામો માટે ૪૫ દિવસ કાઢી લઈએ અને ૩૬૫ દિવસમાંથી માત્ર ૩૨૦ દિવસ બળદ પાસેથી કામ લઈએ તો પણ સિંચાઈ માટે ૨૭૫ દિવસ મળે છે. આ ૨૭૫ દિવસોમાં ૨૭૫ x ૨૦,૦૦૦ = ૫૫,૦૦,૦૦૦ લીટર પાણી સિંચાઈ માટે મળશે. સિંચાઈ માટે જે સ્પ્રિંકલરનો ઉપયોગ કરીએ, તો પ્રતિ હેક્ટર પ્રતિવર્ષ ૨૭ સિંચાઈ થઈ શકે છે. આ સંખ્યા ૧૮ સિંચાઈ કરતાં વધુ છે, જે વર્ષમાં ત્રણ પાક લેવા માટે જરૂરી સમજવામાં આવે છે. બળદ ચાલિત જનરેટર દ્વારા આ કાર્ય પૂરું થઈ શકે છે. નાની જોતાઈ માટે આ જનરેટર વરદાન સાબિત થશે. આનાથી ખેડૂત સ્વાવલંબી બની જશે અને કૃષિનો ખર્ચ અત્યંત ઓછો થઈ જશે, પરિણામે આવક કેટલાય ગણી વધશે, રોજગારના અવસર વધશે તથા શહેરો તરફ પલાયન રોકાશે. આ જનરેટર ઘરેલુ ઉપયોગ જેવા કે ટેલીવિઝન, પંખા, લાઈટ વગેરે માટે પણ ઉપયોગમાં આવી શકે છે. નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ફોર ટ્રેનિંગ ઈન ઈન્ડસ્ટ્રીયલ એન્જિનીયરીંગ (નાઈટી) મુંબઈએ એવું ઉપકરણ બનાવ્યું છે, જેનાથી રહેંટની સાથે બળદ ફરવાથી વિદ્યુત ધારા ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉપકરણથી બળદ એક હોર્સ પોવર અર્થાત્ ૭૮૬ વાટ વીજળી સતત પેદા કરે છે.

બળદની શક્તિનો અન્ય ઉપયોગ :

સરકારી આંકડાઓ અનુસાર આખા વર્ષમાં બળદનો ઉપયોગ માત્ર ૫૦ થી ૧૦૦ દિવસ જેટલો કરી શકાય છે. બાકીના દિવસો ખાલી રહેતાં હોય છે. એનો ઉપયોગ વધારવા માટે ભોપાલમાં આવેલી સંશોધન સંસ્થાએ એક એવું સાધન બનાવ્યું છે, કે જેના દ્વારા એક જ જગ્યાએ ફેરવવાથી ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ આંટા જેટલી ગતિ મળી જાય છે. આ ગતિ અને શક્તિ વડે અનેક પ્રકારના ગ્રામોદ્યોગ વીજળી અને ડિઝલ વગેરેના ખર્ચ કર્યા વગર ચલાવી શકાય છે. જેમાં મુખ્યત્વે ઘાસ કાઢવું, અનાજ કાપવું, લોટની ઘંટી ચલાવવી, દાળની ઘંટી ચલાવવી, સંઘાડિયાનું ખરીદવાનું કામ તથા ઘાસની ગાંસડી બાંધવાનું કામ વગેરે કરી શકાય છે.

આથી એ વાત ચોક્કસ છે, કે ભારતમાં અન્ય ક્ષેત્રો પર જેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે એટલું જો બળદની શક્તિ તથા છાણની ઊર્જા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે તે આશ્ચર્યજનક લાભ મેળવી શકાય તથા આ ગામડાંઓનું એવું ક્યું કાર્ય છે કે, જે વીજળી તથા ડિઝલ વગર જનવરોની ઊર્જા વડે પૂરું થઈ શકતું નથી. આજની ઊર્જાની દયાજનક સ્થિતિમાં એના સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ પણ નથી. આપણે સમય રહેતાં એના પ્રત્યે સાવધાન થઈ જવું જોઈએ.

અવરજવર અને ભારવહનનું કાર્ય બળદગાડા દ્વારા કરવામાં આવે છે. ટ્રક અને ટ્રેક્ટર જેટલો સામાન લઈ જાય છે, તેથી પણ વધારે ભારવહનનું કાર્ય બળદગાડાઓ દ્વારા થાય છે. તેઓ ઊંચા-નીચા રસ્તાઓ પર ચાલી શકે છે અને ઘરના દરવાજા સુધી માલ પહોંચાડે છે. એક અનુમાન અનુસાર પશુઓની ઘટતી સંખ્યા અને ચિંતાજનક સ્થિતિમાં પણ દેશમાં ચાર કરોડ છ લાખ સિતેર હજાર હજાર તથા એક કરોડ ત્રીસ લાખ બળદગાડા છે. એ નિર્વિવાદ સત્ય છે કે ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં બળદ-ઊર્જા વ્યાવહારિક જ નથી, પરંતુ સામયિક પણ છે અને રહેશે. પ્રશ્ન એ છે કે જે રીતે ખેડૂતોને સખત મહેનત કરવી પડે છે, તેમાંથી તેમને કેવી રીતે બચાવી શકાય તથા બળદોની ક્ષમતા અને ઉપયોગિતા વધારી શકાય. આ ક્ષમતા બળદ-ઊર્જાની ક્ષમતા વધારવા તથા બળદ-ઊર્જા આધારિત યંત્રોના સરળીકરણ માટે કેટલાય મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કરવામાં પણ આવ્યા છે તથા હજી ભવિષ્યના ગર્ભમાં અનેક સંભાવનાઓ છુપાયેલી છે.

બળદ દ્વારા ચાલતું ટ્રેક્ટર :

ભોપાલ મધ્યપ્રદેશના નબીબાગ ખાતે આવેલા સેન્ટ્રલ ફારમિંગ મિકેનિકલ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટે બળદની માલ વહનની શક્તિ વધારવા તથા ખેડૂતોની મહેનત ઓછી કરવા માટે બળદો દ્વારા ચલાવી શકાય તેવું ત્રણ પૈડાવાળું એક ટ્રેક્ટર બનાવ્યું છે. એનો ઉપયોગ એ છે કે, ખેડૂત ટ્રેક્ટરની જેમ તેની ઉપર બેસી બળદ દ્વારા થતાં ખેતીનાં તમામ કાર્યો જેમ કે ખેતરનું ખેડાણ, વાવણી, નીંદામણ સુધીનાં તમામ કાર્યો કરી શકે છે. તે હજી કરતાં ૨ થી ૩ ઘણું વધારે કાર્ય કરી શકે છે. દેશી હજીની જેમ આને ચલાવતી વખતે પેદલ ચાલવું પડતું નથી. બેસવા માટે એક ખુરશી લગાડવામાં આવી છે. તડકો તથા વરસાદથી બચવા માટે એક છત્રી પણ લાગેલી છે, સાથે જ પાણીની એક બોટલ પણ રહે છે. એક ટ્રેક્ટર વર્ષમાં એક હજાર કલાક કાર્ય કરે છે અને દર કલાકે પાંચ લીટરના દરે પાંચ હજાર

લીટર ડીઝલ વાપરે છે અર્થાત્ એક વર્ષમાં નેવું હજાર રૂપિયાનું ડીઝલ ખર્ચાઈ છે અને ત્રણ કે ચાર જેડી બળદ જેટલું કાર્ય કરે છે. એની સાચવણી અને ડ્રાયવરનો ખર્ચ પણ ઘણો થાય છે. એક જેડી બળદ પ્રતિદિન ચાળીસ રૂપિયાના હિસાબે એક વર્ષમાં ચૌદ હજાર છસો રૂપિયાનો ચારો ખાય છે. ચાર જેડી બળદ એક વર્ષમાં અઠાવન હજાર ચારસો રૂપિયાનો ચારો ખાયે. જે ખેડૂત એક ટ્રેક્ટરના બદલામાં ચાર જેડી બળદ રાખશે, તેને એક ટ્રેક્ટર જેટલું કામ મળશે અને ખર્ચ લગભગ બત્રીસ હજાર રૂપિયા જેટલું ઓછું થશે. આ સિવાય બળદના છાણ અને ગોમૂત્રમાંથી બનેલ કમ્પોસ્ટ ખાતર તથા કીટનાશકથી ખેડૂતોને રાસાયનિક ખાતર તથા કીટનાશક પર થતો ખર્ચ પણ કરવો નહિ પડે.

ગ્રામ્યલક્ષ્મી બળદગાડું

હમાણાં તાજેતરમાં ગ્રામ્યલક્ષ્મી નામનું વિકાસ કરવામાં આવેલું એક નવું ગાડું અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે. પાછલાં દિવસોમાં ભારત સરકારના વહાણ બાંધકામ ખાતાની પ્રેરણાથી સંપૂર્ણ રૂપે લોખંડમાંથી બનાવવામાં આવેલા આ ગાડાનું બેંગલોરની સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી શાખા તથા

નવા પ્રકાશન

૧. પ્રજ્ઞા પુરાણ કથામૃતમ્ રૂ. ૧૦૦
૨. દેવસંસ્કૃતિ વિશ્વવિદ્યાલય રૂ. ૧૫
૩. જ્યોતિ જ્યો ગોમાતા રૂ. ૧૫
૪. ક્રાંતિની રૂપરેખા રૂ. ૮
૫. પ્રબંધ વ્યવસ્થા, એક સામર્થ્ય, એક કુશળતા રૂ. ૫
૬. ગરીબી ભગાડો ગૌરવ વધારો રૂ. ૫
૭. પ્રેમ વિના જગ સૂનું રૂ. ૭
૮. પ્રેમ યોગ રૂ. ૭
૯. પ્રેમ પ્રભુનું ધામ રૂ. ૭
૧૦. સ્વાર્ગ જ્યોતિ પુસ્તકમાળા રૂ. ૧ થી ૬૦ રૂ. ૪૫

ઈન્ડિયન મેનેજમેન્ટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટે યોજેલા એક મેળામાં પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હતું. તેની અંદર બે બળદના બદલામાં માત્ર એક બળદ દ્વારા કામ ચલાવી શકાય છે. આ ગાડામાં બ્રેકની પણ વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે. જે બે ઘણું વજન અને સામાન ખેંચી શકે છે.

છાણ એક સસ્તું અને શ્રેષ્ઠ ખાતર

વધારે ઊપજ પ્રાપ્ત કરવા માટે પાછલા કેટલાય વર્ષોથી કૃષિ ક્ષેત્રમાં ટ્રેકટર, રાસાયનિક ખાતર તથા કીટનાશક દવાઓનો ઉપયોગ મોટા પાયે કરવામાં આવી રહ્યો છે. આ પ્રયોગોથી શરૂઆતમાં અનાજ, શાકભાજી, ફળ વગેરે વધારે પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ વીસ-પચ્ચીસ વર્ષો પછી ઉત્પાદનમાં કમી થવા લાગે છે. દેશની ઊપજ ઉ જમીન બેકાર થવાનું શરૂ થઈ જાય છે. વાયુ, જલ અને જમીન પ્રદૂષિત થાય છે. કૃત્રિમ ખાતર અને ઝેરીલી દવાઓના છંટકાવથી કૃષિ તથા સ્વાસ્થ્યનું ઘણું નુકસાન થઈ રહ્યું છે. ચીન, જાપાન વગેરે દેશ આ પદ્ધતિથી કંટાળીને એને છોડી રહ્યા છે, પરંતુ આપણા દેશનું શાસન આ જ કૃષિ પદ્ધતિને અપનાવી રહ્યું છે.

પ્રાચીન ભારતમાં ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ગોધન હતું. ધનની ગણતરી ગાયોને આધારે થતી. તેના છાણનું ખાતર વિપુલ પ્રમાણમાં જમીનને મળતું, જેથી તેની ઉર્વરા શક્તિ વધતી જતી અને સાત્વિક, સ્વાદિષ્ટ તથા પોષક તત્ત્વોથી સમૃદ્ધ અનાજ-ધાન્ય પેદા થતું. ભારતીય વિચારપ્રણાલિકામાં અન્નદાનને આ કારણે જ પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું. આજે પણ અહીંની ભૂમિમાં જે ઉર્વરા શક્તિ રહેલી છે તેનું શ્રેય પ્રાચીન સમયમાં જે મોટી સંખ્યામાં ગોધન હતું તેને ફાળે જાય છે. આ દષ્ટિએ ભારતીય અર્થવ્યવસ્થામાં ગોધનને મોખરાનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ગાયને માતાનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે. ગાયમાં સર્વ દેવતાઓનો વાસ છે, એમ કહેવાયું છે. દેવતા અર્થાત્ આપનારા. સમાજ પાસેથી ઓછામાં ઓછું લઈને, વધુમાં વધુ આપવું, તે જ દેવત્વ છે. ગાય આપણી પાસેથી ઓછું લે છે અને વધુ ને વધુ આપે છે. માટે તેને ભારતીય જીવન અને અર્થવ્યવસ્થામાં મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન પ્રાપ્ત થયેલું છે. આજે આ ખેતીપ્રધાન ભારતનો ખેડૂત દરિદ્રતાપૂર્ણ જીવન જીવી રહ્યો છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણે શાસ્ત્રસંમત વિકસિત જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો આધાર ત્યજી દીધો છે. ઔદ્યોગિક દષ્ટિએ પ્રગતિશીલ રાષ્ટ્રો અમેરિકા, જાપાન, ફ્રાંસ વગેરે પણ ગોપાલન અને સેન્દ્રિય ખેતીને મહત્ત્વ

આપી રહ્યા છે, પરંતુ ગાયને માતા માનનારા ભારતમાં ગાયની સ્થિતિ અત્યંત દયનીય છે. ગાયોની સંખ્યા વધાર્યા વિના, તેમાં સુધારો કર્યા વિના ભારતીય અર્થવ્યવસ્થામાં સ્થિર વિકાસ કરવો સંભવ નથી. ખેતીલાયક જમીનની ઉર્વરા શક્તિની વૃદ્ધિને માટે ગાયની ઉપયોગિતા અને મહત્ત્વનું જ્ઞાન તથા અનુભવ અનેક પ્રમાણો દ્વારા સિદ્ધ કરવું અનિવાર્ય છે.

ભારતની ખેતીલાયક જમીન લગભગ ૩૬ કરોડ એકર જેટલી છે. ૩૩ ટકા સિંચાઈની વ્યવસ્થા હોવાથી ૧૨ કરોડ એકર જમીનમાં બે પાક લઈ શકાય છે. આ હિસાબે ૪૮ કરોડ એકર જમીનને ખાતર પૂરું પાડવાની આવશ્યકતા છે. દર એકરે ૫ ટન ખાતર પ્રમાણે ૨૪૦ કરોડ ટન ખાતરની જરૂરિયાત છે. ઉપલબ્ધ ગોધનથી દેશની પાસે ૪૦ કરોડ ટન છાણ છે, જેમાંથી ૩૦ ટકા એટલે કે ૧૨ કરોડ ટન છાણ બાળી દેવામાં આવે છે. બાકીના ૨૮ કરોડ ટન છાણથી જૂની પદ્ધતિથી બનાવેલું ખાતર ૬ કરોડ ટન જેટલું થાય. શહેરી કંપોસ્ટ ૧.૫ કરોડ ટન મળીને કુલ ૭.૫ કરોડ ટન સેન્દ્રિય ખાતર ઉપલબ્ધ છે અર્થાત્ આવશ્યકતા કરતા માત્ર ૩.૧ ટકા સેન્દ્રિય ખાતર ઉપલબ્ધ છે. કૃષિ વિશેષજ્ઞો અનુસાર ભૂમિની ઉર્વરતા જાળવી રાખવા માટે દર ૧ એકરે ૫ ટન સેન્દ્રિય ખાતરની આવશ્યકતા હોય છે, તેનાથી જમીનને દર ૧ એકરે ૫૦ કિલો નાઈટ્રોજન, ૨૫ કિલો ફોસ્ફોરસ, ૧૬ કિલો પોટાશ અને લગભગ ૪૮૦૯ કિલો સૂક્ષ્મ જીવાણુયુક્ત ખાતર મળે છે. આપણી ૪૮ કરોડ એકર ભૂમિની આવશ્યકતાના પ્રમાણમાં ૧૬.૪૦ ટકા રાસાયણિક ઉર્વરક ઉપલબ્ધ છે. તેના ૩૦ ટકા આયાત કરવામાં આવે છે, જેનાથી વિદેશી મુદ્રા તથા સબસિડીનો બોજ અર્થવ્યવસ્થા પર પડે છે.

છાણનું ખાતર કે સેન્દ્રિય ખાતર ભૂમાતા (પૃથ્વી માતા)નું અન્ન છે, જે આજે દેશની પાસે માત્ર ૯.૬ ટકા છે. તેથી ભૂમિ ભૂખી રહે છે. ભૂમિને ભૂખી રાખીને આપણે અન્ન-ધાન્યના ઉત્પાદનમાં વૃદ્ધિ ન કરી શકીએ. રાસાયણિક ખાતર જમીનને આપવું તે તો માણસને દારૂ પિવડાવવા જેવું છે. તેનાથી ભૂમિ મરુભૂમિ બની જાય

છે. અમેરિકાએ આ રીતે ૭૨ કરોડ એકર ખેતીલાયક જમીન ગુમાવી છે. વૈજ્ઞાનિકો રાસાયણિક ખાતરના નિર્માણ અને પ્રચાર કરવામાં રચ્યાપરચ્યા રહે છે, પણ તેનાથી ખાતરની સમસ્યા ક્યારેય નિવારી શકાશે નહીં.

છાણ એક સસ્તું અને શ્રેષ્ઠ ખાતર

છાણનું ખાતર એક સર્વશ્રેષ્ઠ ખાતર છે. એ ભૂમિનો પ્રાકૃતિક આહાર છે. ભૂમિની ઊપજશક્તિને પ્રાકૃતિક સ્થિતિમાં ટકાવી રાખે છે. પ્રદૂષણ રહિત અને સસ્તું છે, તેને માટે ખેડૂતને બીજા પર આધાર રાખવો પડતો નથી. છાણના ખાતરથી ઉત્પન્ન થયેલા ખાદ્ય પદાર્થો, સ્વાદિષ્ટ અને સ્વાસ્થ્યવર્ધક હોય છે. કૃષિ જગત સાથે સંકળાયેલ વૈજ્ઞાનિકો અને પ્રસાર અધિકારીઓ એ નિર્વિવાદ સત્ય પર એકમત છે કે રાસાયણિક ખાતરો અને કીટનાશકોના પ્રયોગથી નષ્ટ થયેલી ભૂમિની ઊપજશક્તિની ક્ષતિનો એકમાત્ર વિકલ્પ છાણનું ખાતર છે. છાણના ખાતરથી કરવામાં આવતી ખેતીથી નીચે મુજબના લાભ મળે છે :

૧. જમીનના સૂક્ષ્મ લાભકારી જીવાણુઓ વધે છે.
૨. જમીનનું પ્રાકૃતિક રૂપ ટકેલું રહે છે. જે ખરાબ જમીન હોય તે ઉપજાઉ બની જાય છે.
૩. સિંચાઈ માટે પાણીની ખપત ઓછી થાય છે, કેમ કે ભૂમિની જળ ગ્રહણક્ષમતા અને પાણી રોકવાની ક્ષમતા વધી જાય છે. વરસાદનું પાણી શોષવાની અને રોકી રાખવાની ક્ષમતા પણ વધે છે.
૪. ખેતર અને ગામના કચરાનો ઉપયોગ થાય છે તે પ્રાકૃતિક ચક્રમાં આવી જાય છે.
૫. ખેડૂત અને બળદોને વધુ કામ મળે છે.
૬. પર્યાવરણમાં સુધારો થાય છે, ખાદ્યાન્ન પૌષ્ટિક અને સ્વાદિષ્ટ બને છે.
૭. કીટનાશકોના ઝેરનો અંશ આપણા શરીરમાં જામતો નથી.
૮. ગ્રામવાસીઓને રોજગાર મળે છે, એમનું પોતાનું સ્વાવલંબી તંત્ર અને સ્વાવલંબી કૃષિનો આધાર ઊભો થાય છે. વિદેશી મુદ્રાની બચત થાય છે. દેશ સમૃદ્ધિ તરફ વધે છે.

ઝેરીલી કીટાણુનાશક દવાઓનો વિકલ્પ - ગોબર (છાણ)

છેલ્લા ૫૦ વર્ષોમાં કીટાણુનાશક દવાઓનો ઉપયોગ લગભગ ૪૦ ગણો વધ્યો છે. આપણા કૃષિ વૈજ્ઞાનિકો તે માટે ગર્વ કરી શકે, પરંતુ પેલી જનતાને તેઓ એ દર્શાવવા નથી

માંગતા કે લોકોના સ્વાસ્થ્ય ઉપર આની કેટલી ખરાબ અસર થઈ રહી છે. હવે ત્યાં સુધી ભય સેવાઈ રહ્યો છે કે આની ખરાબ અસરથી આગામી પેઢીઓ વિકલાંગ આવશે. ડૉ. કે. એન. મલ્હોત્રા, અધ્યક્ષ સોસાયટી ફોર પેસ્ટીસાઈડ્સ સાન્સીએ સાચું જ કહ્યું છે કે, “એકલા આપણે આપણી જાતને જ માત્ર ઝેર નથી ખવડાવતા, પરંતુ આવનાર સંતાનનું ભવિષ્ય પણ ભયમાં નાંખીએ છીએ.” ખેડૂતો દ્વારા ખેતરોમાં કીટનાશકોનો ઉપયોગ ઊભા પાક પર મોટા પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે, છંટકાવ કરાય છે. તેનાથી માટીનું પ્રદૂષણ ખૂબ ઝડપથી થઈ રહ્યું છે. તેની અસર જલ-પ્રદૂષણ અને વાયુ-પ્રદૂષણ પર પણ થઈ રહી છે. આ રીતે માંસ, માછલી, ઈંડા બધું પ્રદૂષિત થઈ રહ્યું છે. ઝેરી તત્ત્વો શાકભાજી દ્વારા પેટમાં

આપણો ત્યાં પરંપરાગત રૂપે ગોમૂત્રનું સેવન થઈ રહ્યું છે. ગર્વની વાત છે કે ૨૫ જૂન ૨૦૦૨ના રોજ તેને એકસ્વ અધિકાર (પેટેન્ટ)ના રૂપમાં લેવામાં આવ્યું છે. એનો પેટેન્ટ નંબર ૬૪૧૦૦૫૯ છે. આનું પેટેન્ટ “ફાર્માસ્યુટિકલ કંપોજીશન કંટેનિંગ કાઉ ચૂરિન ડિસ્ટીલેટ એન્ડ એન એંટીબાયોટિક” શીર્ષક અંતર્ગત નાગપુરની એક સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે.

એકઠા થતા રહે છે અને પાચનક્રિયા પર તેની અસર થાય છે. જંતુનાશક દવાઓના વિકલ્પ રૂપે આપણે સેન્દ્રિય ખાતરનો વપરાશ વધારવો જોઈએ. જંતુનાશક દવાઓ અને રાસાયણિક ઉર્વરકોના ઉપયોગથી પેદા થયેલ પાકને કુદરત કીડી-મકોડા દ્વારા નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, કે જેથી તે પરમાત્માના યુવરાજ એવા માનવને ખાવા માટે ઉપલબ્ધ ન થઈ શકે. સેન્દ્રિય ખાતરના ઉપયોગથી પાકેલ પાકમાં જંતુઓનું પ્રમાણ નહિવત્ હોય છે. એક.એ.ઓ. દ્વારા આ વાત પ્રમાણિત થઈ ચૂકી છે. સેન્દ્રિય ખાતરના ઉપયોગ છતાં જંતુઓના સાધારણ પ્રકોપને લીધે લીમડાના તેલ અથવા ગોમૂત્ર અને લીમડામાંથી બનાવેલ જંતુનાશક દવાનો ઉપયોગ કરીને પાકને સુરક્ષિત રાખી શકાય છે. બાયોગેસનો ઉપયોગ ભંડારણ અને લોખંડની કોઠીઓમાં કરવામાં આવે છે. આમાં પણ જે બાયોગેસ લગાડી

દેવામાં આવે તો અનાજ વર્ષ સુધી જંતુઓથી સુરક્ષિત રહેશે.

રાસાયણિક ખાતરનો પ્રચાર બહુ મોટા પ્રમાણમાં થઈ રહ્યો છે. આ ખાતરના પ્રયોગથી શરૂઆતના વર્ષોમાં ઉત્પાદનમાં વૃદ્ધિ થતી જાણાય છે, પરંતુ ધીમે-ધીમે ઉર્વરા શક્તિ ઓછી થતાં ઉત્પાદન ઘટે છે. પાકની રોગપ્રતિકારક શક્તિ ઓછી થતાં નવા-નવા રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને જમીન, જળ અને પવન (વાયુ)ના પ્રદૂષણમાં વૃદ્ધિ થાય છે. આ ઉપરાંત અનાજ, શાકભાજી, સ્વાદરહિત અને પોષક તત્ત્વો વગરના થઈને ઝેરી બની જાય છે. આ દુષ્ટ ચક્રમાંથી બચવા માટે છાણ અને ગોમૂત્રનો ઉપયોગ કરીને લાભ પ્રાપ્ત કરવાની રીત 'નેડેપ કમ્પોસ્ટ પદ્ધતિ' પુસ્ટ (મહારાષ્ટ્ર)ના ડૉ. કુમારપ્પાએ ગો-ગોવર્ધન કેન્દ્રમાં વિકસિત કરી છે. દેશમાં ઉપલબ્ધ છાણનો યોજનાબદ્ધ અને સંતુલિત ઉપયોગ કરવો આવશ્યક છે. નેડેપ કમ્પોસ્ટ ખેતી માટે વરદાન રૂપ છે. એક કિલો છાણમાંથી ૩૦ કિલો નેડેપ કમ્પોસ્ટ ખાતર બને છે. આજે દેશમાં ઉપલબ્ધ સાધનસામગ્રી અને માનવશક્તિમાંથી ૨૦૦ કરોડ ટન ખાતરની આવશ્યકતાને ૧૦૦ ટકા પૂરી કરી શકાય એમ છે. નેડેપ ખાતરમાંથી મળતા પોષક તત્ત્વો રાસાયણિક ખાતરમાંથી મળતા પોષક તત્ત્વો કરતાં ૫ ગણા વધારે છે. નેડેપ કમ્પોસ્ટ પદ્ધતિ દ્વારા એક ગાયના વાર્ષિક છાણમાંથી ૮૦ થી ૧૦૦ ટન ખાતર પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, જેનું મૂલ્ય ઓછામાં ઓછું ૮૦,૦૦૦ રૂપિયા થાય. ખેતી માટે સારું ખાતર મળવા ઉપરાંત આ એક લાભકારી વ્યવસાય (ધંધો) પણ બની શકે છે. આ પદ્ધતિ પૂર્ણતઃ અપ્રદૂષણકારી છે. આ કમ્પોસ્ટમાં નાઈટ્રોજન ૦.૫ થી ૧.૫ ટકા, ફોસ્ફોરસ ૦.૫ થી ૦.૮ ટકા તથા પોટેશિયમ ૧.૨ થી ૧.૪ ટકા હોય છે.

નેડેપ ખાતર બનાવવાની રીત :

નેડેપ કમ્પોસ્ટ ટાંકી બનાવવી : એક-બે થર (૩ થી ૬ ઈંચ)નો પાથો કરીને જમીનની ઉપર ઈંટની એક આયતાકાર ટાંકી બનાવવામાં આવે છે. જેની દીવાલો ૮ ઈંચ જાડી હોય છે. ટાંકીની અંદરના માપમાં લંબાઈ ૧૨ ફૂટ, પહોળાઈ ૫ ફૂટ અને ઊંચાઈ ૩ ફૂટ અર્થાત્ આયતન ૧૮૦ ઘનફૂટ હોય છે. ઈંટોની ગોઠવણી માટીથી કરવામાં આવે છે. સિમેન્ટથી જોડવામાં આવે છે. જેથી ટાંકી પડવાનો ડર ન રહે. ટાંકીનો ફરસનો ભાગ ઈંટથી પાકો બનાવવો. ટાંકી હવાઉજાસવાળી હોવી જોઈએ

કારણ કે ખાતર-સામગ્રીને પકવવા માટે અમુક પ્રમાણમાં હવાની આવશ્યકતા જ હોય છે. તે માટે ટાંકી બાંધતી વખતે ચારેય દિવાલોમાં કાણાં રાખવામાં આવે છે. ઈંટોની ગોઠવણી કરતી વખતે દરેક ઈંટની ગોઠવણી બાદ ૭ ઈંચની જગ્યા છોડીને ગોઠવણી કરવી. આ રીતે ચારેય દિવાલોમાં જગ્યા (કાણાં) રહેશે. કાણાં વધુ હોય તો ખાતર જલદી પાકે છે. ટાંકીની અંદર બહારની દીવાલો અને ફરસને છાણ-માટીથી લીંપીને સૂકવી નાંખવું.

નેડેપ કમ્પોસ્ટ બનાવવા માટેની સામગ્રી :

૧. વનસ્પતિજન્ય પદાર્થ જેમ કે, સૂકા પાંદડાં, છાલ, મૂળ વગેરે ૧૪૦૦થી ૧૫૦૦ કિલોગ્રામ, તેમાં કોઈ પ્લાસ્ટિક, કાચ, પથ્થર ન હોવાં જોઈએ.
૨. ૮૦ થી ૧૦૦ કિલો છાણ લેવું. ગોબર ગેસ સંચંત્રથી બનેલા ઘોળેલા છાણનો ઉપયોગ કરી શકાય. ગોબર ગેસ પ્લાન્ટ અને નેડેપ કમ્પોસ્ટ ટાંકી સાથે-સાથે

કેલીફોર્નિયાનો એક અનોખો પ્રયોગ

એક શક્તિહીન દૂધ ન આપતું પશુ વર્ષમાં રૂ. ૩૬૫૦/-નો ચારો ખાય છે. તેના છાણમાંથી બનેલ નેડેપ ખાતરનું મૂલ્ય ઓછામાં ઓછું વીસ હજાર રૂપિયા થાય છે. આનો પ્રયોગ આંતર્રાષ્ટ્રીય સ્તરે પણ સફળ થઈ ચૂક્યો છે. કેલીફોર્નિયા (અમેરિકા)માં એંશીથી નેવુ હજાર સુકાયેલી અપંગ ગાયો છે, જેમના દ્વારા દરરોજ આઠ-નવસો ટન છાણ અને એટલું જ મૂત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, જેમાંથી પોવર જનરેટિંગ એકમો ખરીદવામાં આવ્યા છે. એમાંથી દરરોજ એકસો એંશી ટન રાખ મળે છે, જે ખાતરના કામમાં આવે છે. આ પ્રોજેક્ટ પર પિસ્તાલીસ મિલિયન ડોલરનો ખર્ચ થયો છે. જે મિલિયન ડોલરની સામે દસ મિલિયન ડોલરનો લાભ મળી રહ્યો છે અને પેટ્રોલ-ડીઝલ ઓછું વપરાવાના કારણે વિદેશી મુદાની બચત થઈ રહી છે.

રાખવું ઉચિત ગણાશે.

૩. ખેતરની સૂકી ચાળેલી માટી ૧૭૫૦ કિલો લેવી. તેમાં પ્લાસ્ટિક, કાચ, પથ્થર ન હોવા જોઈએ. ગોમૂત્રયુક્ત માટી વધુ લાભદાયી ગણાય છે.

૪. લગભગ ૧૫૦૦ થી ૨૦૦૦ હજાર લિટર પાણી

ઋતુ અનુસાર લેવું. વર્ષાઋતુમાં ઓછું લેવું અને ઉનાળામાં વધારે લેવું.

નેડેપ કમ્પોસ્ટ ટાંકી ભરવાની રીત :

બધી ખાતર સામગ્રી ભેગી થઈ જાય પછી બતાવેલા ક્રમ પ્રમાણે ટાંકી ભરવી. ક્રમમાં ફેરબદલ કરવો નહીં. ખાતર સામગ્રી એક કે બે દિવસમાં સારી રીતે ટાંકીમાં ભરીને સીલ કરી દેવામાં આવે છે. કામ અડધું છોડી દેવાથી કમ્પોસ્ટ ખાતર બનાવવાની પ્રક્રિયા બરાબર થતી નથી. આ સડાવવાની નહીં પણ પકાવવાની પ્રક્રિયા છે.

પ્રથમ સોપાન : સૌ પ્રથમ ટાંકીની અંદરની દીવાલ અને ફરસ ઉપર છાણ-પાણીને ભેગા કરીને છાંટીને સારી રીતે ભીની કરી દેવી. પ્રથમ પૂરણ કરતી વખતે ૬ ઈંચ ઊંચાઈ સુધી વનસ્પતિજન્ય પદાર્થ ભરવામાં આવે છે. આ ૩૦ ઘનફૂટમાં ૧૦૦થી ૧૧૦ કિલો સામગ્રી ભરાય છે. વનસ્પતિજન્ય પદાર્થોની સાથે-સાથે ૩-૪ ટકા કડવા લીમડાના કે પલાશના લીલા પાંદડાં નાંખવા. તેમાં પાંચ ટકા હાડકાંના ટુકડા દરેક પૂરણ વખતે નાંખવા લાભદાયક છે. આ હાડકાંઓનો વારંવાર ઉપયોગ કરી શકાય છે.

બીજા પૂરણ વખતે છાણવાળું પાણી ૧૨૫ થી ૧૫૦ લિટર લઈને પ્રથમ પૂરણ પર એવી રીતે છાંટવું કે વનસ્પતિજન્ય પદાર્થોવાળો ભાગ સારી રીતે પલળી જાય. ગોબર ગેસની સ્વરી ૧૦ લિટરની લેવામાં આવે છે.

ત્રીજા પૂરણમાં સૂકી ચાળેલી માટી ૫૦ થી ૬૦ કિલો સમતલ રીતે પાથરીને પાણી છાંટીને ભીની કરી દેવી. ટાંકીને આ રીતે ત્રણ પૂરણના ક્રમે ટાંકીના મુખભાગેથી ૧.૫ ફૂટ ઊંચાઈ સુધી ઝૂંપડી જેવા આકારે ભરતા જવું. ૧૧-૧૨ વાર પૂરણ કરવાથી ટાંકી ભરાઈ જશે. હવે ભરાઈ ગયેલા ટાંકાને ત્રણ ઈંચ માટીના થરથી લીંપીને છાણના મિશ્રણથી લીંપી દેવામાં આવે છે, જેથી તેમાં તિરાડો ન પડે.

દ્વિતીય સોપાન : ૧૫ થી ૨૦ દિવસમાં ખાતરસામગ્રી સુકાઈને ટાંકીના મુખથી ૮-૯ ઈંચ નીચે આવી જાય છે. ત્યારે પ્રથમ પૂરણની જેમ ફરીથી ટાંકીની ૧.૫ ફૂટ ઊંચાઈ સુધી ભરીને સીલ કરી દેવામાં આવે છે.

નેડેપ કમ્પોસ્ટ પાકીને તૈયાર થવામાં પ્રથમ

પૂરણની તારીખથી ૮૦ થી ૧૨૦ દિવસ લાગે છે. આ સમય દરમિયાન ખાતરને નરમ રાખવા માટે અને તિરાડો બંધ રાખવા માટે છાણ-પાણીનો છંટકાવ કરવો જોઈએ. જરૂર લાગે તો કાણાઓમાં પણ પાણી છાંટવું, ત્યાં તિરાડો ન પડવા દેવી. ઘાસ ઊગી જાય તો તેને કાઢી નાંખવું. નરમાશ રાખવી. ખૂબ તડકો હોય તો ઘાસ-પાનની ચટ્ટાઈ વડે ઢાંકી દેવી. ૭૦ દિવસ પછી ટાંકીમાં ભરેલા પદાર્થોની ગરમી ઓછી થઈ જશે. ટાંકીના ઉપલા સ્તરે ઓજારથી ૪-૫ કાણા ૧-૨ ફૂટના અંતરે પાડીને તેમાં ૧૦ કિલો ગોળ, ૧૦૦ લિટર પાણીમાં ઓગાળીને નાંખવો.

૩-૪ મહિનામાં ઘેરા ભૂરા રંગનું ખાતર બની જાય છે અને દુર્ગંધ નાશ પામીને સુગંધ આવે છે. ખાતર સૂકાવું ન જોઈએ. તે ૧૫-૨૦ ટકા નરમ રહેવું જોઈએ. ખાતરને મોટા કાણાંવાળી ચારણીથી ચાળીને પછી ઉપયોગમાં લેવું જોઈએ. અડધો પાકો કાચો માલ ફરીથી ખાતર બનાવતી વખતે વનસ્પતિજન્ય પદાર્થોની સાથે ઉપયોગમાં લેવો જોઈએ.

ખાતરના ઉપયોગની પદ્ધતિ :

જે તમારી પાસે નેડેપ કમ્પોસ્ટ ખાતર પૂરતા પ્રમાણમાં હોય તો દર એક એકરે દર વર્ષે ૩-૫ ટન ખાતર વાવણીના ૧૫ દિવસ પહેલા ખેતરમાં નાંખીને હળ ચલાવી માટીમાં ભેગું કરી દેવું જોઈએ. કોઈ સેન્દ્રિય ખાતર પહેલાં વર્ષે ૩૩ ટકા, બીજા વર્ષે ૪૫ ટકા અને ત્રીજા-ચોથા વર્ષે ૨૨ ટકા લાભ આપે છે. માટે સંપૂર્ણ લાભ લેવા માટે આ ખાતર કહેવામાં આવેલા પ્રમાણમાં સતત ૩ વર્ષ સુધી નાખવું જોઈએ. ખાતરનું પ્રમાણ ઓછું હોય તો ખાતર વાવણીના ૧૫ દિવસ પહેલા ૯ ઈંચના અંતરે આડી અને ઊભી લાઈનમાં નાંખવું જોઈએ. આ પદ્ધતિથી એક ટાંકીના ખાતરમાંથી ૪.૫ એકર સુધી વાવણી થઈ શકે છે. આ પદ્ધતિમાં ખાતર ઓછા પ્રમાણમાં ખર્ચાય છે. આથી કેટલાક રાસાયણિક ઉર્વરકનો પણ અમુક સમય સુધી ઉપયોગ કરવો જોઈએ. નેડેપ કમ્પોસ્ટ ખાતરને ટાંકીમાંથી કાઢીને ખુલ્લી જગ્યાએ રાખવું નહીં. અમુક દિવસો સુધી જે રાખવું હોય તો દાબીને બરાબર ઢગલો કરીને પછી ઘાસ-પાનથી ઢાંકીને વચ્ચે વચ્ચે પાણી છાંટીને ગરમ બનાયેલું રાખવું.

સંસ્કારિત કૃષિ અપનાવીએ

જે માટીમાં અળસિયાં અને સૂક્ષ્મ જીવો વધારે રહે છે, તે ભૂમિ વધુ કૃષિ ઉત્પાદન આપવામાં સમર્થ હોય છે. જમીનમાં કયાં પોષક તત્ત્વોની જરૂર છે તેની તપાસ કરવાની કોઈ જરૂર નથી. જરૂર એ વાતની છે કે જમીનમાં અળસિયાં અને સૂક્ષ્મ જીવાણુઓ કેટલા પ્રમાણમાં રહે છે. ભારતના ઋષિઓએ સારી ફસલ માટે પાંચ સંસ્કારોની આવશ્યકતા બતાવી છે.

૧. ભૂમિ સંસ્કાર : ઋષિ પરાશરના મતાનુસાર ભૂમિ જીવંત હોવી જોઈએ. નિર્જીવ ભૂમિમાં વનસ્પતિ ઊગવી અશક્ય છે. જન્તુનાં જીવનં કૃષિ. કૃષિયોગ્ય ભૂમિને સજીવ બનાવવા માટે વટવૃક્ષની નીચેની અથવા કીડીના દરમાંથી નીકળેલી ૧૫ કિલોગ્રામ માટી એક એકર જમીનમાં વેરી દેવી જોઈએ. તેનાથી ભૂમિમાં કરોડો જીવાણુઓ અને અળસિયાંનું ઉત્પાદન થઈ જાય છે. ભૂમિ સંસ્કારથી કૃષિ ઉત્પાદન વધુ થવા લાગે છે. દેશી ગાયનું ૧૦ કિલો ગોબર, ૨૫૦ ગ્રામ ગાયના શુદ્ધ ઘીનું માખાણ, ૫૦૦ ગ્રામ મધ લઈને બે કલાક ભેળવવું જોઈએ. તેને ૨૦૦ લિટર પાણીમાં ભેળવવાથી અમૃત પાણી બને છે. દસ કિલો ગોબરમાંથી બનેલા અમૃત પાણીનો એક એકર જમીનમાં છંટકાવ કરવાથી ભૂમિ સંસ્કારિત બની જાય છે. વાવણી પહેલાં ચાર કિલો દહીંની છાશને દસ દિવસ સુધી તાંબાના વાસણમાં રાખો. લીલો રંગ થતાં ૨૦૦ લિટર પાણીમાં ભેળવીને એક એકરમાં છંટકાવ કરો. વાવણીના એક દિવસ પહેલાં ૩૫ ગ્રામ સીંગનું ખાતર તેર લિટર પાણીમાં અડધા કલાક સુધી ભેળવી એક એકરમાં છાંટો.

૨. બીજ સંસ્કાર : વાવતાં પહેલાં બીયારણને ગોબર અને ગૌમૂત્રના મિશ્રણમાં ૩ કલાક પલાળીને છાંયામાં સૂકવી લેવાં જોઈએ. આનાથી બીજ રોગમુક્ત બની જાય છે. અમૃત પાણીથી બીયારણને સંસ્કારિત કરવા માટે બીયારણ પલાળીને, છાંયામાં સૂકવીને વાવવાં જોઈએ.

આથી બીજનું અંકુરણ સારું થાય છે અને ફસલ નીરોગી રહે છે.

૩. જળ સંસ્કાર : સિંચાઈ કરેલી જમીન પર ૨૦૦ લીટર અમૃતપાણી એક એકર ભૂમિમાં છંટકારવું જોઈએ. વટવૃક્ષ નીચેની કે કીડીના દરની માટી છાંટ્યા પછી ૩-૪ મહિનામાં જમીનમાં અળસિયા વધવા માંડે છે, પરંતુ અમૃતપાણી છાંટવાથી દસ દિવસમાં અળસિયાં દેખાવા માંડે છે. સિંચાઈ માટે લેવાતાં પાણીમાં અમૃતપાણી ભેળવીને સિંચાઈ કરી શકાય છે. આનાથી ભૂમિ લાંબાગાળા માટે ફળદ્રૂપ બની જાય છે. ૧૫ દિવસમાં એક વાર અમૃત પાણી છાંટવાથી કૃષિ ઉત્પાદન વધુ થાય છે.

૪. વાયુ સંસ્કાર (અગ્નિહોત્ર) : ફસલને રોગમુક્ત રાખવા અને પર્યાવરણને શુદ્ધ રાખવા માટે અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ સૂર્યોદય વખતે અને સાંજે સૂર્યાસ્ત વખતે કરવો જોઈએ. અગ્નિહોત્ર માટે તાંબા કે માટીનો યજ્ઞકુંડ, દેશી ગાયના છાણનાં સૂકાં છાણાં, દેશી ગાયનું શુદ્ધ ઘી અને બે નાની ચમચી ચોખાની જરૂરિયાત રહે છે. ઘી અને ચોખા ભેળવી લો. અડાયાંને કપૂરથી સળગાવીને, સળગાવ્યા પછી જ્વાળા નીલી થાય ત્યાં સુધી ગાયત્રીમંત્ર બોલો. બરાબર સૂર્યોદય વખતે નીચેનો મંત્ર બોલી આહુતિ આપો.

સૂર્યોદય સમયનો મંત્ર :

ૐ સૂર્યાય સ્વાહા, સૂર્યાય ઈદં ન મમ્ ।

ૐ પ્રજ્વપતયે સ્વાહા, પ્રજ્વપતયે ઈદં ન મમ્ ।

સૂર્યાસ્ત સમયનો મંત્ર :

ૐ અગ્નયે સ્વાહા, અગ્નયે ઈદં ન મમ્ ।

ૐ પ્રજ્વપતયે સ્વાહા, પ્રજ્વપતયે ઈદં ન મમ્ ।

જૈવિક ખાતરમાં આ યજ્ઞભસ્મ ભેળવીને ખાતર આપવાથી ઉત્પાદનમાં અધિક લાભ થાય છે. આનો સફળ પ્રયોગ મા ભગવતી કુંજ, બહરાઈચમાં થઈ

રહ્યો છે.

૫. વનસ્પતિ સંસ્કાર : પોતાની ફસલને નીરોગી રાખવા, અધિક ઉત્પાદન લેવા માટે રાસાયણિક ખાતર અને રાસાયણિક જીવાતનાશકનો પ્રયોગ બિલકુલ ન કરવો જોઈએ. દેશી ગાયનું પાંચ લિટર મૂત્ર અને ૧ લિટર લીમડાનું તેલ ૧૦૦ લિટર પાણીમાં ભેળવીને એક એકરમાં છંટકાવ કરવો જોઈએ. આ દવા ફસલ સંરક્ષક ને સંવર્ધક છે. લીમડાના તેલની સાથે લીમડાનાં પાંદડાં, આકડાંના પાંદડાં, તુલસીનાં પાંદડાં, ધાણાનાં પાંદડાં ગોમૂત્રમાં નાખીને છાંટવાથી લાભ થાય છે. ગાયની ખાટી છાશ (તાંબાના વાસણમાં રાખેલી)નો પાણી સાથે છંટકાવ કરવાથી વધારે ફાયદાકારક સાબિત થાય છે. ૧૫ કિલોગ્રામ તાજું છાણ, દેશી ગાયનું તાજુ ગોમૂત્ર ૧૫ કિલોગ્રામ; ૫૦૦ ગ્રામ ગોળ અને ૧૫ લિટર પાણી એક માટીના ઘડામાં ભેળવી રાખો. ઘડાનું મોં કાપડથી કે માટીથી પેક કરી દો. પાંચ દિવસ પછી આ મિશ્રણને ૨૦૦ લિટર પાણીમાં મેળવીને એક એકરમાં છંટકાવ કરો, તો ફસલમાં ચૂરિયા આપવાની જરૂર રહેશે નહિ.

જ્યારે ચૂરિયા આપવાનો સમય આવે ત્યારે આ મિશ્રણનો પ્રયોગ કરો. સિંચાઈના પાણી સાથે આ મિશ્રણ મેળવીને સિંચાઈ કરો તો પાણ લાભ થાય છે. આને ઝટપટ કે મટકા ખાતર પણ કહે છે.

નવ ધાન્યાહરિ ખાતર બનાવવા માટે ત્રણ જાતિનાં એકદળ અનાજ (જુવાર, બાજરી, ઘઉં, વગેરે), ત્રણ જાતનાં દ્વિદળ ધાન્ય (અડદ, મગ, તુવેર વગેરે), ત્રણ જાતનાં તેલવર્ગીય અનાજ (તલ, સરસવ, અળસી, સુરજમુખી વગેરે) અને એક તંતુવર્ગીય અનાજ (શણ વગેરે). એક એકર માટે દરેક પ્રજાતિના એક એક કિલો દાણા અર્થાત્ કુલ ૧૦ કિલો દાણા ભેળવીને ફસલ વાવ્યાના ૨૦ દિવસ પછી બે હારની વચ્ચે આ દાણા વેરી દો અને વાવેલી ફસલથી ઉપર વધતાં પહેલાં જ ખૂરપીથી નવાંકુરોને માટીમાં ભેળવી દો. એનાથી ફસલ સારી થાય છે. અખાદ ખોળ, હાડકાંનો ચૂરો, સમુદ્રનું ફીણ, રાખ, જંગલની પાનખર તથા મધમાખીનું પાલન પણ ફસલની પેદાશ વધારે છે.

XXXXXXXX

સમજદારોની આગસમજ

રાસાયણિક ખાતર, કીટનાશક, ડિઝલ ચાલિત મશીનો પર આશ્રિત ખેતી પરાવલંબી, પ્રદૂષણકારી, મોંઘી અને અલાભકારી છે. જેના કારણે નાના અને મધ્યમ ખેડૂતો ખેતી છોડવા અથવા મજૂરીનો આશરો લેવા વિવશ બની રહ્યા છે. વર્તમાન કૃષિમાં આપણે પ્રાકૃતિક ટકાઉ આત્મનિર્ભર ખેતીનો આધાર છોડીને બીજા દેશો પર નિર્ભર થતા જઈએ છીએ. કૃષિ માટે ખાતરો, કીટનાશકો, ઊર્જા માટે પેટ્રોલિયમ બહારથી આયાત કરી રહ્યા છીએ અને તેની પતાવટ માટે કુદરતી છાણિયું ખાતર, ગોમૂત્રનું જીવાતનાશક અને ઊર્જાના સ્રોત ગોવંશની કતલ કરાવી રહ્યા છીએ.

ગોવંશના માંસ, ચામડું વગેરેની નિકાસ કરીને વિદેશી હૂંડિયામણ કમાવું તે આપણી વિવશતા બની ગઈ છે, કારણકે જુદી જુદી આયાતોની ચુકવણી કરવા માટે ઝાઝા પ્રમાણમાં વિદેશી નાણું જોઈએ. વિદેશી હૂંડિયામણ કમાવા માટે વાર્ષિક ૧૦૦૦ કરોડનું માંસ નિકાસ કરવાનું લક્ષ્ય છે, જે પૂરો કરવા માટે નવાં નવાં કતલખાનાં અને નિકાસલક્ષી એકમોની ભલામણ કરવામાં આવી છે. કેન્દ્રીકૃત, રાજ્યાશ્રિત અર્થવ્યવસ્થાને સહાય આપવા માટે ઉદારીકરણ, આર્થિક સુધારાના નામે બહુરાષ્ટ્રીય કંપનીઓને પ્રવેશ આપીને ગ્રામીણ અર્થવ્યવસ્થા અને કૃષિ વિદેશીઓના હાથમાં સોંપવાની સ્થિતિ બનાવી દેવામાં આવી છે. ખોટી જાણકારી, મતિભ્રમ અથવા નિહિત સ્વાર્થવશ પોતાનો અને રાષ્ટ્રનો વિનાશ કરવા તત્પર થયા છીએ.

ગાયનું દૂધ જ શા માટે ?

આપણું આર્ષ સાહિત્ય ગો-મહિમાથી ભરપૂર છે. હવે વિજ્ઞાન પણ છાણ અને ગોમૂત્રના ગુણોને સમજવા લાગ્યું છે. આપણા દેશવાસીઓ હજારો વર્ષોથી એનો ઉપયોગ કરતા રહ્યા છે, પરંતુ દુર્ભાગ્યે આધુનિકતાની આંધળી દોટમાં ગાય તથા ગાયના અમૃતતુલ્ય દૂધ, દહીં, ઘી, મૂત્ર અને છાણના ગુણો કે જેમના આધાર પર શાસ્ત્રોમાં ગાયને “કામધેનુ” “સર્વસુખદા” વગેરે કહેવામાં આવી છે, તે સામાન્ય જનતામાંથી લુપ્ત થઈ ગયા છે. જેથી આપણી સમૃદ્ધિ અને સ્વાસ્થ્ય બંનેનો નાશ થઈ રહ્યો છે, આપણા સ્વાસ્થ્ય સાથે ગો-માતાનો હંમેશાં ધનિષ્ઠ સંબંધ રહ્યો છે અને રહેશે. સામાન્યજનોને એની જાણકારી પ્રાપ્ત થાય તે આજની સર્વોપરી આવશ્યકતા છે, જેથી આપણી સામાન્ય સમૃદ્ધિ અને સ્વાસ્થ્યના આધારને સ્થાપિત કરવા માટે જનચેતના જાગૃત કરી શકાય. જે ગાયના ગુણોની મહાનતા અને ઉપયોગિતા જનતાના મગજમાં વસી જાય તો ગાય અને ગાયની સેવા પણ ફરીથી પાછી આવશે અને એની સાથે જ ગામ તથા રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિ અને સ્વાસ્થ્યનો આધાર પણ પાછો આવશે. આવો, જેઈએ કે કઈ રીતે ગાયનો આપણા સ્વાસ્થ્ય સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ છે.

આજે ભારતના લોકોના મગજમાં દૂધની ક્વોલિટી તેની ચીકાશ ઉપરથી આંકવાની એક મોટી ભ્રાંતિ ધર કરી ગઈ છે અને આ ભૂલામણીમાં ફસાઈને ગાયના બદલામાં ભેંસ પાળવાની પ્રથાનો આરંભ થઈ ગયો. એટલે સુધી કે ગાયનું દૂધ નિમ્ન કોલેસ્ટ્રોલ સમૃદ્ધિ વેચાય છે અને મજે પણ છે. આ ભ્રમણાના પરિણામ સ્વરૂપે ભેંસપાલનને પોષણ અને પ્રોત્સાહન મળતાં ભારતની આર્થિક સ્થિતિ અને લોકોના આરોગ્ય ઉપર પ્રતિકૂળ અસર થઈ છે. એનાથી વિપરીત અસર સમગ્ર જગતના ઉન્નત અને પ્રગતિશીલ કહેવાતા અમેરિકા, રશિયા, ડેનમાર્ક અને સ્વિટ્ઝરલેંડ આ બધા ગાયનું યોગ્ય પાલનપોષણ કરે છે. કેટલાય દેશોમાં તો ભેંસ જેવા મળતી નથી. અનેક પશ્ચિમના દેશો તો ગોપાલનના ધંધાના જ, એક માત્ર વિકલ્પ રૂપે ગાયનું યોગ્ય રીતે પાલન પોષણ કરે છે અને ગોપાલનને જ પોતાની આર્થિક વ્યવસ્થાનો આધાર માની લીધો છે. પોતાના જે અમૃત સમાન ગુણોના કારણે આજે ગાયનું દૂધ સમગ્ર વિશ્વમાં આહારના મુખ્ય અંગ રૂપે વપરાય છે તેની તરફ લોકોનું ધ્યાન આકર્ષિત કરવું જરૂરી છે.

૧. આહારશાસ્ત્રીઓએ ગાયના દૂધને સંપૂર્ણ આહાર

માન્યો છે. જે મનુષ્ય માત્ર ગાયના દૂધનું સેવન કરતો રહે તો તેનું શરીર તથા જીવન સરળતાથી ચાલતું રહે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે અન્ય લોકોની અપેક્ષાએ સશક્ત અને રોગપ્રતિરોધક શક્તિ ધરાવતો થઈ જાય. એમાં માનવશરીર માટે જરૂરી તમામ પોષક તત્ત્વો હોય છે. તેમાં પ્રોટીન ૩.૦, સ્નિગ્ધતા ૧.૦૯, ક્ષાર ૧.૬, કેલેરી ૧.૮, ચારે પ્રકારના (જીવનતત્ત્વ) વિટામિન ૧.૨૫ ટકા હોય છે. ગાયના એક પૌંડ દૂધમાંથી એટલી શક્તિ મળે છે, જેટલી કે ૪ ઈંડા અને ૨૫૦ ગ્રામ માંસમાંથી પ્રાપ્ત થતી નથી.

૨. ભેંસના દૂધમાં સ્નિગ્ધતા (ચિકાશ) વધારે હોય છે. જેના કારણે તે પચવામાં ભારે હોય છે. કઠોર મહેનત કરનાર વ્યક્તિ જ તેને પચાવી શકે છે. સામાન્ય મહેનત કરનારી વ્યક્તિ, સ્ત્રીઓ, બાળકો, વૃદ્ધો, રોગીઓ તથા નિર્બળ વ્યક્તિઓને તે પોષણ આપવાના બદલે નુકસાન કરે છે. પરંતુ ગાયના દૂધમાં મળતી ચિકાશ અવી સમતોલ છે, કે મનુષ્ય શરીરને અનુકૂળ અને પાચન ક્રિયામાં સહાયક તથા શારીરિક અંગ-અવયવોને ઉત્તમ સ્નિગ્ધતા અને બળ પૂરું પાડે છે.

૩. નવજાત બાળકને માતાના દૂધ સિવાય એક માત્ર વિકલ્પ રૂપે ગાયનું દૂધ જ ઉપયોગી છે. તે બાળક માટે માતાના દૂધની જેમ જ ગુણકારી હોવાના કારણે તેના બદલામાં ઉપયોગ કરી શકાય. ગાયના દૂધમાં ક્ષાર વધારે હોય છે તથા પાચક રસોનો પૂરતા પ્રમાણમાં સમાવેશ હોય છે. બાળકના કોમળ પાચનતંત્રમાં સરળતાથી પચી જાય છે. માતાના દૂધની જેમ જ પોષક દૂધ આપવાના કારણે જ એને ગૌમાતા માનવામાં આવી છે.

૪. ગાયના દૂધમાં મળી આવતું પ્રોટીન શ્રેષ્ઠ કોલેસ્ટ્રોલ હોય છે. જે શરીરના વિકાસ તથા તૂટફૂટ માટે અત્યંત જરૂરી છે. જીવો દ્વારા પ્રાપ્ત થતાં પ્રોટીનોમાં ગાયના દૂધનું અનન્ય સ્થાન છે. ગાયના દૂધમાં ૨૧ પ્રકારના એમિનો એસિડ મળી આવે છે. જે પ્રોટીનને વધુ ગુણકારી બનાવે છે. ૯૭ ટકા પ્રોટીનનો ભાગ પાચનતંત્ર દ્વારા પચાવી લેવામાં આવે છે.

૫. ગાયમાં બધા દેવતાઓનો વાસ છે. એ કામધેનુનું સ્વરૂપ છે. બધા નક્ષત્રોના કિરણોનું એ રિસીવર છે. તેથી એમાં જ બધાનો પ્રભાવ છે. જ્યાં ગાય છે, ત્યાં બધા નક્ષત્રોનો પ્રભાવ રહે છે. ગાય જ એવું દિવ્ય પ્રાણી છે, જેના કગોડરજૂની અંદર સૂર્યકિતુ નાડી હોય છે. તેનું

દૂધ, માખણ, ઘી સુવાર્ણની આભાવાળું છે, કેમ કે સૂર્યકેતુ નાડી સૂર્યના કિરણો દ્વારા રક્તમાં સુવાર્ણક્ષાર બનાવે છે. એ જ સુવાર્ણક્ષાર ગોરસમાં વિદ્યમાન છે.

૬. દૂધની ઉપયોગિતા અને શ્રેષ્ઠતા ચિકાશના કારણે નહીં, પરંતુ તેમાં મળી આવતા ખનિજો, ક્ષારો અને રાસાયણિક તત્વોના કારણે હોય છે. ગાયના દૂધમાં નીચે જણાવેલા શક્તિવર્ધક તત્વો મળી આવે છે, જેના કારણે પોષણની દૃષ્ટિથી તેને સર્વશ્રેષ્ઠ આહાર માનવામાં આવે છે.

(અ) ૨૧ પ્રકારના એમિનો એસિડ, ૧૦ પ્રકારના ફેટીએસિડ, ૬ પ્રકારના વિટામિન, ૮ પ્રકારના બેક્ટેરિયા, ૨૫ પ્રકારના ધાતુ તત્વ, ૨ પ્રકારની સુગર, ૪ પ્રકારના ફોસ્ફોરસ ઘટકો, ૧૯ પ્રકારના નાઈટ્રોજન તત્વો મળી આવે છે. તેમાં મળતા મુખ્ય ખનિજોમાં કેલ્શિયમ, ફોસ્ફરસ, લોખંડ, તાંબુ, આયોડીન, ફ્લોરિન, સિલિકોન વગેરે છે.

(બ) મળી આવતા મુખ્ય એન્ઝાઇમમાં પેરિવિકટેજ, રિટકટેડ, લાઈપેજ, પ્રોટિએજ, લેક્ટેજ, ફોસ્ફટેઝ, ઓલિનેજ, ગેટાલેજ વગેરે છે.

(ક) વિટામિન એ-૧, કેરોટિન ડી.ઈ., ટોકોફેરાલ, વિટામિન બી-૧, બી-૨, રિવોફેવિન, બી-૩, બી-૪ તથા વિટામિન-સી છે.

૭. ગાયનું દૂધ એ માત્ર આહાર જ નથી, પરંતુ આયુર્વેદમાં એને પ્રકૃતિ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલ રસાયણ (ટોનિક) માનવામાં આવ્યું છે, જે નિર્બળ, દુર્બળ તથા રોગીઓને નવજીવન બક્ષે છે.

(અ) પ્રસૂતિ પહેલાં જ્યારે બાળકનું માતાના પેટમાં ઘડતર શરૂ થાય છે, એ સમયે બાળકના શરીરની તથા સંસ્કારોની વૃદ્ધિ માટે સગર્ભા સ્ત્રીને જે ગાયનું દૂધ આપવામાં આવે તો એ બાળકના શરીર પર તથા તેના આરોગ્ય પર સારી અસર થાય છે. પ્રસૂતિકાળ પછી સ્તનપાનના સમયે બાળકની માતાને ગાયના દૂધનું સેવન કરાવવામાં આવે તો સ્તનપાનથી શરીરમાં જે તત્વોની ઉણપ હોય, તેની સારી રીતે ભરપાઈ થઈ જાય છે.

(બ) લોહીની ઉણપ, સંગ્રહણી, પાંડુરોગ, પિત્ત તથા ટી.બી. વગેરે રોગો પર દવાની સાથે આહાર રૂપે ગાયના દૂધનું સેવન કરાવવાથી તુરંત લાભ થાય છે.

(ક) તેના નિયમિત સેવનથી શરીરમાં વિજાતીય દ્રવ્યો વધુ પ્રમાણમાં પેદા થતા નથી તથા રોગોના હુમલાના સમયે શરીરની રક્ષણ વ્યવસ્થા મજબૂત હોવાથી એ રોગો અસર કરી શકતા નથી. એ કફ તથા વાતજન્ય રોગોનું શમન કરે છે. બળ તથા ઓજસ વધારવા, મગજ તથા જ્ઞાનતંતુને પોષણ આપવા માટે ગાયનું દૂધ અદ્ભુત અને

અનુપમ છે.

આયુર્વેદશાસ્ત્રીઓના મતે ગાયનું દૂધ ખાસ કરીને રસ તથા પાકમાં મધુર; શીતળ, દૂધને વધારનાર, વાત, પિત્ત તથા રક્તવિકારનો નાશ કરે છે. દોષ, ધાતુ, મળ તથા નાડીઓને કંઈક પુષ્ટ કરનાર તથા સેવન કરનારના તમામ પ્રકારના રોગો તથા વૃદ્ધાવસ્થાનો નાશ કરે છે.

કાળી ગાયનું દૂધ - વાતનાશક અને વધારે ગુણવાળું હોય છે.

પીળી ગાયનું દૂધ - પિત્ત તથા વાતનો નાશ કરનાર હોય છે.

સફેદ ગાયનું દૂધ - કફ કરનાર અને ભારે હોય છે.

લાલ તથા કાબરચિતરી ગાયનું દૂધ - વાતનો નાશ કરનારું હોય છે.

બાખડી ગાયનું દૂધ - ત્રણે દોષોનો નાશ કરનારું, તૃપ્તિકારક તથા બળ આપનારું હોય છે.

તેનાથી તદ્દન વિપરીત ભેંસનું દૂધ પચવામાં ભારે, ઊંધ લાવનાર અને કફકારક હોય છે.

૮. ડૉ. પિપ્લસ દ્વારા ગાયના દૂધ પર કરવામાં આવેલા પ્રયોગો દ્વારા એ જાણવા મળ્યું છે, કે ગાય જે કોઈ ઝેરી પદાર્થ ખાય તો પણ એ ઝેરી પદાર્થની અસર તેના દૂધ પર પડતી નથી. તેના શરીરમાં સામાન્ય ઝેરને પચાવી જવાની અદ્ભુત શક્તિ છે. અન્ય દૂધાળું ઢોરોમાં એવું હોતું નથી. ન્યૂયોર્કની વિજ્ઞાન એકેડેમીની એક બેઠકમાં બીજા વિજ્ઞાનીઓએ પણ ડૉ. પિપ્લસના આ કથનને અનુમોદન આપ્યું છે.

૯. ગાય સ્વભાવની દૃષ્ટિએ સંવેદનશીલ, કર્મઠ તથા યુસ્ત હોય છે. નાનકડી માખી પણ શરીર પર બેસે તો પોતાના શરીર પરની ચામડીને હલાવી ઉડાડી દે છે. ભેંસ, સુસ્ત, આળસુ અને મંદબુદ્ધિની હોય છે. જેવી રીતે માતાના સંસ્કારો એનું દૂધ પીતા બાળકમાં આવે છે. બરાબર એ જ રીતે ભેંસના સંસ્કારો પણ હસ્તાંતરિત થાય છે. ગાયનું દૂધ શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તીને વધારે છે. ભેંસનું દૂધ શરીરને ભલે જાડું બનાવતું હોય પરંતુ તે બુદ્ધિને પણ જાડી બનાવે છે.

ગાયનું દૂધ - એક દિવ્ય પીણું

ગવ્ય પદાર્થોના અનેક ગુણો છે. તેના બે વિભાગ કરી શકાય. (૧) વિધાયક ગુણ (૨) રોગ નિવારક ગુણ.

૧. વિધાયક ગુણોમાં પહેલું છે - 'સુકૃતં શુકર'. અર્થાત્ ગાયનું દૂધ તરત વીર્ય ઉત્પન્ન કરનારું છે. ઓછામાં ઓછા સમયમાં ગાયના દૂધથી શરીરમાં વીર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે અને આ સિવાય બીજા કોઈપણ પ્રાણીના દૂધનું આટલી જલદી વીર્યમાં રૂપાંતર થતું નથી. આથી સ્પષ્ટ છે કે ગાયનું દૂધ અત્યંત બળવર્ધક છે, તેનો

અનુભવ ઋષિમુનિઓને હતો. માટે જ તેઓ કહે છે - 'અસ્યા: સ્તનો ઊર્જા દુહાતે.' અર્થાત્ "ગાયના આંચળમાંથી કેવળ બળ જ દોહવામાં આવે છે." એટલે કે દૂધરૂપે બળ જ દોહવાય છે. સત્ય છે કે, ગાયનું દૂધ બળ છે. ગાયનું દૂધ શક્તિ છે.

૨. ગાયના દૂધનો બીજો વિધાયક ગુણ છે - 'બુદ્ધિવર્ધન'. ગાયના દૂધથી બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે. મેધાશક્તિ વધે છે, ગ્રહણશક્તિ વધે છે. બીજા કોઈ પણ પ્રાણીના દૂધમાં આ શક્તિ, આ ગુણ નથી. બીજા પ્રાણીઓના દૂધથી ઊલટું બુદ્ધિમાં મંદતા આવે છે. ગાય અને ભેંસ એક જ પ્રકારનું ઘાસ ખાય છે, પરંતુ એમાંનો બુદ્ધિવર્ધક અંશ ગાયના આંતરડાં જ શોષણ કરી શકે છે. ભેંસના આંતરડાં તે અંશ શોષી શકતા નથી. માટે ભેંસનું દૂધ માંદ છે. તેનાથી બુદ્ધિ ઘટે છે. આના બે અનુભવ આ પ્રમાણે છે.

અમારી પ્રવાસી એક્સપ્રેસ બસ હાઈવે પરથી ખૂબ ઝડપથી જઈ રહી હતી. એકાએક બસ ઊભી રહી ગઈ. અમને થયું કે ભાઈ, શું થયું હશે? ડ્રાઈવરે જણાવ્યું કે કંઈ નહીં, માત્ર હસવા લાગ્યો. કેમ બસ ઊભી રહી ગઈ? અમે બધા જ યાત્રીઓ ઊભા થઈને જોવા લાગ્યા. બસ આગળથી એક ભેંસ એકદમ આરામથી પસાર થઈ રહી હતી. તેને જોઈને વાગતા બસના હોર્નની કંઈ પડી ન હતી કે બસના અવાજની કંઈ પડી ન હતી. હવે અમે પણ હસવા લાગ્યા. ભેંસની મંદતા, તેનું ડોબાપણું જ અમારી પરેશાનીનું કારણ બન્યું. ભેંસના દૂધનું સેવન કરનારા લોકોના શરીરમાં કેટલી મંદતા રોજરોજ પ્રવેશતી હશે, એનો અંદાજ તો માત્ર ભગવાન જ કાઢી શકે. ભેંસનું દૂધ ભલે ઘાટું, જાડું હોય પણ માંદ ગુણને તો ધર્મનો વિચાર કરતા મનુષ્યે સેવવો ન જોઈએ, એને વર્જ્ય જ સમજવો જોઈએ.

બીજો અનુભવ. વિવાયેલી ભેંસનું બચ્ચું જલદી ઊભું થઈ શકતું નથી. તેને પોતાના પગ પર ઊભા રહેતા લગભગ ૩-૪ દિવસ લાગે છે. ત્યાં સુધી તેને જો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવું હોય તો આપણે તેને બે હાથમાં ઊંચકીને લઈ જવું પડે છે. ગાયના વાછરડાં માટે આવું કરવું પડતું નથી. જન્મ થયા પછી ૫ મિનિટ બાદ જ તે પોતાના પગ પર ઊભું થઈ જાય છે અને પછીની ૫ મિનિટમાં તો દોડવા-કૂદવા લાગે છે. બંને વચ્ચેનો ફરક બિલકુલ સ્પષ્ટ છે. જોવું માનું પોષણ હોય એવું જ એનું સંતાન પાકે.

ગાયના દૂધમાં બૌદ્ધિક તેજ અને શારીરિક ચપળતા વધારે તેવા ગુણધર્મો છે. આ વાત પ્રસ્તુત કથનોથી સ્પષ્ટ થાય છે. માટે ઋષિમુનિ એક મંત્રમાં કહે છે -

“ગોભિ: કાન્તિં નિરુદ્ધાન”. અર્થાત્ ગાયોને પ્રાપ્ત કરીને આપણે બુદ્ધિહીનતા, બુદ્ધિમાંદને દૂર શકીએ છીએ. એટલે કે ગાયનું દૂધ અન્ય પદાર્થો કરતા બુદ્ધિવર્ધક છે.

૩. ત્રીજો વિધાયક ગુણ કે જેનો ઉલ્લેખ ઉપરના ફકરામાં આવ્યો છે, તે છે 'શારીરિક ચાપલ્યવર્ધન'. ગાયનું દૂધ તથા દૂધમાંથી બનતાં અન્ય પદાર્થોનું સેવન કરવાથી શારીરિક ચપળતા વધે છે. શરીરમાં સ્ફૂર્તિ આવે છે અને કોઈ પણ બીજા પ્રાણીના દૂધમાંથી આવી ચપળતા આવતી નથી. યુદ્ધોમાં બળ તથા ચપળતાની જરૂર દરેક યોદ્ધાઓને પણ હોય છે. માટે પ્રાચીન સમયમાં સૈન્યોની સાથે જરૂરી પ્રમાણમાં સારી ગાયો પણ રાખવામાં આવતી, કે જેથી દરેક સૈનિકને પૂરતા પ્રમાણમાં ગાયનું દૂધ મળે અને પરિણામે સૈન્યમાં બળ તથા ચપળતા ટકી રહે.

૪. ચોથો વિધાયક ગુણ છે - ગાયનું દૂધ પુષ્ટિકારક હોય છે. તેથી જ ગાયનું દૂધ જીવનનું રસાયણ છે, એમ કહેવાયું છે. શરીરની સાત ધાતુઓની વૃદ્ધિ ગાયના દૂધથી થાય છે. ગાયનું દૂધ તથા તેમાંથી બનેલ અન્ય પદાર્થોના સેવનથી વૃદ્ધત્વ જલદી આવતું નથી. આયુષ્ય વધે છે. ગાયના દૂધથી શરીરનો જેવો વિકાસ થાય છે, તેવો અન્ય કોઈ પ્રાણીના દૂધથી કે બીજા કોઈ અન્નથી થઈ શકતો નથી. આવા મહત્ત્વપૂર્ણ પોષક તત્ત્વો ગાયના દૂધમાં છે.

૫. ગાયના દૂધનો પાંચમો વિધાયક ગુણ છે - અનુમાર્જન કરવું. અનુમાર્જન એટલે સફાઈ, ચોખ્ખાઈ. ગાયનું દૂધ અને તેમાંથી બનતા પદાર્થોમાંથી તુષ્ટિ, પુષ્ટિની સાથે સાથે શરીરનું અનુમાર્જન પણ થાય છે. શરીર ચોખ્ખું થાય છે. તે ખૂબ મોટી વાત કહેવાય. આમ તો, અનુમાર્જનને બદલે ઉપવાસ કરવામાં આવે છે. અમુક ખાસ ઔષધિઓ, વનસ્પતિઓનું સેવન પણ કરવામાં આવે છે. આ કામ ગાયનું દૂધ તુષ્ટિ-પુષ્ટિની સાથેસાથે જ કરે છે. આ ગુણનું ખૂબ મહત્ત્વ છે.

કોઈપણ ક્ષેત્રમાં પ્રગતિનો મૂલાધાર ગુણ અનુમાર્જન છે. માટે તેનું આટલું વિસ્તૃત વર્ણન કરવામાં આવ્યું. અનુમાર્જનનો આ ગુણ ગાયના દૂધમાં છે. અન્ય કોઈપણ પ્રાણીના દૂધમાં આ ગુણ નથી. ઉપર કહેવાયેલા પાંચ વિધાયક ગુણોનાં આ અનુમાર્જનનો ગુણ મૂળભૂત ગુણ છે. આ ગુણને કારણે ગાયનું દૂધ સેવન કરનાર વ્યક્તિની રોગપ્રતિકારક શક્તિ વધે છે. કેવળ ગાયના દૂધ પર

રહેવાથી શરીર દોષરહિત પૂર્ણ બને છે. આને દુગ્ધ-કલ્પ કહેવામાં આવે છે.

૬. ગાયના દૂધનો છદ્ધો વિધાયક ગુણ છે :-

ગાયના દૂધ અને ઘીથી હવન કરવાથી વાતાવરાણ શુદ્ધ બને છે. ધીમે ધીમે નુકસાન પહોંચાડનારા રોગના સૂક્ષ્મ કીટાણુઓ આ હવનથી નાશ પામે છે. ઉપર કહેલાં અનુમાર્જનના ગુણની જ વ્યાપકતા અહીં છે. અહીં વાતાવરાણનું અનુમાર્જન થાય છે. અનુમાર્જનનો ગુણ અન્ય કોઈપણ પ્રાણીના દૂધ અને ઘીમાં નથી હોતો. આવી વાતાવરાણ શુદ્ધિ અન્ય કોઈ પણ પ્રાણીના દૂધ-ઘીથી કરેલા હવનથી થતી નથી. સમગ્ર વિશ્વનું કલ્યાણ કરનાર આ ગુણ માત્ર ગાયના દૂધમાં અને ગોઘૃત (ગાયના ઘી)માં જ છે.

ગાયનું દૂધ અને ગોઘૃતનું સેવન કરવાથી તથા તેના હવનોથી બધા દેવી ગુણોની વ્યક્તિમાં સહજ રીતે પ્રાપ્તિ થાય છે. આ દેવી ગુણોની નામાવલિ આ પ્રમાણે છે : નિર્ભયતા, સાત્ત્વિકતા, પવિત્રતા, ઈશ્વરપરાયણતા, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, સ્વાધ્યાયતત્પરતા, સ્વધર્મપાલન કરવા માટે કષ્ટ સહન કરવાની તૈયારી, સરળતા, સત્યનિષ્ઠા, અહિંસાપાલન, શાન્તિ, માર્દવતા, કોપનો નાશ, દયા, અહંકારમાંથી મુક્તિ, તેજ, ક્ષમા, ધૈર્ય અને વિનમ્રતા. જે ગુણોથી વ્યક્તિ મોટો (મહાન) બને છે, ઉપર આવે છે, તે દેવી ગુણો ગોદુગ્ધ, ગોઘૃત દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

શરીરના બહારના ઘા ગાયના ઘીથી પૂરવામાં આવે છે. જેટલું જૂનું ગોઘૃત હોય, તેટલી જ તેની ઘાને ભરવાની શક્તિ વધુ હોય છે. આ ગુણધર્મથી જ ૨૫ વર્ષ જૂનું ગાયનું ઘી, ૫૦ વર્ષ જૂનું ગાયનું ઘી, ૧૦૦ વર્ષ જૂના ગાયના ઘીના વિશેષ ઉપચાર 'ભેષજ'માં કહેવાયા છે અને આ કારણે જ જૂનું ગાયનું ઘી સાચવીને રાખવામાં આવે છે. આવા ઘીથી સિદ્ધઘૃત બનાવીને વિશેષ ઉપચાર કરવામાં આવે છે.

ગોદુગ્ધ અને ગોઘૃતના સેવન તથા માલિશથી તૂટી ગયેલ હાડકા સંધાય છે. હાડકા સાંધવાના ઉપાયમાં પહેલીવાર વિચારેલી ગાયના દૂધનું સેવન વિશેષરૂપે કામમાં આવે છે.

દર એક હજાર મનુષ્યો પાછળ વિકસિત દેશોમાં પશુઓની સંખ્યાની ત્રિરાશિ આ પ્રકારે છે : ન્યુઝીલેન્ડ ૨૮૧, આર્જન્ટીના-૧૫૮, ઓસ્ટ્રેલિયા-૧૯૧, ડેન્માર્ક-૮૬. ભારતમાં આ ટકાવારી ૫૦ની આસપાસની રહી છે. આટલી ઓછી સંખ્યામાં ગાય દૂધારુ પશુ હશે તો પછી પૂરતા પ્રમાણમાં દૂધ ક્યાંથી મેળવી શકાશે. આ સ્થિતિમાં સરકારી અને બિન-

સરકારી બંને ક્ષેત્રોમાં ગોધનની રક્ષા અને તેની વૃદ્ધિ માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

આપણા દેશમાં જે થોડું ઘણું દૂધ ઉત્પન્ન પણ થાય છે તેને તેના સ્વાભાવિક રૂપમાં ગ્રહણ કરવાને બદલે એટલી ખરાબ રીતે પ્રયુક્ત કરવામાં આવે છે કે એટલાથી પણ જે લાભ મળવો જોઈએ તે પણ મળી શકતો નથી.

આપણા દેશમાં દૂધનો પ્રયોગ વધુ થાય છે તે આ પ્રમાણે છે.

તરલ દૂધનું વેચાણ ૩૬.૨ ટકા, ઘીમાં પરિવર્તિત ૪૩.૩ ટકા, દહીંમાં પરિવર્તિત ૪.૧ ટકા, માવામાં પરિવર્તિત ૮.૧ ટકા, માખણમાં અને કીમમાં પરિવર્તિત ૬.૮ ટકા, આઈસ્ક્રીમમાં પરિવર્તિત ૦.૬ ટકા

ઘી, માવો, આઈસ્ક્રીમ, માખણ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલા દૂધમાં પ્રાકૃતિક દૂધનો ખૂબ ઓછો અંશ બાકી રહે છે. તેનો અતિ મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ તો ખાલી ઉકાળવામાં, ચાળવામાં જ નાશ પામે છે. આ ચારેય પ્રકારોમાં ૬૦ ટકા દૂધ નાશ પામે છે. દૂધ અને દહીં બંનેનું મળીને કુલ વેચાણ ૪૦ ટકા જ બાકી રહે છે.

આમ મોટાભાગે જે દૂધનું રાસાયણિક વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો તેમાં ૮૬ ટકા પાણી, ૨.૪ ટકા ખનીજ લવણ, ૩.૩ ટકા પ્રોટીન, ૩.૬ ટકા ચીકાશ અને ૪.૭ ટકા કાર્બોહાઈડ્રેટ જોવા મળે છે. પર આ બધી વસ્તુઓ અસાધારણ સ્તરની હોય છે. જળ એવું નથી કે જેવું કૂવામાં અને નદીઓમાં હોય છે, એ પાણીને એવા પ્રકારનું કહી શકાય કે જેમાં પોષણ અને વિસર્જનની અદ્ભુત ક્ષમતા રહેલી છે. ૧. લાઈસિના ૨. ટ્રિપ્ટોફેન ૩. લિક્કિડાઈન. આ ત્રણેયનું પ્રાણીજ મૂલ્ય ઘણું છે. અન્ય પ્રોટીન સહેલાઈથી પચતા નથી, પણ દૂધના પ્રોટીન મોટેભાગે ૯૭ ટકા સરળતાપૂર્વક પચી જાય છે. અન્ય ખાદ્ય પદાર્થ ખૂબ જ ઓછા અંશોમાં શરીરમાં ભળી જાય છે અને તેમનો અધિકાંશ ભાગ પર્યા વિના જ બહાર નીકળી જાય છે, પણ દૂધનો ૭૬ ટકા ભાગ શરીર ગ્રહણ કરી લે છે.

આ જ બધા તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખી ચરક, સુશ્રુત, વાગ્ભટ્ટ, ભાવપ્રકાશ વગેરે આયુર્વેદ ગ્રંથોમાં ગોદૂધની ખૂબ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. મહાભારતમાં યજ્ઞ-યુધિષ્ઠિર સંવાદમાં યજ્ઞ પૂછે છે- 'કિં અમૃતમ્' અમૃત શું છે ? તો યુધિષ્ઠિર ઉત્તર આપે છે - 'ગવામૃતમ્' અર્થાત્ ગોદૂધ જ અમૃત છે. અન્ય ખાદ્યપદાર્થો સાથે તુલના કરવાથી ગાયનું દૂધ વાસ્તવમાં અમૃત જ સિદ્ધ થાય છે.

પંચગવ્ય ચિકિત્સા

વર્તમાન સમયમાં કરોડો રૂપિયા દવાઓ, ડોક્ટરો અને હોસ્પિટલો પાછળ ખર્ચાઈ રહ્યા છે, તેમ છતાં રોગ અને રોગીઓની સંખ્યા સતત વધી રહી છે. માનવસમાજ શારીરિક વ્યાધિઓથી ઘેરાઈ ગયો છે. ઘણા પરિવારો દવા અને ડોક્ટરો પાછળ પોતાનું ધન ખોઈ ચૂક્યા છે, પરંતુ શરીરથી રોગ ગયાં નથી. ગામડાંની ગરીબ પ્રજા ધનહીનતાને કારણે ઉપચાર કરાવવામાં અસમર્થ છે.

ગોદૂધ પૌષ્ટિક આહારની સાથે રોગનિવારક પણ છે. અહીં દુગ્ધ ચિકિત્સાના કેટલાક પ્રયોગો સંક્ષિપ્તમાં આપવામાં આવી રહ્યા છે.

૧. **યકૃતમાં વિકાર :** પાચન અંગોના બધા દોષો ગાયના દૂધથી દૂર કરી શકાય છે. રશિયામાં દુગ્ધ-ચિકિત્સા કરીને સંપૂર્ણ યુરોપમાં એનો પ્રચાર કર્યો છે. “કશું ખાશો નહીં અને ફક્ત દૂધ પીતા રહો. મધનો છૂટથી ઉપયોગ કરો. યકૃત, પ્લીહા, મૂત્રાશય વગેરે સારી રીતે કામ કરવા લાગશે.”

૨. **ડિપ્થેરીયા :** બાળકો માટે આ રોગ જીવલેણ હોય છે, કેમ કે એનાથી બાળકનો શ્વાસ ઘુંટાતો રહે છે અને આંખો બહાર નીકળી આવે છે. બે ચમચી હુંફાળા દૂધમાં ચમચી ઘી અને ચમચી મધ મિક્સ કરીને બાળકને ચટાડવાનું શરૂ કરી દેવું. ગળું અને છાતીની સફાઈ થતાં જ બાળક સુખનો શ્વાસ લેવા લાગશે. મધ-ઘી કરતાં બમણું લેવું. ગાયનું હુંફાળું ઘી બાળકની છાતી અને ગળા પર પણ લગાડવું. એનાથી કફ પીગળીને દૂર થશે અને શ્વાસનળી ખુલ્લી થઈ જશે.

૩. **ક્ષય :** ગ્રીસ, ફ્રાંસ, રશિયા, અમેરિકા, બ્રિટન, અરબસ્તાન સ્વિટ્ઝરલેન્ડના વિખ્યાત ડોક્ટરોએ પ્રયોગો બાદ એ સાબિત કરી દીધું છે કે, ગાયના દૂધથી ક્ષય (ટી.બી.)નો પણ યોગ્ય ઈલાજ કરી શકાય છે. ૫૦ ગ્રામ સાકર અને ૧૦૦ ગ્રામ પીપરીમૂળ ચાળીને ૨૫૦ ગ્રામ દૂધમાં એટલું જ પાણી ઉમેરીને કાઢો તૈયાર કરી લેવો. દૂધ બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું અને ૧૦-૧૫ ગ્રામ ગાયના ઘીમાં ૨૦-૨૫ ગ્રામ મધ મિક્સ કરવું એને મનમાં વિશ્વાસ ઊભો કરવો (ભાવના કરવી) કે હવે આપ તંદુરસ્ત થવાના માર્ગે ચાલી રહ્યાં છો. ફેફસાંમાં છિદ્ર હશે તો પણ ધીમે ધીમે

ભરાવા લાગશે.

૪. **ધનૂરાનું વિષ :** ગાયના દૂધમાં ગાયનું જ ઘી મેળવીને પિવડાવતા રહેવું. ગાયના ઘી જેવું બીજું વિષનાશક અમૃત ભાગ્યે જ હશે.

૫. **નસકોરી ફૂટવી :** એક કપ ઉકાળેલા દૂધમાં જૂનામાં જૂનું ઘી નાંખવું અને થોડો વખત છીંકાણીની જેમ સૂંઘવું ત્યારે દૂધ હુંફાળું રહે ત્યારે સાકર મિક્સ કરીને પી જવું. એનાથી લાંબીની ગતિ શાંત રહેશે અને નાકમાંથી લોહી વહેશે નહીં. જો મૂળા ખાલી પેટે ખાતા રહો અને દૂધ ગાજરનો રસ પીતા રહો તો આવી નોબત જ નહીં આવે.

૬. **પેટમાં કૃમિ થવા :** કડવી દવાઓ લેવા કરતાં ગાયના દૂધમાં મધ મેળવીને પીવાનું શરૂ કરી દેવું એમાંથી ધીમે ધીમે જૂના કીડા મરી જશે, નવા પેદા નહીં થાય.

૭. **છાલાં પડવાં :** છાલાં ગરમીને કારણે પડવાં હોય કે આગથી બળવાને કારણે હોય, બંને સ્થિતિમાં ગાયના દૂધની મલાઈ કે ઘીનો લેપ કરવો, બળતરા પણ શાંત થઈ જશે અને ચેહરો સાફ થઈ જશે.

૮. **નાસૂર :** આ હાડકાં સુધી પહોંચી જતો ફોલ્લો છે, જેના પરુની દુર્ગંધથી ડોક્ટર અને સગાસંબંધી પણ રોગીથી દૂર રહેવા ઈચ્છે છે. જૂના ગાયના ઘીથી નાસૂર જલદી સુકાઈ જશે. પહેલાં લીમડાના પાંદડાંના કાઢાથી ફોલ્લો સાફ કરવો. તે પછી કપડાંની દિવેટ બનાવી ગાયના ઘીમાં બોળીને નાસૂરમાં નાખી દેવી. દિવસમાં બે-ત્રણ વાર આ દિવેટ બદલવી. દોઢ-બે મહિનામાં ફોલ્લાનાં મૂળ સુકાઈ જશે અને ઘા રૂઝાવા લાગશે. દૂધમાં ઘી નાખીને પિવડાવતા પણ રહેવું, જેથી શરીર નિર્વિષ રહે.

ઉપચારમાં છાણનો પ્રયોગ :

છાણ પોષક, શોષક, દુર્ગંધનાશક, શોષક, કીટાણુનાશક, બળવર્ધક તથા કાંતિદાયક છે. અમેરિકાના ડૉ.મેક્ફર્સનના મતાનુસાર છાણ જેવું સુલભ કીટનાશક દ્રવ્ય બીજું કોઈ નથી. રશિયન વૈજ્ઞાનિકો અનુસાર અણુવિકિરણનો પ્રતિકાર કરવામાં છાણથી લીપેલી દિવાલો પૂર્ણ સક્ષમ છે. ભોજનનું આવશ્યક તત્વ વિટામિન બી-૧૨ શાકાહારી ભોજનમાં નહિવત્ હોય છે. ગાયના મોટા આંતરડાંમાં એની પ્રચુર માત્રામાં ઉત્પત્તિ થાય છે, પરંતુ ત્યાં

તેનું શોષણ થતું નથી, તેથી આ વિટામિન છાણ સાથે બહાર નીકળી જાય છે. પ્રાચીનકાળમાં ઋષિમુનિઓ છાણના સેવનથી પર્યાપ્ત માત્રામાં વિટામિન બી-૧૨ પ્રાપ્ત કરી સ્વાસ્થ્ય લાભ મેળવતા હતા, છાણના સેવન તથા લેપનથી અનેક વ્યાધિઓ નષ્ટ કરી શકાય છે.

કેટલાકની માહિતી

નીચે આપવામાં આવી રહી છે :

૧. કોલેરા : વિશિષ્ટ જંતુઓ દ્વારા આ રોગ મહામારીના રૂપમાં ફેલાય છે. શુદ્ધ પાણીમાં ગાયનું છાણ નાખી મિક્સ કરી ગાળીને પીવાથી આ રોગથી બચાવ થાય છે. મદ્રાસના ડૉ.કિંગે છાણની કોલેરાના જંતુઓ મારવાની શક્તિ જોઈને દૂષિત જળમાં છાણ મિક્સ કરી શુદ્ધ બનાવવાની સલાહ આપી છે.

૨. મલેરિયા : ગાયના છાણનો રસ લેવાથી શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયેલાં મલેરિયાનાં જંતુઓનો નાશ થઈ જાય છે. ઈટાલીના વૈજ્ઞાનિક જી. ઈ. બિર્ગોડએ સિદ્ધ કર્યું છે કે, છાણથી મલેરિયાનાં જંતુ મરે છે.

૩. ખંજવાળ : ખસ, ખરજવું અને દાદર દૂર કરવા માટે આદિકાળથી ભારતમાં છાણનો પ્રયોગ કરવામાં આવી રહ્યો છે. જળમાં મિક્સ કરી તથા ગાળીને છાણ પીવાથી તથા છાણને પ્રભાવિત સ્થાન પર ઘસી ગરમ પાણી વડે સ્નાન કરવાથી ચામડીના ઘણાં રોગોનો નાશ થઈ જાય છે.

૪. અગ્નિથી દાઝવું : અગ્નિથી દાઝી જવાય ત્યારે છાણનો લેપ રામબાણ દવા છે. તાજાં છાણનો વારંવાર લેપ કરતા રહી તેને ઠંડા પાણીથી ધોતા રહેવું જોઈએ. આ વ્રણરોપણ કરનાર તથા કીટનાશક છે.

૫. સાપનું કરડવું : (સર્પદંશ) : વિષધર સાપ, વીંછી કે અન્ય જીવ કરડે ત્યારે રોગીને છાણ પિવડાવવાથી તથા શરીર પર લેપ કરવાથી વિષનો નાશ થઈ જાય છે. અતિ વિષક્રતતાની અવસ્થામાં છાણનું સેવન મગજ તથા હૃદયને સુરક્ષિત રાખે છે. રોગીને છાણના મિશ્રણવાળી નાંદમાં રાખવામાં આવે છે.

૬. દંત રોગ : ગાયના છાણનાં છાણાં બાળીને પાણી નાખી ઠંડા કરવાં. ત્યારબાદ તેને સૂકવીને ઝીણું પીસીને શીશીમાં ભરી લેવું. આ છાણની રાખથી મંજન કરવાથી પાયોરિયા, પેઢામાંથી લોહી પડવું, દંતકૃમિ તથા દાંતનો અન્ય રોગો પણ દૂર થાય છે.

૭. પ્રસવ કષ્ટ : છાણનું રસ પીવાથી પ્રસવ સરળતાથી થાય છે.

ગોમૂત્ર એક દિવ્ય ઔષધિ

ગોમૂત્ર મનુષ્યજાતિ તથા વનસ્પતિ જગતને પ્રાપ્ત થતું અમૂલ્ય અનુદાન છે. આ ધર્મમાન્ય, પ્રાકૃતિક, સહજ પ્રાપ્ય, હાનિરહિત, કલ્યાણકારી અને આરોગ્યરક્ષક રસાયણ છે. તંદુરસ્ત વ્યક્તિના સ્વાસ્થ્યરક્ષણ તથા આંતરડાંઓના વિકાર દૂર કરવા માટે આયુર્વેદમાં ગોમૂત્રને દિવ્ય ઔષધિ માનવામાં આવી છે.

આધુનિક દષ્ટિએ ગોમૂત્રમાં પોટેશિયમ, કેલ્શિયમ, મેગ્નેશિયમ ક્લોરાઈડ, યૂરિયા, ફોસ્ફેટ, એમોનિયા, ક્રિએટિન વગેરે વિભિન્ન પોષક ક્ષારો હોય છે જેને કારણે એમાં ઔષધીય ગુણોનો ભંડાર છે. એટલું સુલભ અને સસ્તું હોવા છતાં પણ આપણે જાણકારીના અભાવે તેને દવા માનતા જ નથી. પેટના રોગોમાં તો ગોમૂત્ર રામબાણ છે.

ગોમૂત્ર સેવનની રીત

રોગનિવારણ માટે વિભિન્ન રીતો દ્વારા ગોમૂત્રનું સેવન કરવામાં આવે છે, જેમાં પાન કરવું, માલિશ, પટ્ટી મૂકવી, નસ્ય, એનિમા અને ગરમ શેક કરવો તે મુખ્ય છે. પીવા માટે તાજું તથા માલિશ માટે ૨-૭ દિવસ જૂનું ગોમૂત્ર ઉત્તમ હોય છે. બાળકોને ૫-૫ ગ્રામ તથા મોટાઓને રોગ મુજબ ૧૦થી ૫૦ ગ્રામ સુધીની માત્રામાં દિવસમાં બે વાર ગોમૂત્રનું પાન કરવું જોઈએ. એના સેવનકાળ દરમિયાન મરચાં, મસાલા, ભારે ભોજન, તમાકુ તથા માદક પદાર્થોનો ત્યાગ જરૂરી છે.

૧. ગાય દેશી હોવી જોઈએ.

૨. જે ગાય દરરોજ વગડામાં ચરનારી હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે.

૩. ગાય વિયાણી ન હોય તો વધારે સારી ગણાય.

૪. ગાય સગર્ભા(ગાભાણી) તથા રોગી ન હોવી જોઈએ.

૫. અગર જે એક વર્ષ કરતા ઓછી ઉંમરની વાછડી હોય તો તે સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

૬. તાજું ગોમૂત્ર સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

૭. માટી અને કાચના વાસણોમાં જ ગોમૂત્ર રાખવું.

૮. ગોમૂત્ર સેવન માટે એક સફેદ સુતરાઉ કાપડ લેવું, કપડું ધોઈને સાફ કરી સૂકવી લેવું. આ કાપડની ચાર કે આઠ ગડીઓ વાળી લેવી. ગોમૂત્ર એકઠું કરીને આ કાપડની ચાર કે આઠ ગડીમાંથી ગાળી લેવું. તે પછી ગોમૂત્રનો ઉપયોગ કરવો.

૯. નરનું ગોમૂત્ર વધારે સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

૧૦. ગોમૂત્રના સેવન વખતે ૧કલાક પહેલે અને ૧કલાક પછી કંઈ ન ખાવું જોઈએ. ગોમૂત્ર સાથે બીજી દવા પણ લઈ શકાય છે. એની કોઈ આડઅસર નથી.

રોગોનું નિવારણ

વ્યાધિના વિનાશ અર્થે ગોમૂત્રનો નીચેના રોગોમાં ઉપયોગ વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે.

૧. કબજિયાત, પેટ ફૂલવું, ખાટા ઓડકાર આવવા, વગેરે

ભારે ભોજન, વાસી ભોજન, વધુ મસાલાયુક્ત તળેલું ભોજન તથા વધુ પડતું ખાવાથી કબજિયાત, પેટ ફૂલી જવું, ખાટા ઓડકારો આવવા વગેરેની સમસ્યા પેદા થઈ જાય છે. ત્રણ તોલા સ્વચ્છ અને તાજું ગોમૂત્ર સ્વચ્છ કપડાંથી ગાળીને એમાં અર્ધો ગ્રામ સાદું મીઠું મિક્સ કરીને પીવું જોઈએ. થોડીવારમાં જ પેટ સાફ થઈ જશે. જે કોઈ બાળકનું પેટ ફૂલી જાય તો એક ચમચી સ્વચ્છ ગોમૂત્ર પીવડાવી દેવું, તરત જ આરામ થશે. જેમને પેટમાં વધુ ગેસ વધવાની તકલીફ હોય એમણે સવારે અડધા કપ ગોમૂત્રમાં સંચળ તથા લીંબુનો રસ મેળવીને પીવાથી ગેસ રોગથી થોડા દિવસોમાં જ છુટકારો મળી જાય છે. આ બીમારીમાં ગોમૂત્રને પકાવીને પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલો ક્ષાર (ઉકાળ્યા બાદ તળિયામાં બચી જતો અવશેષ) પાણી ગુણકારી છે. ભોજનના પહેલા કોળિયામાં અડધી ચમચી ગોમૂત્ર ક્ષાર અને એક ચમચી ગાયનું ઘી મેળવીને ખાવાથી ગેસ થતો નથી.

૨. જૂની શરદી, સળેખમ શ્વાસ, દમ, લોહીનું ઊંચું દબાણ

વિજ્ઞાતીય તત્ત્વો પ્રત્યે અસહિષ્ણુતાને લીધે વારંવાર શરદી થાય છે. નાકનાં છિદ્રોમાં સ્થાયી સોજા થઈ જવાથી પીનસ બની જાય છે. નાકમાંથી પાણી વહેવું, વારંવાર છીંકો આવવી, નાક બંધ થઈ જવું, પડછી વાળ ખરવા કે અકાળે સફેદ થવા વગેરે લક્ષણો પાણી પેદા થઈ જાય છે. આ અવસ્થામાં ગોમૂત્રનું મોઢા દ્વારા સેવન તથા નસ્ય લેવાથી ચમત્કારિક લાભ થાય છે. રોગીએ એક ચતુર્થાંશ કપ સ્વચ્છ, શુદ્ધ ગોમૂત્ર લઈને એમાં પા ચમચી ફૂલેલી ફટકડી મેળવીને સેવન કરવું જોઈએ. દમના રોગીએ નાની વાછરડીનું એક તોલો મૂત્ર નિયમિત પીવાથી લાભ થાય છે. લોહીના ઉચ્ચ દબાણના રોગીને ગોમૂત્ર ઘણું લાભદાયક હોય છે.

૩. અમ્લપિત્ત (એસિડિટી)

આ રોગના રોગીના મોઢામાં ખાટું પાણી ભરાઈ જવું, ખાટા ઓડકાર, પેટમાં બળતરા, પેટનું દર્દ, પેટમાં બળતરાને લીધે ઊલટી થવી તથા ભૂખ ન લાગવી વગેરે લક્ષણો છે. રોગી સવારે ઊઠતાં જ ગાયનું પહેલું મૂત્ર એક ગ્લાસ કે વાડકીમાં લઈને એક-બે ઘૂંટડાથી શરૂ કરે તથા ધીરે ધીરે ૧૦-૧૫ દિવસમાં પાંચ-છ ઘૂંટડા સુધી વધારી લે. શરૂઆતમાં ૨-૩ વાર શૌચ માટે જવાનું

થઈ શકે છે જે ૧૦-૧૫ દિવસમાં આપોઆપ ઠીક થઈ જશે. બે માસ સુધી સેવન કરવાથી રોગ મૂળમાંથી ચાલ્યો જશે.

૪. લિવર અને બરોળ વધવી

હૃદયનું વધવું, લીવરનો સોજા તથા બરોળના રોગોમાં ગોમૂત્ર સેવન અમોઘ ઔષધ છે. લિવર અને બરોળ વધવાથી પેટ વધી જાય છે. ભૂખ ઓછી થાય છે. અપચો, કબજિયાત, એસિડિટી, નબળાઈ વગેરે લક્ષણો દેખાવા લાગે છે. એમાં રોગીએ ગોમૂત્રનો નીચે આપેલો પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

૧. પાંચ તોલા ગોમૂત્રમાં એક ચપટી મીઠું મેળવીને

૨. પુનર્નવાના કવાથમાં સમભાગે ગોમૂત્ર મેળવીને

૩. ગરમ ઈંટ પર ગોમૂત્રમાં કપડું ભીનું કરીને લપેટવું તથા પ્રભાવિત સ્થાન પર હળવો હળવો શેક કરવો.

૫. ડાયાબિટીસ

આજની પરિસ્થિતિઓમાં આ રોગ ખૂબ જ સામાન્ય બની ગયો છે, જેમાં લોહી તથા પેશાબમાં સુગરની માત્રા વધી જાય છે. સુગરના રોગીનું લોહીનું દબાણ અસંતુલિત થઈ જાય છે તથા બધા રોગો માટે સુગ્રાહ્યતા વધી જાય છે. વિભિન્ન દવાઓના સેવનથી લોહીમાં સુગરનું પ્રમાણ એટલું ઓછું થઈ જાય છે કે રોગીને ચક્કર આવવા તથા બેહોશીની સ્થિતિ આવવી પાણી સામાન્ય બાબત બની જાય છે. આ રોગના રોગી જે પ્રસવ વિનાની વાછરડીનું મૂત્ર પ્રતિદિન ૧૦ થી ૧૫ ગ્રામ સેવન કરે તો ઘણો લાભ થાય છે.

૬. ગળાનું કેન્સર

ગળાનું કેન્સર થવાથી રોગીને ખાવામાં તકલીફ થાય છે. ગળામાં ગાંઠ થઈ જાય છે. ભોજન ન કરી શકવાથી રોગી અશક્ત થઈ જાય છે તથા ચાલવા-ફરવામાં અક્ષમ બની જાય છે. એના ઉપચાર માટે દેશી ગાયનું ૧૦૦ મિ.લિ. ગોમૂત્ર તથા સોપારી જેટલું ગાયનું તાજું છાણ લઈ બન્નેને મિક્સ કરી સ્વચ્છ વસ્ત્રથી ગાળી લેવું. સવારે નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થઈ મંજન કર્યા બાદ એનું નરાણાં કોઠે સેવન કરવું. ચાર મહિનામાં પૂર્ણ આરામ મળી જાય છે.

૭. કમળો (પાંડુરોગ)

રોગીની ત્વચા તથા આંખની કીકીઓ પીળી પડી જાય છે. પેશાબ પાણી પીળો આવે છે. ભૂખ ન લાગવી, કબજિયાત રહેવી, અજીર્ણ તથા નબળાઈ વગેરે લક્ષણો દેખાય છે. એ માટે ગોમૂત્ર ૨૦૦ થી ૨૫૦ મિ.લિ. (એક ગ્લાસ) પંદર દિવસ સુધી પીવું જોઈએ.

૮. જળોદર

જળોદર રોગમાં પેટમાં પાણી ભરાઈ જવાથી રોગીનું આખું

શરીર ફૂલી જાય છે. ક્યારેક હલનચલન કરવામાં પણ તકલીફ થાય છે. મુશ્કેલીથી શ્વાસ લેવાય છે તથા ભોજન ગળવાનું મુશ્કેલ બની જાય છે. આ રોગમાં ગોમૂત્રનું સેવન હિતકારી છે. ૫૦-૫૦ ગ્રામ ગોમૂત્રમાં ૨-૨ ગ્રામ જવખાર મેળવીને પીતા રહેવાથી થોડા અઠવાડિયામાં પેટનું પાણી ઓછું થઈ જાય છે. જળોદરના રોગીએ ગાયનું દૂધ પણ પીવું જોઈએ.

૯. જડાપણું

જડાપણું કે વધુ વજન શરીર માટે અતિ કષ્ટદાયક તથા ઘણા રોગોને આમંત્રિત કરતો વિકાર છે. સ્થૂળતાથી મુક્તિ મેળવવા માટે અડધા ગ્લાસ તાજા પાણીમાં ચાર ચમચી ગોમૂત્ર, બે ચમચી મધ તથા એક ચમચી લીંબુનો રસ મેળવીને નિત્ય પીવું જોઈએ. એનાથી શરીરની વધારાની ચરબી ખતમ થઈ દેહસૌંદર્ય જળવાઈ રહે છે.

૧૦. પેટના કૃમિ

આ રોગ થાય ત્યારે અડધી ચમચી અજમાના ચૂર્ણ સાથે ચાર ચમચી ગોમૂત્રનું એક અઠવાડિયા સુધી સેવન કરવું જોઈએ. બાળકોને આના કરતાં અડધી માત્રા આપવી પર્યાપ્ત છે.

૧૧. ચર્મરોગ (દાદર, ખંજવાળ, ખૂજલી વગેરે)

ખંજવાળ, ખૂજલી, કુષ્ઠ વગેરે વિભિન્ન ચર્મરોગોના નિવારણ માટે ગોમૂત્ર રામબાણ દવા છે. લીમડા અને ગળોના ક્વાથ સાથે બંને વખત ગોમૂત્રનું સેવન કરવાથી રક્તદોષજન્ય ચર્મરોગનો નાશ થઈ જાય છે. જીરું બારીક પીસીને ગોમૂત્ર સાથે ભેળવી લેપ કરવાથી કે ગોમૂત્રની માલિશ કરવાથી ચામડી સુવાર્ણ તથા રોગરહિત થઈ જાય છે.

૧૨. સાંધાનું દર્દ (સંધિવા)

સાંધાઓનું નવું કે જૂનું દર્દ ઘણું કષ્ટદાયક હોય છે. મહારાસ્નાદિ ક્વાથ સાથે ગોમૂત્ર મેળવીને પીવાથી આ રોગ નષ્ટ થઈ જાય છે. શિયાળામાં સૂંઠના ૧-૧ ગ્રામ ચૂર્ણ સાથે પણ આનું સેવન કરી શકાય છે. દુઃખાવાના સ્થાને ગરમ ગોમૂત્રનો શેક પણ કરવો જોઈએ.

૧૩. દાંતનો દુખાવો કે પાયોરિયા

દાંત અને દાઢના દુખાવામાં ગોમૂત્ર ઘણું સારું કામ આપે છે. જ્યારે દર્દ અસહ્ય થઈ જાય ત્યારે ગોમૂત્રના કોગળા કરવા. આનાથી ક્યારેક ઘણો ચમત્કારિક પ્રભાવ પડે છે. ગોમૂત્રના કોગળા નિયમિત રોજ કરવાથી પાયોરિયાનો નાશ થાય છે.

૧૪. આંખનું ધૂંધળાપણું, રતાંધળાપણું તથા નજરની કમજોરી

આંખના રોગોમાં ગોમૂત્ર રામબાણ છે. એ માટે કાળી

વાછરડીનું મૂત્ર ભેગું કરીને તાંબાના વાસણમાં ગરમ કરવું. ચોથા ભાગનું રહે ત્યારે એને નિતારી પાણી અલગ કરી લેવું. નીચે જે ક્ષાર બચે છે તેને ફેંકી દેવા. ઉપરનું સ્વચ્છ પાણી કોઈ સ્વચ્છ કાચની બાટલીમાં ભરી લેવું. નિયમિત સવાર-સાંજ આંખમાં નાખવું. ખૂબ જ સાધારણ જેવી લાગતી હોવા છતાં આંખની ખંજવાળ, ધૂંધળાપણું, રતાંધળાપણું તથા કમજોર નજરવાળાઓ માટે ઘણી જ સારી દવા સિદ્ધ થાય છે. એક-બે માસમાં જ ચર્મમાંની જરૂર નહિ રહે અથવા તો ચર્મમાંનો નંબર ઘટી જશે.

૧૫. પ્રસવ પીડા

પ્રસવ પીડાના સમયે ૫૦ મિ.લિ. ગોમૂત્ર ગાયત્રી મંત્રથી અભિમંત્રિત કરીને પિવડાવી દેવાથી પ્રસવની પીડા ઓછી થાય છે તથા પ્રસવ સરળતાથી થાય છે.

૧૬. અન્ય ઉપયોગ

ગોમૂત્રનો પ્રયોગ પંચામૃત, પંચગવ્ય તથા ષટ્તિંવાણમાં કરવામાં આવે છે. આ બધાનું ઔષધીય મહત્ત્વ છે.

પ્રસવ બાદ ઘરમાં શુદ્ધીકરણ માટે ગોમૂત્રનો છંટકાવ કરવામાં આવે છે. સ્મશાનેથી આવ્યા બાદ બધી વ્યક્તિઓનું

સાવધાન ! કૃપા કરીને ધ્યાન આપો. જ્યાં ગોમૂત્ર, છાણ તથા ગોદૂધ અનેક રોગોમાં અત્યંત લાભકારી છે. ત્યાં લીમાર ગાયના આ ઋવ્ય રોગ પેદા પડા કરી શકે છે. તેથી સ્વસ્થ ગાયના ઋવ્ય જ ઉપયોગમાં લેવાં જોઈએ.

શુદ્ધીકરણ ગંગાજળ કે ગોમૂત્રનો છંટકાવ કરીને કે પિવડાવીને કરવામાં આવે છે. એના જીવાણુનાશક ગુણોને કારણે આવી પરંપરાઓ ચાલતી આવી છે

આ રીતે ગોમૂત્રનું સેવન ઘણી વ્યાધિઓનું શમન કરે છે. તંદુરસ્ત વ્યક્તિના સ્વાસ્થ્યનું રક્ષણ કરવા તથા રોગીને રોગોથી બચાવવા માટે એનું સેવન કરવામાં આવે છે. એવું કહેવાય છે કે રામના વનવાસ વખતે ભ્રાતા ભરત ચૌદ વર્ષ સુધી એ કારણે જ સ્વસ્થ રહીને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરતા રહ્યા, કેમ કે તેઓ અન્ન સાથે ગોમૂત્રનું સેવન કરતા હતા.

ગોમૂત્ર યાવકં શ્રુત્વા ભ્રાતરં : વલ્કલાંબરમ્ ।

(શ્રીમદ્ભાગવત ૯/૧૦/૩૪)

પ્રભુ સાથે પોતાનું સ્મરણ નિત્ય કરો

મહર્ષિ પતંજલિ કેવળ સુપાત્રો અને સત્પાત્રોને જ જિંદગીનું રહસ્ય અને વિભૂતિઓ સોંપવા ઈચ્છુક છે. જેઓ સત્પાત્ર નથી, જેમની સાધના નિયમિત અને સઘન નથી, તેઓ આ અંતર્યાત્રા વિજ્ઞાનના શબ્દો તો વાંચી શકે છે, પણ એનું સત્ય એમનાથી સદાય દૂર રહેશે. એક મહાન વૈજ્ઞાનિકની જેમ મહર્ષિ પતંજલિએ પોતાના અંતર્યાત્રા વિજ્ઞાનમાં એવી વ્યવસ્થા કરી રાખી છે કે જે અનધિકારી છે, તે સદાય વંચિત રહેશે. અંતર્યાત્રા વિજ્ઞાનનું સત્ય એક જ છે- અધિકારી બનીએ અને પ્રાપ્ત કરીએ.

કેવી રીતે? આ નાનકડા પ્રશ્નનો ઉત્તર ખૂબ ક્રમબદ્ધ રીતે દર મહિને આપ સુધી પહોંચે છે. આ યોગ-કથાની પ્રત્યેક કડી પર ચિંતન અને આચરણ આપને શ્રેષ્ઠતમ અધિકારી બનાવવા માટે છે. આપના જીવનને રૂપાંતરિત કરીને આપ, મહર્ષિ પતંજલિ જે આપને સોંપવા માટે ઉત્સુક છે તે મેળવી શકો છો. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે જેને ખાસ આપને આપવા માટે સંભાળીને રાખ્યું છે. મહર્ષિ કહે છે કે વૃત્તિઓના ચક્રમાં આપણું જીવન ભલે ગમે તેટલું કિલ્લક કેમ ન હોય, પણ આ યોગવિધિથી અકિલ્લક અને સુખકર બની શકે છે. આ ક્રમમાં પાછળની કડીઓમાં વૃત્તિઓનું વિશદ વિવેચન થતું રહ્યું છે. ચાર વૃત્તિઓને એક પછી એક સુખકર બનાવવાના સંદેશ પછી હવે મહર્ષિ પાંચમી અને છેલ્લી વૃત્તિનું રહસ્ય ખોલે છે.

અનુભૂતવિષયાસમ્પ્રમોષઃ સ્મૃતિઃ ॥ ૧૧૧૧ ॥

શબ્દાર્થઃ - અનુભૂત = અનુભવ કરેલા, જાગેલા. વિષયા = (કોઈ) વિષયનું અસમ્પ્રમોષઃ = જે ખોવાયેલું ન હોય, એટલે કે ચિત્તમાં સંઘરાયેલું હોય, તેનું જ્ઞાન થવું. સ્મૃતિઃ = સ્મૃતિ છે. ટૂંકમાં પરંતુ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સ્મૃતિ એટલે પાછલા અનુભવોનું સ્મરણ કરવું.

મનની આ પાંચમી વૃત્તિના રૂપમાં સ્મૃતિની શક્તિનો થોડોઘણો અનુભવ આપણામાંથી મોટે ભાગે બધાંને છે. બાળકોથી માંડીને વૃદ્ધજનો સુધીના તમામ પોતપોતાની સ્મૃતિનો ઉપયોગ કરતા રહે છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે તો આ સ્મૃતિ-ક્ષમતા વરદાન જ છે. આના આધારે તેમને શ્રેષ્ઠતાનું

ગૌરવ મળે છે. સ્મૃતિના નિરંતર અને અવિરામ ઉપયોગ છતાં પણ તેનાં ગૂઢ રહસ્યો વિશે મોટાભાગના લોકો અજાણ જ છે. ઘણાખરા લોકો માટે તો બસ એ સ્મૃતિ ક્યારેક દુઃખ દે છે તો ક્યારેક સુખ. ક્યારેક તેઓ આ વૃત્તિના કિલ્લક રૂપનો અનુભવ કરે છે, તો ક્યારેક અકિલ્લક રૂપનો અનુભવ કરે છે. યાદોની લહેરખી ક્યારેક તેમને રડાવી જાય છે, તો ક્યારેક અચાનક તેના સ્પર્શ તેમને હસાવી દે છે. સ્મૃતિનાં આ જ રૂપો અને પર્યાયોથી આપણે પરિચિત છીએ, પણ શું સત્ય આટલું જ છે?

આ મહાપ્રશ્નનો ઉત્તર આપણી પોતાની અંતઃચેતનાનાં ઊંડાણમાં છે. જેની અનુભૂતિથી આપણે હજી સુધી અજાણ છીએ. સામાન્ય રીતે આપણે સ્મૃતિનો અર્થ એવી યાદો સમજીએ છીએ, જે બાળપણથી માંડીને આજ સુધી આપણી સાથે જોડાયેલી છે, પરંતુ યાદોનો આ ક્રમ અહીં સુધી જ સીમિત નથી. તેના વિસ્તારમાં એ બધું જ છે, જે આ જીવનની પાર અને પર છે. એમાં એ અનુભવ પણ આવે છે, જે આપણને ગત જન્મોમાં પણ થયા છે. તેની યાદો પણ આપણા પોતાના ચિત્તમાં જ સંઘરાયેલી છે, ભલે કાળક્રમે એ થોડી ધૂંધળી બની ગઈ હોય. તેને પાર કરતાં જે આપણે આપણા અસ્તિત્વના કેન્દ્રમાં નજર કરીએ તો એક મૂલ્યવાન સ્મૃતિ બીજી પણ છે, અને એ છે આપણા પોતાના જ સ્વરૂપનો અનુભવ. આપણું એ સ્વરૂપ, જેને માટે તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે- ઈશ્વર અંશ જીવ અવિનાશી, ચેતન અમલ સહજ સુખરાસી. આ મૌલિક અનુભવની સ્મૃતિ તો જાણે એકદમ જ લુપ્ત થઈ ગઈ છે. આ સ્મૃતિ પર કોણ જાણે કેટલીય સ્મૃતિઓએ ધૂંધળાં આવરણ નાખી દીધાં છે.

પરંતુ આ થયું કેવી રીતે? ગીતા કહે છે કે તેની લાંબી સાંકળ છે.

સંગાત્સંજયતે કામઃ કામાત્ કોધોભિજયતે।

કોધાદ્ભવતિ સમ્મોહઃ સમ્મોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ।।

(૨૧૬૨-૬૩)

એટલે કે વિષયોના સંગથી તેની કામના, પછી કામનાથી

કોધ, પછી ક્રોધથી સમ્મોહ અને આ સમ્મોહથી સ્મૃતિભ્રમ, આ ક્રમ અહીં જ પૂરો નથી થતો. આગળના અંકોડા પાણ છે. સ્મૃતિભ્રંશાદ્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયતિ ॥ અર્થાત્ સ્મૃતિભ્રંશથી બુદ્ધિનો નાશ અને બુદ્ધિનાશથી સ્વયંનો નાશ. આજની આ ક્ષણોમાં આપણી પોતાની શી દશા છે, એ આપણે ખૂબ સારી રીતે જાણી શકીએ છીએ.

આ સ્થિતિથી ઊગરવાનો ઉપાય શું છે? આ સવાલના જવાબમાં પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ કહે છે, “ઉપાય એક જ છે - ઊલટાને ઊલટાવીને સીધું કરવું એટલે કે આત્મનાશની સ્થિતિથી બચવા માટે પહેલાં આપણે આત્મોદ્ધારનો સંકલ્પ લેવો પડશે. પછી બુદ્ધિનાશની સ્થિતિને ઊલટાવવા માટે મહાપ્રજ્ઞા માતા ગાયત્રીનો પાલવ પકડવો પડશે. આ જ આપણી બુદ્ધિને સન્માર્ગ પર લઈ જઈ શકે છે. તે પછી સ્મૃતિવિભ્રમ દૂર થવાનું શરૂ થાય છે. આપણને ગાયત્રી સાધના દરમિયાન આપણા સ્વરૂપની આછીસી ઝલક મળે છે, પરંતુ સમ્મોહની જાળ હજી બિછાયેલી હોય છે. એ તો ત્યારે જ તૂટે છે જ્યારે આપણે કિલ્લ સ્મૃતિ એટલે કે જીવનના ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, વેરભાવ કે વિષયાનુભૂતિની યાદોને આપણી પાસે પાણ ફરકવા ન દઈએ. તેને બદલે યાદ કરીએ સત્પુરુષોના સંગને, પોતાના સદગુરુનો સંગ અને એમનાં વચનોને, તેનાથી ફક્ત સમ્મોહ જ નષ્ટ થતો નથી, પરંતુ ક્રોધ પાણ નષ્ટ થાય છે. વિષયોની કામના પાણ જતી રહે છે, પછી તેના સંગની ઈચ્છા પાણ થતી નથી.”

ઊલટાને ઊલટાવીને સીધું કરવાનો પૂરેપૂરો ક્રમ આ જ છે. આ ક્રમ પૂર્ણ થતાં જ અંતસ્ ચેતનામાં શુદ્ધ સત્ત્વનો ઉદય થાય છે. આ શુદ્ધ સત્ત્વનું પરિણામ છે- **ધ્રુવા સ્મૃતિ:** અર્થાત્ પોતાના પરમચેતનાના શાશ્વત સંબંધોની દૃઢ ભાવાનુભૂતિ. આ સત્યને પ્રકટ કરતું ઉપનિષદનું કથન છે. **શુદ્ધ સત્ત્વ ધ્રુવા સ્મૃતિ :** સ્મૃતિની સાધનાનો સાર એ જ છે, કે આપણે ઈર્ષ્યા, વેરભાવ, વિષયભોગો સાથે જોડાયેલી યાદોને દૂર કરીને-ભગાડીને વારંવાર આપણી આત્મચેતનાને પવિત્ર કરનારી યાદોને દોહરાવીએ.

સંતોએ આને જ સુમિરન કહ્યું છે, સુમિરન એટલે કે પ્રભુની યાદ. પોતાના આત્મસ્વરૂપનું વારંવાર ચિંતન. આ જ સ્મૃતિનો સાર્થક ઉપયોગ છે. માનવ ચેતનાનું રહસ્ય આનાથી ઉજાગર થાય છે. આપણા સ્મૃતિવિભ્રમને કારણે આપણે ભૂલી ગયા છીએ કે આપણે કોણ છીએ? આપણો

પોતાનો જ પરિચય આપણાથી ખોવાઈ ગયો છે. સ્વયંની યાદનો જ વિલોપ થઈ ગયો છે. હા, બીજાંની સારી-નરસી કોણ જાણે કેટલીય યાદોને આપણે ઉપાડતા ફરીએ છીએ. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે આ વિશે ખૂબ માર્મિક પુસ્તક લખ્યું છે, હું કોણ છું? આ પુસ્તકમાં એ બધી વિધિઓનો સમાવેશ છે, જેનાથી આપણે આપણી ખોવાયેલી સ્મૃતિ મેળવી શકીએ છીએ. તેના સાધનાસૂત્રો ખૂબ પ્રભાવશાળી છે. સ્મૃતિ-રહસ્યના જિજ્ઞાસુ સાધકો માટે આ પુસ્તક રોજ વાંચવા જેવું છે. ધ્યાન રહે, આપણા દૈનિક જીવનનાં તમામ દુઃખોના મૂળમાં એકમાત્ર સત્ય એ જ છે કે આપણે આપણી સ્મૃતિને કષ્ટકારક બનાવી દીધી છે. સ્થિતિને ઊલટાવવા માટે આપણે એને જ સુખકારક બનાવવી પડશે. મનની સમસ્ત વૃત્તિઓ મનની શક્તિઓ કેવી રીતે બનશે, ચંચળ મન કેવી રીતે સધાશે, તેની ચર્ચા મહર્ષિના આગામી સૂત્રનું સત્ય છે, જે યોગસાધક હવે પછીના અંકમાં વાંચશે. ❀

રાજના દરબારમાં એક વૃદ્ધ પહોંચ્યો અને બોલ્યો, “ભગવન્ ! હું આપનો મસિયાઈ ભાઈ છું. ક્યારેક હું પણ આપના જેવો હતો. ઊર નોકરો હતા, એક પછી એક ચાલ્યા ગયા. બે મિત્ર હતા, તેઓ પણ સાથ આપતાં ખચકાવા લાગ્યા. બે ભાઈ છે, તે ખૂબ મુશ્કેલીથી થોડું ઘણું કામ કરે છે. પત્ની પણ ઊંધાચત્તા જવાબ આપે છે. મારી મુસીબત જોતાં જો આપ કંઈક મદદ કરી શકો તો સારું.”

રાજાએ તેને આદર સહિત રૂપિયાની થેલી આપી. સભાસદોએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, “આ દરિદ્ર આપનો મસિયાઈ ભાઈ કેવી રીતે હોઈ શકે?”

રાજાએ કહ્યું, “તેણે મને મારાં કર્તવ્યોનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે, તેના મોમાં મારી જેમ ઊર દાંત હતા. જે પડી ગયા. બે પગ મિત્ર હતા, તે ડગમગી ગયા. બે ભાઈ હાથ છે, જે અશક્ત હોવાને કારણે થોડું ઘણું જ કામ કરે છે. બુદ્ધિ તેની પત્ની હતી, જે હવે સાંઠે બુદ્ધિ નાસી ગઈ છે. કંઈનો કંઈ જવાબ આપે છે. મારી મા અમીરી અને તેની મા ગરીબી છે. આ બંને બહેનો છે, એટલે અમે બન્ને મસિયાઈ ભાઈ છીએ. વૃદ્ધનું કહેવું ખોટું નથી.”

આ સંક્રિતોમાં રાજાએ પોતાના માટે એક સંદેશ વાંચ્યો અને પોતાનો બાકીનો સમય સત્કાર્યોમાં, પ્રબળનોના કલ્યાણ માટે ફાળવવાનો સંકલ્પ કર્યો.

બધું જ ગુરુને અર્પણ હો

ગુરુગીતાનો મહામંત્ર સાધનાપંથનો દીપક છે. તેમાંથી નીકળનારાં જ્યોતિ-કિરણો સાધકોને ભટકી જવામાંથી અને મૂંઝવાણમાંથી બચાવે છે. વૈદિક ઋષિગણ, અનુભવી મહાસાધક, બધાય એક જ સ્વરે કહે છે કે સાધના-પથ મહા દુર્ગમ છે. તે પંથ પર અવિરત ચાલતા રહેવું બહુ મુશ્કેલ છે. તે પછી ચાલતા રહીને લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવાનું ગુરુની કૃપા વગર નિતાંત અસંભવ છે. ઉપનિષદની શ્રુતિઓમાં સાધકો માટે આવાં જ ચેતવાણીભર્યાં વચનો છે. કઠોપનિષદની શ્રુતિ કહે છે- **હુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યથા દુર્ગ પથસ્તતકવયો વદન્તિ** - અર્થાત્ “આ સાધના-પથ છરીની ધારની જેમ અતિશય દુષ્કર છે. આ પંથ અતિ દુર્ગમ છે એવું અનુભવી કવિઓ (ઋષિઓનું) કહેવું છે.” ગુરુની કૃપા જ આ દુર્ગમ પંથને સુગમ બનાવે છે. ગુરુ-કરુણાનો આધાર પામીને જ શિષ્ય તેના પર ચાલવામાં સફળ નીવડે છે. સદ્ગુરુના સ્નેહ સિંચનથી જ સાધકની સાધના પૂર્ણ થાય છે.

આ પહેલાં જાણવું હતું કે શિષ્યએ એ જાણી લેવું જોઈએ કે સદ્ગુરુનું ચિંતન સ્વયં આરાધ્યનું જ ચિંતન છે. એટલા માટે કલ્યાણની કામના કરનારા સાધકો તે અવશ્ય કરે. ત્રાણે લોકોમાં નિવાસ કરનાર બધા જ આ સત્ય ઉચ્ચારે છે કે ગુરુના મુખમાં જ બ્રહ્મવિદ્યા સ્થિત છે. ગુરુભક્તિથી જ તે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ગુરુ જ અંધકારના અજ્ઞાનને દૂર કરનાર પ્રકાશસ્ત્રોત છે. શાસ્ત્રનાં વચનોથી પાણ એ સિદ્ધ થાય છે કે ગુરુકૃપાથી જ માયાની બ્રાન્તિ નાશ પામે છે. ગુરુથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ પાણ નથી.

ગુરુભક્તિની આ તત્ત્વકથામાં નવી કડી ઉમેરતાં ભગવાન સદાશિવ માતા પાર્વતીજીને સમજાવે છે -

ધ્રુવં તેષાં ચ સર્વેષા નાસ્તિ તત્ત્વં ગુરો. પરમ્ ।
આસનં શયનં વસં ભૂષણં વાહનાદિકમ્ ॥૨૬॥
સાધકેન પ્રદાતવ્યં ગુરુસન્તોષકારકમ્
ગુરોરાધનં કાર્યં સ્વજીવિત્વં નિવેદયેત્ ॥૨૭॥
કર્મણા મનસા વાચા નિત્યમારાધયેદ્ ગુરુમ્ ।
દીર્ઘદંડમ્ નમસ્કૃત્ય નિર્લક્ષ્નેગુરુસન્નિધૌ ॥૨૮॥
શરીરમિન્દ્રિયં પ્રાણાન્ સદ્ગુરુભ્યો નિવેદયેત્ ।
આત્મદારાદિકં સર્વં સદ્ગુરુભ્યો નિવેદયેત્ ॥૨૯॥
કૃમિકીટ ભસ્મવિષ્ટા-દુર્ગન્ધિમલમૂત્રકમ્ ।
શ્લેષ્મરક્તં ત્વચામાંસં વંચયેન્ન વરાનને ॥૩૦॥

હે શ્રેષ્ઠ મુખવાળી દેવી પાર્વતી ! શિષ્યએ આ સત્ય સારી રીતે જાણી લેવું જોઈએ કે તે ધ્રુવ (અટલ) સત્ય છે કે ગુરુથી શ્રેષ્ઠ અન્ય કોઈ પાણ તત્ત્વ નથી. આવા લોકકલ્યાણના કાર્યમાં સંલગ્ન પરમ કૃપાળુ ગુરુના કાર્ય માટે આસન, વસ્ત્ર, આભૂષણ, વાહન વગેરે આપતા રહેવું તે શિષ્યનું કર્તવ્ય છે. સાધક દ્વારા આ રીતે લોક-કલ્યાણકારી કાર્યોમાં સહયોગથી સદ્ગુરુને સંતોષ થાય છે. ભગવાન શિવજીનું કથન છે કે ગુરુના કાર્ય માટે સાધકે પોતાની જીવિકા(આજીવિકા)ને પાણ સમર્પિત કરવી જોઈએ. (૨૬-૨૭) કર્મ, મન અને વચનથી નિત્ય ગુરુની આરાધના કરવી એ જ શિષ્યનું કર્તવ્ય છે. ગુરુનું કાર્ય કરવામાં સહેજ પાણ લક્ષ્મણભાવ અનુભવવાની જરૂર નથી. ગુરુને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરવો જોઈએ. (૨૮) શિષ્યનું શરીર, ઈન્દ્રિય, મન, પ્રાણ બધું જ ગુરુના કાર્ય માટે અર્પિત થવું જોઈએ. (૨૯) ભગવાન સદાશિવ કહે છે કે હે પાર્વતી ! આ આપણું શરીર કૃમિ-જંતુઓ, ભસ્મ, વિષ્ટા, મળ-મૂત્ર, ત્વચા(ચામડી), માંસ વગેરેનો જ ઢગલો છે. તે જ ગુરુના કાર્ય માટે સમર્પિત થઈ જાય તો તેનાથી શ્રેષ્ઠ ભલા બીજું શું હોઈ શકે (૩૦).

આ મહામંત્રોનો પ્રત્યેક અક્ષર સાધકના સાધના-પથનો પ્રદીપ છે. તેમાંથી નીકળનાર પ્રત્યેક કિરણના પ્રકાશમાં સાધકનું સાધનામય જીવન ઉદ્ભવળ થાય છે. ગુરુતત્ત્વ જોઈએ શ્રેષ્ઠ છે, તેટલું જ શ્રેષ્ઠ ગુરુનું કાર્ય પાણ છે. તાત્ત્વિક દષ્ટિએ તો બન્ને એક જ છે. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસના શિષ્ય સ્વામી શિવાનંદજી મહારાજ કહેતા- “ડિવોશન ટુ સંઘ ઈઝ ડિવોશન ટુ ઠાકુર” એટલે કે મિશન-મઠના સંગઠન પ્રત્યે ભક્તિભાવ એ ઠાકુર પ્રત્યેની જ ભક્તિ છે. સદ્ગુરુનું કાર્ય એ સદ્ગુરુની ચેતનાનો જ વિસ્તાર છે. જે શિષ્ય, પોતાના સદ્ગુરુના કાર્ય પ્રત્યે સમર્પિત છે, જે સદ્ગુરુના કાર્ય માટે પોતાનો સમય, શ્રમ અને ધનનું આયોજન કરે છે, તેઓ જ પોતાનાં ગુરુની સાચી આરાધના કરે છે.

સદ્ગુરુની આરાધના માટે ગુરુના કાર્ય માટે પોતાનાં સાધન અને સમયનો એક મહત્ત્વપૂર્ણ અંશ લગાવવો જોઈએ. ગુરુનું કાર્ય નાનું હોય કે મોટું, તે કરવામાં કોઈ પ્રકારની શરમ ન નડવી જોઈએ. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા કે લોકોએ જે કાર્યો માટે લક્ષિત થવું જોઈએ તે કરવામાં તેઓ લક્ષિત થતા નથી. ખૂબ જ આનંદથી અસત્ય, છળકપટ કરે છે, દગો કરે છે. આ કાર્યો કરવામાં

તેમને શરમ આવતી નથી, પરંતુ ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં તેઓ શરમાય છે. સદ્ગુરુનું જે કાંઈ કાર્ય છે, તે ભક્તિભાવપૂર્વક કરવું જોઈએ. તેને માટે શરમનો ત્યાગ કરવામાં પણ કોઈ પ્રકારનો સંકોચ ન રાખવો જોઈએ.

કર્મ જ નહિ, મન અને વાણીથી પણ ગુરુ-આરાધના કરવી જોઈએ. વારંવાર અને હંમેશાં એ સત્ય ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ગુરુની આરાધના ગુરુની શરીર-સેવા સુધી જ સીમિત નથી, તેના વ્યાપક ક્ષેત્રમાં સદ્ગુરુના વિચારોનો પ્રસાર અને તેમના અભિયાનને ગતિ આપવા માટે પ્રાણપ્રણે પ્રયાસ કરવાની બાબતનો પણ સમાવેશ થાય છે. આ હેતુસર કેવળ પોતાનું જ જીવન અર્પિત કરવું ન જોઈએ, પરંતુ પોતાની પત્નીને અને પોતાના પરિવારના અન્ય સભ્યોને પણ જોડવા જોઈએ. આપણો આ દેહ પંચ મહાભૂતોના વિકાર સિવાય ભલા, બીજું છે પણ શું? આ દેહની સાર્થકતા, સદ્ગુરુના કાર્ય પ્રત્યે સમર્પિત થવામાં જ સમાયેલી છે.

સ્વામી વિવેકાનંદના બે શિષ્યો હતા- સ્વામી કલ્યાણાનંદ અને સ્વામી નિશ્ચયાનંદ. એક દિવસ સ્વામીજીએ આ બંનેને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું, “જુઓ, હરિદ્વારમાં સાધુઓની સેવા માટેની કોઈ વ્યવસ્થા નથી. તે દિવસોમાં-આજથી લગભગ સો વર્ષો પહેલાં-હરિદ્વારનું સમગ્ર ક્ષેત્ર મહા અરણ્ય હતું. સાધુ હોય કે પછી તીર્થયાત્રી હોય, આ બધાને સામાન્ય ઔષધિઓ ચિકિત્સાના અભાવે અનેક કષ્ટ સહેવાં પડતાં હતાં. કોઈ વખત તો તેમનું મૃત્યુ પણ થતું. સ્વામીજીએ પોતાના આ બંને શિષ્યોને તેમની સેવા કરવાનો આદેશ આપ્યો. આ બંને

સાધનવિહીન સાધુઓની પાસે પોતાના સદ્ગુરુના આદેશ સિવાય બીજી કોઈ સંપત્તિ ન હતી. જ્યારે સ્વામી કલ્યાણાનંદ અને સ્વામી નિશ્ચયાનંદ, સ્વામીજીને પ્રણામ કરીને જવા લાગ્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું, હવે તમે બંને અહીં પાછા કદી ન આવશો. તમે બંગાળને ભૂલી જાઓ. આ આદેશ અત્યંત કઠિન હતો, પરંતુ શિષ્યો પણ સદ્ગુરુને સંપૂર્ણ રીતે સમર્પિત હતા.

બેલૂર મઠથી ચાલી નીકળી તેઓ બંને હરિદ્વાર પહોંચ્યા. તેઓએ કનખલમાં પોતાની કુટિરો બનાવી અને સેવાનાં કાર્યોમાં લાગી ગયા. આખો દિવસ બીમાર સાધુઓની અને તીર્થયાત્રીઓની સેવા અને રાતભર પોતાના સદ્ગુરુનું ધ્યાન. આ કામ ચાલતું રહ્યું, વર્ષો વીતતાં ગયાં. આ દરમિયાન સ્વામીજીએ ઈચ્છામૃત્યુ પસંદ કર્યું, પરંતુ સદ્ગુરુના આદેશના પ્રત્યક્ષ આ બંને ગુરુનાં અંતિમ દર્શનમાં પણ ગયા નહીં- ગુરુના કાર્ય માટે તેમણે અનેક અપમાનો સહ્યા, તિરસ્કાર સહન કર્યા, પરંતુ આ બધું જ તેમને માટે તો ગુરુકૃપા જ હતી. સતત ૩૫ વર્ષો સુધી તેમનું આ સેવાકાર્ય ચાલતું રહ્યું. તેમનાં કાર્યોનું સ્મારક આજે પણ કનખલ ક્ષેત્રમાં- શ્રી રામકૃષ્ણ સેવાશ્રમના રૂપમાં ઊભું છે. સદ્ગુરુના કાર્ય પ્રત્યે નિષ્ઠાપૂર્વકના સમર્પણે તેમને અધ્યાત્મનાં શિખરો સુધી પહોંચાડી દીધા. આ બંને માટે સ્વામીજીએ પોતાના મુખે કહ્યું હતું, “અમારાં આ બે બાળકો પરમહંસત્વ પ્રાપ્ત કરીને ધન્ય બની જશે.” ગુરુકૃપાથી એમ જ બન્યું. આવા કૃપાળુ સદ્ગુરુને શત-સહસ્ર કોટિ નમન. ગુરુ-નમનની ભાવભરી પ્રક્રિયા, ગુરુભક્ત હવે પછીના આગલા અંકમાં વાંચશે. ■

હોલેન્ડ, સમુદ્રની સપાટીથી નીચે વસેલો દેશ છે. અંદરના ભાગમાં પાણી ઘૂસી ન જાય, તે માટે તે દેશના કિનારાઓ(તટ) પર દીવાલો બનાવવામાં આવી છે. ક્યારેક પાણી અંદરના ભાગમાં આવવા લાગે છે ત્યારે મોટા મોટા પંપો તેને ઉલેચવા માટે લગાડવા પડે છે.

એક દિવસ રાત પડતાં પડતાં એક છોકરો પીટર સમુદ્રની દીવાલ પાસેથી પસાર થયો. તેણે જોયું કે દીવાલમાં ગાબડું પડી ગયું છે અને તે ગાબડામાંથી પાણી ત્વરિત ગતિએ નગરમાં પ્રવેશી રહ્યું છે- સ્કાઉટિંગનું શિક્ષણ મેળવેલ અનુશાસનપ્રિય આ વિદ્યાર્થીએ બીજે કોઈ ઉપાય ન જણાતાં પોતાનો હાથ આ ગાબડામાં નાખીને પાણીના વહેણને અટકાવ્યું. તે સહાય માટે બીજાઓને બૂમો પાડતો રહ્યો, પરંતુ તે સૂમસામ સ્થળે કોઈએ પણ તેની બૂમો સાંભળી નહિ. બાર કલાક ભયંકર ઠંડીમાં અને પાણીમાં ડૂબેલો એ છોકરો મરણાસન્ન થઈ ગયો. સવારે જ્યારે લોકો ત્યાંથી પસાર થયા ત્યારે આ છોકરાને આવી સ્થિતિમાં પાણીને અટકાવતો પડેલો જોયો. ત્યાંથી તેને ખસેડતાં મહામુશ્કેલીએ તેનો જીવ બચાવી શકાયો. હોલેન્ડને ડૂબવામાંથી બચાવનાર આ વ્યક્તિ-પીટરનું નામ હોલેન્ડના ઇતિહાસમાં અમર છે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

માનવીમાં દેવત્વ આ રીતે આવશે

(કલ્પસાધના મંત્ર)

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથે સાથે,
ૐ ભૂર્ભુવ: સ્વ: તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો
ધોન: પ્રચોદયાત્ ।

મિત્રો ! ગઈકાલે આપને જીવનમુક્તિ વિશે બતાવી રહ્યો હતો કે આપ જીવનમુક્ત થઈને જીવો. બંધનોથી છૂટી જાવ. બાળક માના પેટમાં બંધાયેલું રહે છે, બહાર આવી જાય છે ત્યારે કેવું પુશ થઈ જાય છે! કેદી જેલમાંથી છૂટી જાય છે તો કેવો પુશ થઈ જાય છે અને પંખી પાંજરામાંથી છૂટી જાય છે, ત્યારે કેવું પુશ થઈ જાય છે! ઋષિઓએ મુક્તિના આનંદ વિશે કહ્યું છે કે આ મનુષ્યના જીવનનો સૌથી મોટો આનંદ છે. વ્યક્તિ જે મુક્તિનું સ્વચ્છંદ જીવન જીવી શકતી હોય, સ્વાધીનતાનો અનુભવ કરી શકતી હોય તો કેવું સરસ ! અગાઉ મેં આપને લોભ, મોહ અને અહંકાર વિશે કહ્યું હતું કે આ જ આપના બધા શત્રુઓ છે, જેમને આપે છાતીએ વળગાડી રાખ્યા છે, એમને મિત્ર બનાવી રાખ્યા છે તથા જેમના સહારે આપે જિંદગી ગુજારવાનો ફેસલો કરી રાખ્યો છે. આપ આ ત્રણેનો બહિષ્કાર કરો, એમની ચુંગાલમાંથી છૂટી જાવ.

મિત્રો ! આજે આપને એક નવી વાત બતાવું છું કે આપે સ્વર્ગીય જીવન જીવવું જોઈએ. આપ ખરેખર સ્વર્ગનું જીવન જીવી શકો છો. સ્વર્ગનું જીવન જીવવાનું જરાય મુશ્કેલ નથી. મિત્રો ! સ્વર્ગ અને નરક આપણે બનાવેલું છે. આપ સ્વર્ગ બનાવી શકો છો અને બગાડી પણ શકો છો. આપના એક હાથમાં સ્વર્ગ છે અને એક હાથમાં નરક છે. આપ ઈચ્છો તો સ્વર્ગનું દ્વાર ખોલી શકો છો, સામે જોઈ શકો છો અને તેનો આનંદ લઈ શકો છો. જે આપની ઈચ્છા નરકનું જીવન જીવવાની છે તો આપ ઈચ્છા કે અનિચ્છાએ નરકનો ઉપયોગ કરો અને એમાં ફસાઈ જાવ. એ આપની મરજીની વાત છે. ભગવાને પ્રત્યેક માનવીને સ્વાધીન બનાવ્યો છે અને એવો સક્ષમ બનાવ્યો છે કે તે સ્વર્ગ અને નરકમાંથી જે ઈચ્છે તે પુશીથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સ્વર્ગનું જીવન કેવી રીતે?

મિત્રો ! શું કરવું જોઈએ? આપે એક કામ કરવું પડશે? શું? આ દુનિયામાં સૌથી મોટી મુશ્કેલી એ આવે છે કે મનુષ્ય પોતાની ઘણી ઈચ્છાઓ રાખતો હોય છે. જે તેની ઈચ્છાઓ પૂર્ણ ન

થાય તો તે દુ:ખી થાય છે. મનુષ્યને તેની જિંદગીમાં સારું ટકા દુ:ખ એ વાતનું છે કે તેણે જાતજાતની કલ્પનાઓ કરી રાખી છે. જાતજાતની કામનાઓ કરી રાખી છે. આ કલ્પનાઓ અને કામનાઓ પૂર્ણ ન થવાથી તે હેરાન થાય છે, દુ:ખી થાય છે, મનુષ્યને શારીરિક દુ:ખ તો ક્યારેક જ થાય છે, પરંતુ માનસિક દુ:ખ ઘણાં છે. ખાવાપીવા ન મળે તો શારીરિક દુ:ખ, બીમારી થઈ જાય તો શારીરિક દુ:ખ-બસ, બીજું કયું દુ:ખ છે, બતાવો? કોઈ દુ:ખ નથી. ખાવાપીવાનું ક્યાં ઓછું છે? કોઈ ઊણપ નથી. જે મનુષ્ય સારા માણસ તરીકે રહે તો બીમારી પણ નહિ આવે. બીમારી આવે તો પણ ક્યારેક જ આવશે, જેમાં મનુષ્ય બેચેન થઈ જાય છે. મસા થઈ જાય, શરદી-સળેપમ થઈ જાય, આ બધું તો ચાલતું રહે છે. આ બધાં કોઈ મોટાં દુ:ખ નથી.

માનવી માટે એક જ મોટું દુ:ખ છે કે તેણે મોટી મોટી કલ્પનાઓ, મોટા મોટા મનોરથો અને મોટી મોટી ભૌતિક મહત્વાકાંક્ષાઓ બનાવી રાખી છે અને તે પૂરી થઈ શકતી નથી. શું એ પૂરી થાય તે જરૂરી છે? બિલકુલ જરૂરી નથી, કારણ કે આ દુનિયા, આ પરિસ્થિતિઓ ફક્ત આપના માટે જ ક્યાં બની છે! આપ અનુકૂળ પરિસ્થિતિઓથી જ મનોકામના પૂરી કરી શકશો. બીજા લોકો સહકાર આપશે, ત્યારે જ કામ બનશે. વાતાવરણ આપને અનુકૂળ હશે તો જ કામ બનશે. વાતાવરણ આપને અનુકૂળ રહેશે એની કોઈ ગેરંટી નથી. પરિસ્થિતિઓ આપને અનુકૂળ થઈ જાય તેની કોઈ ગેરંટી નથી. તો પછી આપની મનોકામના પૂર્ણ થઈ જાય, તે જરૂરી છે? મનોકામના પૂર્ણ થઈ શકતી નથી, તેથી માનવી માટે ભાગે દુ:ખી રહે છે.

ઈચ્છાઓ મુલતવી રાખો

મિત્રો! તો શું કરવું જોઈએ? આપ સ્વર્ગ જેવું જીવન જીવવા માટે મનોકામનાને મુલતવી રાખો અને એમ ન વિચારશો કે શું પરિણામ આવશે. આપ આપના મનને એક કેન્દ્ર પર કેન્દ્રિત કરી લો અને એમ વિચારો કે આપણી જે ફરજો અને કર્તવ્યો છે તેમને આપણે પૂર્ણ કરીએ છીએ કે નહિ. આપ ફરજો અને કર્તવ્યો પર ધ્યાન આપો કે તેમનું પાલન કર્યું છે કે નહિ. આપ આપની પુશીને આના પર જ કેન્દ્રિત કરી લો. જે આપણે આપનાં

કર્તવ્યોનું પાલન કર્યું તો ખુશ! આપનાં બાળકોને સુસંસ્કારી બનાવવા માટે પ્રયત્નો કર્યા તો ખુશ. આપે આપનાં માતાપિતા પ્રત્યે જે કર્તવ્યો પૂરાં કરવાનાં હતાં તે પૂરાં કર્યા તો ખુશ. આપ આનંદ કેમ ન લઈ શકો? આપ આપની મુઠ્ઠીમાં ખુશી કેમ રાખતા નથી, બીજને કેમ વેચી દો છો? આપનો પુત્ર જે સુપાત્ર બનશે અને આપનો આજ્ઞાકારી બનશે, તો આપ ખુશ થશો. ન બને તો? તો આપે આપની ખુશી બીજના હાથમાં ગિરવે મૂકી દીધી કે નહીં? આપની પત્ની ખુશ રહેશે અને આપની આજ્ઞાનું પાલન કરશે, આપની મરજીથી ચાલશે તો આપ ખુશ! અને નહિ ચાલે તો? તો આપે વેચી દીધી ને આપની ખુશી! ત્યારે નારાજ થઈને ફરશો કે નહીં? પરિસ્થિતિઓના ગુલામ બનશો નહિ. પોતાની મન:સ્થિતિ પર કેન્દ્રિત થઈ જાવ. કેન્દ્રિત થઈને સંપૂર્ણ સંસારમાં માત્ર એક ખુશીને પોતાનું કેન્દ્ર બનાવી લો કે આપણે આપણી ફરજો અને કર્તવ્યોનું પાલન કરવાનું છે.

મિત્રો જે ફરજો અને કર્તવ્યોનું પાલન કરવાનું આપનું મન હશે, મરજી હશે, તો પછી શું થશે? પછી આપને આનંદ આવી જશે. બીજું શું થશે? ઘણું થઈ જશે. પછી આપને આપની ફરજ બજાવવાથી કોઈ રોકી નહિ શકે. આપ આપના મિત્રો પ્રત્યેનાં કર્તવ્યો નિભાવો. એમાં આપને કોઈ રોકે છે? મિત્ર આપના ઉપકારનો બદલો ચૂકવશે કે નહીં એ વિચારશો તો ગરબડ થઈ જશે. આપ એવી આશા રાખો કે આપના મિત્ર બદલો ચૂકવશે. આપ એવી આશા રાખશો નહીં કે બાળકો અમારું કહેવું માનશે. આપ એવી આશા રાખશો નહીં કે પત્ની અમારી આજ્ઞા મુજબ ચાલશે. આપ એવી આશા રાખશો નહીં કે અમે જેવાં સપનાં વિચારી રાખ્યાં છે તે મુજબ અમારાં સપનાં પૂરાં થઈ જશે. ના, આવું કરશો નહીં.

સાચો કર્મયોગ

તો શું કરીએ? આપ ચારે બાજુથી આપને પોતાને સમેટીને જે વાત આપના હાથમાં છે, જે આપની મુઠ્ઠીમાં છે, તેના પર કેન્દ્રિત થઈ જાવ. પરિસ્થિતિઓ આપના હાથમાં નથી. બીજા લોકો આપની સાથે કેવો વ્યવહાર કરશે, તેની કોઈ ગેરંટી નથી, આપની પોતાની ખુશીનો આધાર આપ આ વાતો પર રાખશો નહિ, નહિ તો આપ દુ:ખી રહેશો. સુખી થવાની રીત એક જ છે કે આપણે પોતાનાં કર્તવ્યો અને ફરજોને કેટલે અંશે પૂર્ણ કરી શકીએ છીએ. તેમને આપણે પૂરી કરી છે કે નહીં. બસ, આટલું કરવાથી જ કામ થઈ જશે. આને જ 'કર્મયોગ' કહે છે.

જે આપ કર્મયોગી બની જાવ અને કર્તવ્ય અને ફરજોને

પર્યાપ્ત માની લો તથા એ જુઓ કે આપણે આપણાં પોતાના કર્તવ્યો સારી રીતે પૂરાં કર્યાં છે, તેથી આપણને ખુશ થવાનો હક્ક છે, આપણને સંતોષ માણવાનો હક્ક છે. જે આપ આ વાત માની લેશો તો આપ જોશો કે આપે ખુશીનું કેન્દ્ર બિંદુ બદલી નાખ્યું ત્યારે આપને ચોવીસે કલાક હસતા રહેવાનો, પ્રસન્ન રહેવાનો પૂરો અવસર મળી જશે. આપે કર્મયોગી થવું જ જોઈએ. આપે સારામાં સારી આશાઓ રાખવી જોઈએ તથા ખરાબમાં ખરાબ બાબત માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. એ જરૂરી નથી કે આપ જે ઈચ્છો છો, તે જ થઈ જાય. જે અવળું થઈ જાય તો? અવળું પણ થતું રહે છે. આપને પંજબીઓ વિશે ખબર નહિ હોય, પાકિસ્તાનથી જ્યારે પંજબની વહેંચણી થઈ ત્યારે ત્યાં બિચારા કેટલા ધનવાન લોકો હતા. એક અઠવાડિયામાં જ પરિસ્થિતિઓ બદલાઈ ગઈ હતી. કોઈનું બાળક મરી ગયું, કોઈનું ધન છીનવાઈ ગયું, કોઈનું શું થઈ ગયું! તેઓ ભાગીને આ તરફ આવી ગયા. આવી પરિસ્થિતિઓ ફરીથી આપના માટે ન આવી શકે? આપના માટે પણ આવું થઈ શકે છે.

દરેક સ્થિતિ માટે રહો તૈયાર

આથી મિત્રો! આપ સારામાં સારી આશાઓ રાખો. પોતાના ભવિષ્ય માટે સોનેરી સપનાં જુઓ કે આપણે સારું ભવિષ્ય બનાવવાનું છે, પરંતુ સાથેસાથે આપ એ માટે પણ તૈયાર રહો કે આના કરતાં એકદમ અવળું થઈ જાય તો શું થશે? તો આપણે એ માટે પણ તૈયાર છીએ. આપ આપની દીકરીનાં લગ્ન સારામાં સારા ઘરમાં કરો. સારું ઘર પણ શોધો અને આશા રાખો કે આપની દીકરીનું ગૃહસ્થજીવન હવે સારું પસાર થશે, પરંતુ એ માટે પણ તૈયાર રહો કે આપે દીકરીનાં લગ્ન જેની સાથે કર્યાં છે તે નકામો નીકળ્યો, ચોર નીકળ્યો, દુષ્ટ નીકળ્યો તો? ત્યારે એ માટે પણ તૈયાર રહો. દીકરીને પણ પહેલેથી જ એ વાત માટે સાવચેત કરી રાખો કે એમ પણ થઈ શકે કે એ ઘરમાં તારું સમ્માન ન થાય. તેની જિંદગી સરળતાથી ગુજરે એવાં સપનાં પણ બતાવો, પરંતુ એવી તૈયારી પણ રાખો કે એ જ ઘરની પરિસ્થિતિઓ એવી વિકટ થઈ જાય, અંધવિશ્વાસુ હોય, એવાં ચોર-ચાંડાળ હોય કે બધું મુશ્કેલ કરી નાખે, આવું પણ થઈ શકે. તેથી એ માટે પણ તૈયાર રહો. આવી સ્થિતિમાં શું કરશો, એની પણ કલ્પના કરો. કહેવાનો અર્થ એ છે કે ભવિષ્ય માટે માત્ર સોનેરી સપનાં જ જોશો નહિ, પરંતુ ખરાબમાં ખરાબ બાબત માટે પણ તૈયાર રહો. જે આપ આ બધું સ્વીકારી લો છો તો હું આપને કર્મયોગી કહીશ. ત્યારે આપને જીવનમાં આનંદ

આવી જશો. આપની ખુશીનો આ થયો પોઈન્ટ નંબર એક.

મિત્રો ! ખુશીનો એક બીજો પોઈન્ટ પણ છે, જેને અમે સ્વર્ગ કહીએ છીએ. કર્મયોગીને હું સ્વર્ગમાં નિવાસ કરનારો માનું છું. જેને પોતાની ફરજની વાત યાદ રહે છે, તેને હું સ્વર્ગનો નિવાસી દેવતા કહું છું. દેવતાનું એક બીજું લક્ષણ છે. ક્યું લક્ષણ છે? દેવતા એકલા ખાતા નથી. તેઓ વહેંચીને ખાય છે. જે આપની પાસે કોઈ વસ્તુ હોય તો આપ વહેંચીને ખાવ. આપની પાસે જ્ઞાન છે તો તેનો લાભ બીજાને પણ મળવા દો. આપની પાસે પૈસા છે તો હળીમળીને ખાવ. આપની પાસે સ્વાસ્થ્ય છે તો બીજાને લાભ પહોંચાડો. દરેકને લાભ લેવા દો. પોતાની સંપત્તિ હળીમળીને ખાવ. બીજાની મુશ્કેલીઓમાં સહભાગી બનો. દેવતા આ જ કામ કરે છે. દેવતા બેચા છે આપે? દેવતામાં આવા જ ગુણ હોય છે. આપણે દેવતાને પોકારીએ છીએ કે હે ભગવાન! અમારી મદદ કરો. ગણેશજી ! અમને બુદ્ધિ આપો. લક્ષ્મીજી! અમને ધન આપો. તેમનો સ્વભાવ છે કે તેઓ આપતા રહે છે.

આપતા રહેવાનો અર્થ શું છે? આપતા રહેવાનો અર્થ એ છે કે જે તેમની પાસે કોઈ વસ્તુ હોય તો તે લોકોને વહેંચતા રહે છે અને લોકોની મુશ્કેલીઓમાં સહભાગી થતા રહે છે. અમને તાવ આવી ગયો છે, અમે બીમાર છીએ. હે હનુમાનજી! અમારો તાવ દૂર કરી દો. કરે છે કે નથી કરતા તે અલગ વાત છે, પરંતુ આપની માન્યતા તો એ જ છે કે ને કે તેઓ આપનાં દુઃખોમાં સહભાગી બનશે. આપની મુશ્કેલીઓ દૂર કરશે. આપની કઠણાઈઓ દૂર કરી દેશે. જે તેમની પાસે જ્ઞાન હોય, વિદ્યા હોય, બુદ્ધિ હોય તો તેઓ આપને આપશે. દેવતા આ બે કારણોથી જ દેવતા છે કે તેઓ આપની મુશ્કેલીઓમાં મદદ કરે છે અને બીજું તેમની પાસે કોઈ વૈભવ હોય તો તે સરળતાથી વહેંચી દે છે.

દેવતા બનો

મિત્રો ! દેવતા એ મનુષ્યનું નામ છે, જે પોતાની સુવિધાઓ અને સંપદાઓને હળીમળીને ખાય છે. હળીમળીને ખાવાનો આનંદ બેચા છે આપે? એકલો... જે એકલો જ ખાતો રહે છે તે પાપ ખાતો રહે છે. એકલો જ સંચય કરે છે તે મનુષ્ય પાપનો સંચય કરે છે. જે એકલાની ખુશી ઈચ્છે છે, તે માણસ પાપનો સંચય કરે છે. તેથી આપણે ત્યાં 'પરિવાર'ની, 'લાઈવર ફેમીલી'ની પ્રથા છે, જેમાં બધા હળીમળીને ખાય છે. હળીમળીને રહે છે, બધા વહેંચીને ખાય છે. કોઈ બાળક છે, કોઈ બીમાર છે, કોઈ

વૃદ્ધ છે, પરંતુ બધા હળીમળીને રહે છે અને વહેંચીને ખાય છે. આ કૌટુંબિક વૃત્તિ છે, જેમાં 'વસુદૈવ કુટુંબકમ્'ની માન્યતા જોડાયેલી છે.

'વસુદૈવ કુટુંબકમ્'ની માન્યતા શું છે. 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ'ની છે. 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ' શું છે? એક જ છે - આપ બીજાની મુશ્કેલીઓમાં સહભાગી થાવ અને પોતાની સુવિધાઓને વહેંચી દો- થઈ ગયું 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ' અને થઈ ગયું 'વસુદૈવ કુટુંબકમ્'. બધા સિદ્ધાંતોનો નિર્વાહ આ જ રીતે થાય છે. તેથી આપની કાર્યપદ્ધતિ અને આપના ચિંતનમાં એ વાતો જોડાયેલી રહેવી જોઈએ કે આપણે કેવી રીતે હળીમળીને ખાઈશું અને બીજાની મુશ્કેલીઓમાં કેવી રીતે મદદરૂપ થઈશું. તેથી જ આપે પોતાનો સંકુચિત 'સ્વ' - જે અત્યારે આપે સીમિત કરી રાખ્યો છે, પછી તેને વિશાળ બનાવી દેશો. આપ બધાના થઈ જશો અને બધા આપના થઈ જશે. ત્યારે આપ દેવતા બની જશો અને આપને સ્વર્ગમાં રહેવાનું આવડી જશે.

સાથીઓ ! જે આપ આ સ્વર્ગ ખરીદી શકતા નથી અને આપે સીમાનું બંધન બનાવી રાખ્યું છે- આપ પોતાનું જ ખાવું, પોતાનું જ પહેરવું, પોતાનું જ ધન, પોતાનું જ બાળક, પોતાનો જ યશ અને પોતાનું જ નામ ઈચ્છતા રહેશો તો આપ ખૂબ નાના માણસ, નીચ માણસ રહેશો અને આપને, નરકમાં રહેનારને જે યાતનાઓ ભોગવવી પડે છે, તે બધી યાતનાઓ માનસિક દૃષ્ટિએ ભોગવવી પડશે. એમ બની શકે કે શારીરિક દૃષ્ટિએ થોડું ખાવાપીવાનો સામાન એકત્રિત કરી લેશો, થોડું ધન એકતું કરી લેશો, પરંતુ આપ દુઃખી જ રહેશો.

ખેલાડીની જિંદગી

શું કરવું જોઈએ? તો આપે બીજું એક કામ કરવું જોઈએ. ક્યું? આપે ખેલાડીની જિંદગી જીવવી જોઈએ. આપ ખેલાડીની જિંદગી જીવો. ખેલાડી હારતા પણ રહે છે અને જીતતા પણ રહે છે. તેઓ ટીમ બનાવીને રમે છે. હારી ગયા તોય શું? જીતી ગયા તોય શું? જેવી રીતે લોકો પત્તાં રમે છે. બાદશાહ કપાઈ ગયો, બેગમ કપાઈ ગઈ, ગુલામ કપાઈ ગયો- બધા કપાઈ ગયા પરંતુ રમનારાઓના ચહેરા ઉપર કોઈ ભાવ સંકેત આવતા નથી. તે જ રીતે આપ આપના ચહેરા પર કોઈ ભાવ ન આવવા દેશો. ચિંતાઓની અને મુસીબતોની કલ્પનાઓ કરીને, સંદેહ-શંકા કરીને, ભવિષ્ય વિશેની આશંકાઓ કરીને દરેક વખતે આપનું દિલ ઘડકતું રહે છે. આપ નિશ્ચિત રહો, નિર્દ્રઢ રહો, હસતા રહો, મલકાતા રહો. આપ હસતા અને મલકાતા રહેશો અને

નિશ્ચિત રહેશો ત્યારે આપ એક ખેલાડીની રીતે જિંદગી જીવશો તો પછી હું આપને દેવતા કહીશ.

મિત્રો, આ સંસાર એક નાટક છે. આપ તે નાટકનું એક પાત્ર છો. દુનિયામાં આપે એક નાટક ભજવવાનું છે. આપ નાટકની રીતે, એક નટની રીતે તમાશો કરો. લોકોને મનોરંજન કરવા દો, પરંતુ આપ નિશ્ચિત બનીને રાજા જનકની રીતે આપની પોતાની મનોસ્થિતિ જાળવી રાખો. પછી હું આપને સ્વર્ગમાં નિવાસ કરનાર કહીશ. ભૂલનો વિચાર કે ચિંતા ન કરશો. પાછલી જે ઘટનાઓ ઘટી ગઈ-તો ભલે, આપે કેટલાંક સારાં કામો કરી લીધાં, પરંતુ વારંવાર તેની પ્રશંસા કરવાની શી જરૂર છે? જો કોઈએ આપની સાથે ભૂંડું વર્તન કર્યું અથવા કોઈએ દુઃખો ભોગવ્યાં તો તે વારંવાર કહેવાની શી જરૂર છે? ભૂત એટલે ભૂત, ગયું તે ગયું જ. આપ ભૂત(ભૂતકાળ)પર વિચાર ન કરશો. ભૂત(ભૂતકાળ) પાસેથી આપ અનુભવ તો એકઠો કરી શકો છો, પરંતુ ચિંતા તો ભવિષ્યની જ કરો કે આપણે કરવાનું શું છે? જો તમે આવું વિચારતા રહેશો તો મજા આવી જશે.

યુવાન માણસ બનો

વૃદ્ધ માણસ ભૂતકાળનું વર્ણન કરે છે. બાળકો ભવિષ્યની વાતો વિચારે છે, પરંતુ યુવાન માણસ વર્તમાનની વાત વિચારતા રહે છે. આપે વર્તમાન યાદ કરવો જોઈએ કે આજનો દિવસ આપ કઈ રીતે બહેતર બનાવી શકો તેમ છો. આ વિચાર તમારા મનમાં આવી જાય તો આપને એ કહીશ કે આપ સ્વર્ગમાં નિવાસ કરનાર મનુષ્ય છો. ભવિષ્યની અનાવશ્યક કલ્પનાઓ આપ શા માટે કરશો? યોજનાઓ બનાવો, તેમાં કોઈ વાંધો નથી, પરંતુ 'મહત્વાકાંક્ષાની' તો વાત જ અલગ છે, યોજનાની વાત અલગ છે. આપને એમ.એ. કરવું છે તો આપ સ્કીમ-યોજના બનાવો. ના સાહેબ, એમ.એ. ન થયા તો માર્યા જઈશું, નાક કપાઈ જશે, વાત બગડી જશે. શું વાત બગડી જશે? દુનિયામાં એવા માણસો પણ છે, જેઓ બહુ ભણ્યા નથી. આપ મેટ્રિક પાસ થયેલા રહેશો તો શું અફત આવી જશે? ના સાહેબ, અમારું આ થઈ જશે, અમારું તે થઈ જશે. આપ જો આવા જ વિચારો કરતા રહેશો, તો હું તમને નરકગામી કહીશ.

મિત્રો, સ્વર્ગમાં રહેનાર પોતાના વર્તમાનનું ધ્યાન કરે છે. ભવિષ્યની તૈયારી કરે છે. ભૂતકાળને ભૂલી જાય છે અને ખેલાડીની જેમ જિંદગી જીવે છે. આપ આપના જીવનની રીત-રસમોમાં આવું મૌલિક પરિવર્તન કરીને અહીંથી જાવ. અને શું કામ કરશો? આપ એક બીજું કામ કરો કે લોકોની ક્ષતિઓને,

બૂરાઈઓને હટાવી દેવાની વાત વિચારો. મિત્રો, આ દુનિયા બહુ ખરાબ છે, ખૂબ બદમાશ છે. તેમાં સારપ પણ છે અને ભગવાનનું રૂપ પણ છે. હું એમ તો નથી કહેતો કે તેમાં ભગવાનનું રૂપ નથી, પરંતુ તેમાં ઊણપો ઓછી છે શું? બૂરાઈઓ શું ઓછી છે? એક એકથી ચડિયાતા દુષ્ટ અને એક એકથી ચડિયાતા અપ્રમાણિક લોકો દુનિયામાં ભરેલા છે. તો હવે કરવું શું? દુષ્ટો પ્રત્યે દ્વેષ રાખવો? ના બેટા, દ્વેષ કરીને તો તું પોતે દાઝી જઈશ. બદલો? બદલાની ભાવનાથી પણ આપ જ દાઝી જવાના. તેનાથી વધારે આપનું પોતાનું નુકસાન કરી બેસશો. એક તો બીજા માણસે આપને નુકસાન પહોંચાડ્યું- નુકસાન નંબર એક, અને એક આપે નવી બીમારી શરૂ કરી દીધી. દ્વેષની, ઈર્ષ્યાની, વેરભાવની, ઘૃણાની-આ બધી બાબતોને આપ ચાલુ રાખશો તો પછી આપ જીવશો કેવી રીતે- તે તો જણાવો. ત્યારે પછી આપ બહારથી પણ પીસાશો અને અંદરથી પણ પીસાશો તો પછી આપ મરવાના કે નહીં? આપ આવું તો ન જ કરો.

આપ શું કરશો? બૂરાઈઓને સહન કરશો? ના, હું એવું તો નથી કહેતો કે આપ બૂરાઈઓને સહન કરી લો. આપ બૂરાઈઓ સાથે સંઘર્ષ કરો, પરંતુ સંઘર્ષ કરવાનો બીજો માર્ગ- ઉપાય છે, બીજી રીત છે. કઈ રીત? એ રીત છે, જે ડૉક્ટર અખત્યાર કરે છે. કોને માટે? દર્દીને માટે. દર્દીના રોગો નિવારવા માટે તે હરઘડી ભરત્યક પ્રયત્ન કરે છે કે રોગ રહી ન જાય, રોગનાં વિષાણુ બચી ન જાય. રક્ત લોહીનું પ્રદૂષણ ન થઈ જાય, પરંતુ રોગીને નુકસાન ન થઈ જાય. આપ રોગીને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના તેની બૂરાઈઓને દૂર કરવા માટે બરાબર જહેમત ઉઠાવો. જ્યારે આપ કોઈ વ્યક્તિ વિશેષને હાનિ પહોંચાડવાની વાત વિચારો છો તો તે દ્વેષ બની રહે છે અને જ્યારે આપ તેના દોષોને, દુર્ગુણોને, ત્રુટિઓને દૂર કરવાની વાત વિચારો છો ત્યારે? તો તો પછી કાંઈ વાંધો નથી- આપ આવું જ કરો. આપ જ્યારે આવું કરશો, ત્યારે આપ જોશો કે આપ સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવતાઓની હરોળમાં સામેલ થઈ ગયા છો.

પોતાની જાત પર નિર્ભર રહો

સાથીઓ, આપે એક બીજું કામ કરવું જોઈએ. આપે પોતે આત્મનિર્ભર બનવું જોઈએ. આપ આપના પોતાના પર આધાર રાખો. આપની જાત પર નિર્ભર રહો. શું કરી શકીએ? બહારના માણસો પાસેથી આશા ન રાખશો, કોઈનો વિશ્વાસ ન કરશો અને કોઈનો અવિશ્વાસ પણ ન રાખશો. આપ એવું માનીને ચાલો કે આ પણ માણસ છે. મનુષ્ય એટલે મનુષ્ય, તેથી

પોતાના પર આધાર રાખો. આપ એમ માનીને ચાલો કે ઉન્નતિ કરીશું તો અમે(બધા મળીને) કરીશું. કોઈ માણસ પાસેથી આપ એવી આશા રાખીને બેઠા છો કે તે આપને સહાય કરશે તો તે શા માટે આપને સહાય કરશે? 'પારકી આશા સદા નિરાશ.' આ ગામડાની કહેવત છે. એ બરાબર છે કે વખત મળશે તો બીજાની સહાયતા મળી પણ શકે છે અને નથી પણ મળી શકતી. પરંતુ આપ જે કાંઈ કદમ ઉઠાવો, આપના પોતાના પગ મજબૂત કરીને ઉઠાવો. એવી આશા રાખો કે આ કામ મારે જ કરવાનું છે અને તે હું જ કરીશ. જો આપનો આ આત્મવિશ્વાસ છે, તો ? તો ફરીથી આપ આત્મ-નિર્ભર વ્યક્તિ કહેવાશો અને આપને દેવતા કહેવામાં આવશે.

દેવતાઓ આત્મવિશ્વાસુ હોય છે અને આત્મનિર્ભર હોય છે. તેઓ કોઈનીય પર આધાર રાખતા નથી. સૂરજ કોઈની પર આધાર રાખતો નથી કે મને કોઈ અર્થ ચડાવશે કે નહિ ચડાવે. હવા કોઈની પર આધાર રાખતી નથી, કોઈ પાસે અપેક્ષા રાખતી નથી. ચન્દ્રમા કોઈ પાસે અપેક્ષા રાખતા નથી. જમીન કોઈની પાસે અપેક્ષા રાખતી નથી. આપ પણ કોઈની પાસે કશી અપેક્ષા રાખશો નહિ. એનો અર્થ એવો નથી થતો કે આપ સહકારભર્યું જીવન ન જીવો, પરસ્પર હળવા-મળવાનું ન કરો, પરંતુ આપ એ ઉમેદ સેવતા રહેશો કે અમુક માણસ આમ કરશે, તો મોટી મુશ્કેલી સર્જશે. પરિસ્થિતિ વિશે આપે અનુમાન બાંધ્યું હતું કે પરિસ્થિતિ મને અનુકૂળ થઈ જશે અને જો ન થઈ તો? ત્યારે આપ અકળાય છો, મૂંઝાય છો, રુઓ છો અને ખીજાય છો. આ જ રીતે કોઈ વ્યક્તિએ આપના પર ઉપકાર ન કર્યો, ત્યારે? તેણે બદલો ન ચૂકવ્યો હોય ત્યારે? તેણે તમને સહાય ન કરી હોય ત્યારે? તો આપ ફરી અકળાવાના-મૂંઝાવાના કે નહિ અકળાવાના? અકળાશો કે મૂંઝાશો નહિ. પ્રયત્ન કરો, કદાચ બીજાઓનો સાથ-સહકાર મળે પણ ખરો. જ્યાં સુધી આપને સહકાર મળે, ત્યાં સુધી બરાબર છે અને ન મળે તો ભલે ન મળતો. આપ એવું માનીને ચાલશો તો આપની ખીજ-ગુસ્સો-રોષ જે માણસના જીવનનું બહુ મોટું દુઃખ છે, બહુ મોટું સંકટ છે, તે ખીજ-રોષથી આપ બચી જશો. આ ખીજવાથી બચો. ખીજથી બચવામાં શી હરકત? આપ આપનો દષ્ટિકોણ બદલી નાખો. આપ દષ્ટિકોણ બદલી દેશો તો હું આપને સ્વર્ગમાં રહેનાર કહીશ.

દષ્ટિકોણ બદલો

વિદેયાત્મક ચિંતન શું? આ એ પ્રકારનું ચિંતન છે, જેનાથી

માણસ દેવતા બની જાય છે. આપણે શું બનાવીશું, શું બગાડીશું એનો વિચાર જ ન કરશો. અમુક વ્યક્તિને શું નુકસાન પહોંચાડીશું એવું વિચારશો નહિ. જે ખરાબ માણસ છે, તેને આપણે સારો બનાવીશું, સજ્જન બનાવીશું, એવું કેમ વિચારતા નથી? આ માણસ ખરાબ છે, તેને અમે મારી નાખીશું, તેની હત્યા કરી નાખીશું- એવું શા માટે વિચારો છો? આવું વિચારશો નહિ. આપ આપનો દષ્ટિકોણ બદલી નાખો. આપને જે કાંઈ મળ્યું છે તે ઓછું નથી, ઘણું બધું મળ્યું છે. આપ પ્રસન્ન રહો તે માટે, હસવા અને બીજાને હસાવવા માટે- આપને માણસની જિંદગી મળી છે એ શું ઓછું છે? બીજા પ્રાણીઓને જુઓ, કીડા-મકોડાને જુઓ, પશુ-પંખીઓને જુઓ- તેઓ કેવી નાચીજ, તુરુછ અને નાનકડી જિંદગી વ્યતીત કરે છે! તો પછી આપ આવી જિંદગી શા માટે જીવવા માગો છો?

મિત્રો, ભગવાને તો આપને રાજકુમાર સજ્જ્યા છે. આપને બુદ્ધિ આપી છે ને? તેણે આપને વાણી આપી છે. આપને હાથ-પગ આપ્યા છે ને? આપનાં લગ્ન થયાં છે ને ? આપ ઘરમાં વસો છો ને? આપને તો નોકરી છે અને આપને પહેલી તારીખે પગાર મળી જાય છે. આપને રોટી તો મળે છે ને? રોટી ખાવ છો ને? પરંતુ બીજાં પશુઓને જુઓ. તે બિચારાઓને નથી કોઈ પગાર મળતો, નથી તેમને નોકરી-ધંધો, નથી તેમની પાસે કપડાં, કે નથી બોલવાના રંગઢંગ. આ બધાની સરખામણીમાં આપને તો કેટલું બધું મળ્યું છે! આપ તેના ઉપર ખુશી નથી મનાવી શકતા? આપ પ્રસન્ન નથી રહી શકતા? આપના ચહેરા પર મલકાટ નથી આવી શકતો કે જે અમારી વર્તમાન પરિસ્થિતિઓ છે- સંજોગો છે, તેમાં અમને પ્રસન્ન રહેવાનો હક છે. આપ તો હંમેશાં અભાવો વિશે વિચારતા રહો છો. અભાવો વિશે વિચારવાનો અર્થ છે- નરક. અભાવોને ધ્યાનમાં લેવા ન જોઈએ. તેમને દૂર કરવા ન જોઈએ એવું તો હું કહેતો નથી. આપ આપની જાતને હંમેશાં અભાવગ્રસ્ત, દરિદ્ર અને કંગાળ માનીને બેસી રહેશો તો આપ દરિદ્ર અને કંગાળ જ રહી જશો. આપ આપની જાતને ગરીબ અને કંગાળ માનશો નહિ.

આપો જ આપો.

મિત્રો, આપ એવું માનીને ચાલો કે આપ જ દેવતા છો. આપ દેવતા બની ગયા તો આપ આપવા માટે સમર્થ બનો છો. આપની પાસે આપવા માટે ઘણું બધું છે. આપની પાસે આપના પોષણને માટે પણ ઘણું બધું છે અને આપવા માટે પણ ઘણું છે. ના સાહેબ, અમારી પાસે પૈસા બહુ ઓછા છે પણ આપની

પાસેથી પૈસા માગે છે કોણ? પૈસા આપીને મનુષ્યનું શું ભલું કરવાના? આપ બીજને પ્રેમ આપો. લોકોનો આત્મા પ્યાર-સ્નેહ માટે કેવો તડપે છે? આપ બીજને માન-સન્માન આપો. જુઓ, દુનિયા સન્માનની કેટલી ભૂખી-તરસી છે! આપ લોકોને પ્રોત્સાહન આપો. પછી જુઓ કે, આપનું પ્રોત્સાહન મેળવીને નાનામાં નાના માણસો પણ શુંમાંથી શું બની જાય છે? આપવા માટે આપની પાસે શું કંઈ ઓછું છે? આપ આપનો પરસેવો આપો, આપની મહેનત આપો. આપ લોકોને સહાનુભૂતિ આપો. આપવા માટે આપની પાસે કંઈપણ ઓછું તો નથી જ.

સાથીઓ, જો આપની પાસે આપવાની મનોવૃત્તિ હોય તો આપ કંઈપણ આપી શકો છો. આપની પાસે રોટલી હોય તો તેમાંથી કાપીને રોટલીનો ટુકડો પણ આપી શકો છો. આપ ચાર રોટલી ખાતા હો તો ત્રણ રોટલી ખાવ, એક રોટલી ગરીબો માટે બચાવી રાખો. તેમને તેમનો ભાગ વહેંચી આપો, પછી જુઓ, તે રોટલી- જે આપની રોટલીમાંથી બચાવીને- રાખી હતી, તે આપને માટે કેટલું મોટું દેવત્વ લાવે છે! કેટલી ખુશી લઈ આવે છે! અને કેટલી શાંતિ લઈ આવે છે! આપે તો કાપ જ મૂકવાનો રહે. કાપ મૂકીને આપ તે બીજઓને આપવાની તૈયારી કરો, આપને તેથી ઘણું બધું વધારે અવશ્ય મળશે. આપ એક દિવસ ઉપવાસ કરો અને ઉપવાસ કર્યા પછીથી તે દિવસનું જે અનાજ બચ્યું, તે દિવસની જે દાળ બચી, તેને આપ કોઈ એવા દુઃખિયારાને ઘેર પહોંચાડો- જેની તેને જરૂર છે. પછી આપ જોશો કે આપને કેટલી શાંતિ મળે છે! અને આપ કેટલા પ્રસન્નતાની સમીપ પહોંચો છો! દેવતાના આ જ ગુણો છે.

રસો વૈ સઃ

મિત્રો, દેવતાઓ ઉદાર હોય છે. દેવતાઓ વિશાળ હૃદયના હોય છે. દેવતાઓ સંકુચિત હોતા નથી. દેવતાઓના મનમાં બધો જ વખત આપવાની જ ઈચ્છા જાગતી રહે છે, કે કોના માટે અને શું આપવું. પ્રેમ આપવાનું શીખવે છે. સેવા એનું જ નામ. આ કહેવાય પ્રેમ. પ્રેમ ભગવાનનું નામ છે. 'રસો વૈ સઃ'. ભગવાનનું નામ રસ છે. ભગવાનનું નામ પ્યાર છે. આપ આપની પોતાની અંદર પ્રેમ જગાવો. જે દિવસે આપ આપના અંતરમાં પ્રેમ જગાવી શકશો, તે દિવસે આપના મનમાં એક એવો ઉમંગ અને હિલ્લોળ પેદા થશે કે આપણે કેવી રીતે બીજઓને સહાય કરવી- એવો વિચાર ઉદ્ભવશે. આપણે બીજઓને કેવી રીતે મદદરૂપ થઈ પડીએ? જ્યારે આપ બીજઓને સહાય કરવા માટે ઉત્સુક અને તત્પર થશો, ત્યારે આપે આપની પોતાની જાતમાં

પણ કાપ મૂકવો પડશે. ત્યારે આપે સાધુનું અને બ્રાહ્મણનું જીવન જીવવું પડશે.

સાધુ અને બ્રાહ્મણ કોને કહેવાય? કિંફાયતદારને સાધુ-બ્રાહ્મણ કહેવામાં આવે છે. ચિતવ્યથીને, અપરિગ્રહીને અને સર્વ સંતુષ્ટને સાધુ-બ્રાહ્મણ કહે છે. આપ પોતે બ્રાહ્મણ બનો, સાધુ બનો. આપ ભૂદેવ બનો. પૃથ્વીના દેવતાઓમાં આપના નામને જોડી દો. આપ સંત બનો. સંતોને પણ ભગવાન કહેવામાં આવે છે, દેવતા કહે છે. સંત કોને કહેવાય? પરોપકારી મનુષ્યને સંત કહેવાય. લોકહિતનાં કાર્યોમાં સંલગ્ન માણસોને સંત કહે છે. સમાજ માટે વિસર્જિત અને સમર્પિત લોકોને સંતો કહેવાય. સત્વૃત્તિઓમાં પોતાની જાતને ખપાવી દેનારાઓને સંત કહેવાય છે. આપ સંતના અને બ્રાહ્મણના રૂપમાં અથવા તો બન્નેનું સંયુક્ત જીવન વીતાવવા રૂપે જીવશો તો તમને મજ પડશે.

અહીંથી દેવતા બનીને જાય

મિત્રો, આપ કઈ રીતે દેવતા બનશો? તેના માટે તો આપે સંઘર્ષ કરવો પડશે. માછલી ઊલટી દિશામાં સરે છે. આપ પણ માછલીની જેમ ઊલટી દિશામાં ચાલો. જમાનાનું વહેણ ક્યાં છે- કઈ દિશામાં છે, તેના પર આપ ધ્યાન ન આપશો. આપ સંકલ્પ લો અને નિશ્ચય કરો કે અમે ફક્ત આદર્શો તરફ ચાલીશું, ઊંચાઈઓ ભણી ચાલીશું. આપ મસ્તીમાં રહો અને બીજઓને પણ મસ્તીમાં રહેવા દો. આપ આનંદથી રહો અને બીજઓને આનંદથી રહેવા દો. આપ જીવો અને બીજઓને જીવવા દો. હળીમળીને રહો, હળીમળીને વહેંચીને ખાવ. હસતા રહો અને બીજને હસાવતા રહો. આપની પોતાની ફરજો અને કર્તવ્યો પ્રત્યે જાગૃત બનો. જો આપ આટલું કરી શકો તો આપ જોઈ લેજો આપ દેવતા બની જશો અને દેવત્વનો સંપૂર્ણ ઉદય આપના આ જીવનમાં જ થશે- જેની આપણે અપેક્ષા અને કામના કરીએ છીએ. આપ આ શિબિરમાં પધાર્યા છો તે બહુ સારું છે, પરંતુ આપ અહીંથી જાય તો દેવતા બનીને જજો. હવે દેવતા બનવું કે રાક્ષસ બનવું એ બિલકુલ આપના હાથની વાત છે. આપ ઈચ્છો તો અમે આપને દેવતા બનાવી શકીએ છીએ અને આપ દેવતા બની શકો તેમ છો. આપની પ્રાસે એટલી આશા છે કે આપ આમ જ કરશો. આજની વાત અહીં પૂરી થાય છે.

॥ ૐ શાંતિઃ ॥

બલિહારી ગુરુ આપની-૩

ઐતિહાસિક વસંત (૧૮-૧-૧૯૨૫)ના બ્રાહ્મ-મુહૂર્તમાં કબીર, સમર્થ ગુરુ રામદાસ અને પછી રામકૃષ્ણ પરમહંસનું વૃત્તાંત દૃશ્યરૂપે શ્રીરામને તેમની અદૃશ્ય સૂક્ષ્મધારી સત્તાએ બતાવ્યું. એ ક્રમમાં રામકૃષ્ણ પરમહંસના જીવન સાથે જોડાયેલી ઠેઠલીક ઘટનાઓ.

વિભિન્ન સાધના-પરંપરાઓનો અભ્યાસ અને તેની ટોચ સુધી પહોંચવું એ રામકૃષ્ણદેવનો અનોખો પ્રયોગ હતો. રામની ઉપાસના શરૂ કરી તો હનુમાન જેવો વ્યવહાર કરવા લાગ્યા. રામ-રઘુવીર કહેતાં તેઓ ઝાડ પર ચડી જતા, ફળ તોડતા, દાંતથી કાપતા અને ચાખીને ફેંકી દેતા. પ્રાણીમાત્રમાં અને કણકણમાં રામનાં દર્શનની અવસ્થામાં પહોંચી ગયા પછી સાધનાને વિરામ આપ્યો. એક વખત સખીભાવે શ્રીકૃષ્ણની આરાધના કરવા લાગ્યા. આ ભાવે સાધના કરનાર સાધક પોતાને શ્રીકૃષ્ણની સહેલી, ગોપી માને છે અને સ્ત્રીઓની જેમ જ રહે છે. રામકૃષ્ણ પાણ એ જ રીતે સાધના કરવા લાગ્યા. સખીરૂપ ધારણ કરવા માટે એમણે વાળ લાંબા રખાવ્યા. વેણી ગૂંથવા લાગ્યા. નાકમાં વાળી, આંખમાં અંજન, માથે સિંદૂર અને હોઠ અને ગાલે લાલી લગાવવા માંડ્યા. સાધનાની પ્રગાઢ અવસ્થામાં તેઓ પોકારવા લાગતા, ક્યાં છે લલિતા, ક્યાં છે વિશાખા? મારા પર દયા કરો, હું અતિ દીન-હીન છું. તમારી દયા વિના હું રાધાજીનું દર્શન કરી શકીશ નહિ અને રાધિકા વિના શ્રીકૃષ્ણ સુધી પહોંચી શકીશ નહિ.

સખી સંપ્રદાયની સાધના કરતાં કરતાં શ્રીરામકૃષ્ણદેવના શરીરમાં સ્ત્રીયોચિત પરિવર્તન થવા લાગ્યાં હતાં. તેમનો અવાજ મધુર અને કોમળ થવા લાગ્યો. અવાજ સાંભળીને એમને કોઈ ઓળખી શકતું નહતું. થોડાક દિવસ પછી એમની ચાલ પાણ બદલાઈ ગઈ. વક્ષ પર સ્ત્રી જેવો ઉભાર દેખાવા લાગ્યો અને પછી કોઈ તન્વંગી નારીની જેમ સંભાળી સંભાળીને ઊઠતા હતા. સાધનાની આ સ્થિતિ પ્રમાણ છે કે તન્મય થઈને આરાધના કરવાથી વ્યક્તિત્વમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન આવવા માંડે છે. એટલે સુધી કે શરીર પાણ તેને અનુરૂપ ઢળવા અને બદલાવા લાગે છે. સખીભાવની સાધનાને વિરામ આપ્યાને મહિનાઓ પછી ઠાકુર સહજ સ્થિતિમાં આવ્યા.

ભક્તિમાર્ગ પછી વેદાંતની સાધના શરૂ કરી. એ ક્ષેત્રમાં

‘સોડહમ્’ અને ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ’ રૂપની સિદ્ધિ સુધી પહોંચ્યાં. તાંત્રિક, બંગલા, બાઉલ, વૈષ્ણવ અને શક્ત વગેરે સંપ્રદાયોનો માર્ગ પાણ અપનાવ્યો. વિભિન્ન સંપ્રદાયો, પંથોની સાધના પછી એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા કે સ્વરૂપથી માર્ગ ભલે અલગ હોય, તાત્વિક દૃષ્ટિએ કોઈમાં કશું અંતર નથી. ખાલસા પંથની દીક્ષા લઈને તેનો મર્મ સમજ્યા. એક દિવસ વિચાર આવ્યો કે હિન્દુ-મુસલમાનમાં શું ભેદ છે એ પાણ જાણીએ. પોતાના ઈષ્ટ-આરાધ્ય ભવાની પાસે અનુમતિ માગી, માએ અનુમતિ આપી દીધી. ટમટમા ગામમાં એક સૂફી સાધક રહેતા હતા, તેમની પાસે દીક્ષા લીધી અને સાધનાની વિધિ શીખ્યા. ત્રણ દિવસ સાધના પછી ભાવ જ બદલાઈ ગયા. એમના અંતઃકરણમાંથી હિન્દુનો ભાવ વિલુપ્ત થઈ ગયો. એમણે મંદિરમાં જવાનું બંધ કરી કાલીનો પ્રસાદ ન ખાધો. સાધનાના દિવસોમાં કોઈએ કહ્યું કે ઈસ્લામ અનુસાર જે કાફિરોનો વધ કરશે, તે જે સ્વર્ગમાં સુખથી રહી શકશે. તમે પાણ કાફિરોનો વધ કરશો?

રામકૃષ્ણ પરમહંસે કહ્યું, “કાફિર બહાર નથી રહેતા, તે આપણી અંદર જ છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરે જે આપણી અંદર રહેનાર વિજાતીય તત્ત્વ છે, એમનો વિનાશ કરવાથી જ અલ્લાહની મહેરબાની થાય છે. વિદ્યા અને શક્તિ મનુષ્યને સુખ આપે છે. તે સિવાય કોઈ સુંદરી કે અખ્સરા નથી જે મનુષ્યને નિરંતર અગાધ સુખ આપતી હોય.”

ખ્રિસ્તી ધર્મની સાધના-ઉપાસનાનો માર્ગ પાણ અપનાવ્યો. તમામ ધર્મો અને સાધના-પરંપરાઓનો મર્મ જાણી- સમજી લીધા પછી તેઓ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર થઈ ગયા. મુક્ત અને સિદ્ધ આત્માઓનો આમ તો પોતાનો કોઈ સ્વતંત્ર સ્વભાવ હોતો નથી, તે પરમાત્મ ચેતના સાથે એવી રીતે ઓતપ્રોત થઈ જાય છે કે તેની પોતાની સ્વતંત્ર સત્તા ક્યાંય દેખાતી જ નથી. જે સ્થિતિ અને સ્તરનો સાધક આવે છે, તેને અનુરૂપ તે દેખાવા લાગે છે. અરીસા જેવા, સ્ફટિકની બનેલી મૂર્તિ જેવા બની જાય છે, જે સામે ઉપસ્થિત દૃશ્ય કે વાર્ગને જ પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રતિબિંબિત કરવા લાગે છે.

તોતાપુરી પાસે શીખ્યા સાધના

રામકૃષ્ણદેવ ત્યારે વિવિધ સાધના ધારાઓને પરખી રહ્યા હતા. પૂજાખંડમાં બેઠેલા શ્રીરામને એ દૃશ્ય જીવંત ઘટનાઓની

જેમ દેખાતાં હતાં. દક્ષિણેશ્વર મંદિરમાં જુદા જુદા સંપ્રદાયોના સાધક, સંન્યાસી, ફકીર, પાદરી વગેરે આવી રહ્યા છે. એક દિવસ સાતસો નાગા સાધુઓના પ્રમુખ તોતાપુરી નામના સંન્યાસી આવે છે. ચારે બાજુ એમની ખૂબ કીર્તિ છે. પોષ મહિનામાં ગંગાસાગરમાં સ્નાન કરીને પાછા ફરતાં તેઓ દક્ષિણેશ્વરમાં રોકાય છે અને રામકૃષ્ણદેવને જોઈને પૂછે છે, 'તું સાધના કરીશ?'

'મા કહેશે તો જરૂર કરીશ' રામકૃષ્ણએ બાળસુલભ સરળતાથી કહ્યું, તોતાપુરી સમજ્યા, તે પોતાની જનની - માતાની અનુમતિ ઈચ્છે છે. તેમણે કહી દીધું જ પૂછીને આવ. રામકૃષ્ણ કાલીની સામે બેસીને પૂછવા લાગ્યા તો ત્યાંથી ઉત્તર આવ્યો, કરી લો. ફરી પૂછ્યું, 'કોણ શીખવશે સાધના?'

માએ જવાબ આપ્યો, 'જે તને વેદાંત શીખવવા આવ્યો છે તે જ સાધના પાણ શીખવશે.' સ્વામી રામકૃષ્ણએ તોતાપુરીને સમગ્ર સંવાદ એવો ને એવો કહી સંભળાવ્યો. તેઓ હસ્યા, પછી કહ્યું, 'મારી પાસેથી ઉપદેશ લેવો હશે તો સંન્યાસી બનવું પડશે.'

રામકૃષ્ણ એ જ સહજતાથી પૂછે છે, 'સંન્યાસી થવા માટે શું કરવું પડશે?' ખંડમાં પોતાની માર્ગદર્શક સત્તાના દિવ્ય સાંનિધ્યમાં બેઠેલા શ્રીરામ અનુભવી રહ્યા હતા, જાણે રામકૃષ્ણના રૂપમાં તેઓ પોતે જ સંવાદ કરી રહ્યા છે. તોતાપુરીજી સંન્યાસ વિશે સમજાવે છે, તેના માટે શ્રાદ્ધ, હોમ, તર્પણ વગેરે કરવું પડશે. ભગવાં વસ્ત્ર પહેરવાં પડશે અને નિરંતર વિચરણ કરતા રહેવું પડશે. રામકૃષ્ણએ કહ્યું, 'બધું મંજૂર છે, પરંતુ ભગવાં વસ્ત્ર પહેર્યા વિના સંન્યાસી થવાય એવું કંઈક કરો. હું આ સ્થાન છોડીને બીજે ક્યાંયે જઈ શકું નહીં. મારી મા જીવિત છે એમનો બીજો કોઈ પુત્ર નથી. એટલે એને છોડી શકાય નહીં.'

તોતાપુરીએ એ વાત સ્વીકારી લીધી. સંન્યાસની તૈયારી થવા લાગી. શિખા-સૂત્ર, કંઠી, માળા વગેરે ચિહ્નોનું વિસર્જન થઈ ગયું. ચિંતા-આરોહણ અને શ્રાદ્ધ-તર્પણની ક્રિયાઓ પૂરી કરી લેવામાં આવી. સર્વસ્વ ત્યાગનું વ્રત ગ્રહણ કરી લીધું. દીક્ષા પછી તોતાપુરી પોતાના શિષ્યને ઉપદેશ આપે છે અને સમાધિમાં લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સ્ફટિકની માળામાંથી એક મારુકો અલગ કાઢ્યો અને રામકૃષ્ણદેવને પદ્માસન વાળીને બેસી જવાનું કહ્યું. શિષ્યએ પદ્માસન વાળી દીધું. તોતાપુરીએ રામકૃષ્ણની બે ભ્રમરની મધ્યમાં સ્ફટિકનો સ્પર્શ કર્યો, તેને સહજ જોરથી દબાવ્યો, થોડુંક જ દબાણ પડતાં રામકૃષ્ણદેવને સમાધિ લાગી ગઈ. તેઓ અચેત જોવા થઈ ગયા. નાડીની ગતિ અને હૃદયની ધડકન યથાવત્ ચાલી રહી હતી, પરંતુ તેમને કોઈ બોધ ન હતો.

આ અવસ્થા જોઈને તોતાપુરી થોડાક ડર્યા. એમને લાગ્યું કે

રામકૃષ્ણ ક્યાંક શરીર છોડી ન દે. ખૂબ સાવધાનીથી એમણે સાધકની દેખભાળ કરી. એક દિવસ વીતી ગયો, બીજા દિવસની સાંજ પાણ પડી ગઈ અને ત્રીજા દિવસની સવાર થઈ, ત્યારે પાણ રામકૃષ્ણની સ્થિતિમાં કોઈ ફરક પડ્યો નહીં. તેમણે પોતાના પ્રમુખ શિષ્યોને કહ્યું, ત્રણ દિવસ સુધી જે સાધક પોતાની સહજ અવસ્થામાં આવે નહીં તો કઠિન બની જાય છે. શરીર એ આત્મચેતનાને ફરીથી ધારણ કરવા યોગ્ય રહેતું નથી.

ખૂબ આગળ છો, ઠાકુર

'પરંતુ ગુરુદેવ, રામકૃષ્ણના શરીરમાં તો કોઈ વિકાર નથી'. તોતાપુરીના શિષ્યએ કહ્યું, 'સ્વાસોચ્છવાસ એ જ રીતે ચાલી રહ્યા છે, નાડીની ગતિ પાણ બરાબર છે. શરીરમાં કોઈ વિકાર દેખાતો નથી'. તોતાપુરીને ચિંતા ન હતી, પરંતુ તેઓ વિસ્મય-વિમુગ્ધ હતા, કંઈ સૂઝતું ન હતું કે શું કરે? સિદ્ધ ગુરુ પોતાના શિષ્યોને સમાધિમાંથી પાછા લાવવા માટે જે કોઈ ઉપાય કરી શકે છે તે કર્યા. કોઈ ફરક પડ્યો નહીં. હારી-થાકીને તેઓ શાંત બેસી ગયા. એકાએક એમને કંઈક સૂઝ્યું અને પોતાનું મહોં ઠાકુરના કાન પાસે લઈ જઈને કહ્યું, 'અરે જેની તને પ્રતીક્ષા છે તે આવી ગયો છો!'

એટલું જ સાંભળ્યું ને રામકૃષ્ણ કોઈએ ઢંઢોળી નાખ્યા હોય એમ ઊઠી ગયા. તેઓ આકુળ-વ્યાકુળ થઈ ઊઠ્યાં અને પૂછવા લાગ્યા, 'ક્યાં છે તે? ક્યાં છે?' તોતાપુરીએ કહ્યું, 'પહોંચી જ રહ્યો હશે'. એ પછી તેઓ બોલ્યા, 'તમે તો મારાથી ખૂબ આગળ છો, ઠાકુર. તમે મહાપુરુષ છો! ચાલીસ વર્ષ સુધી કઠોર સાધના કરીને પાણ હું જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી, તે એક જ દિવસની સાધનામાં તમે ઉપલબ્ધ કરી લીધો. તમે ધન્ય છો!' તોતાપુરી વેદાંતી હતા. તેઓ મૂર્તિપૂજને માનતા ન હતા. પોતાના શિષ્યની સિદ્ધ અવસ્થાથી પ્રભાવિત થઈને તેમણે દક્ષિણેશ્વર મંદિરમાં સ્થાપિત મા કાલીની પ્રતિમાને પ્રણામ કર્યા.

જે સંદેશ આપીને તોતાપુરીએ રામકૃષ્ણને સમાધિમાંથી જગાડ્યા હતા, તે નરેન્દ્ર વિશે હતો. 'નરેન્દ્રનાથ દત્ત' જે પછીથી 'સ્વામી વિવેકાનંદ' બન્યા. જે દિવસે તેઓ સંપર્કમાં આવ્યા તે જ દિવસે રામકૃષ્ણએ એમને છાતી સરસા ચાંપી દીધા હતા. જેવી રીતે વર્ષોથી ગૂમ થયેલ સંતાનને મેળવીને માતા-પિતા વિહ્વળ થઈ ઊઠે તેમ પોકે પોકે રડ્યા હતા. નરેન્દ્રનાથ ત્યારે નોકરીની શોધમાં હતા. મોક્ષ પામવાની ઈચ્છાનો આવેળ પોતાની ચરમસીમા ઉપર હતો. તે ભૂખથી પાણ વધુ પ્રચંડ થઈ ઊઠતો હતો. તેની તૃપ્તિ માટે તેઓ સાધુ-સંતોને ત્યાં ભટકતાં રહેતા. રામકૃષ્ણને ત્યાં પહોંચ્યા અને ગુરુએ એમને જોતાં જ છાતીએ

વળગાડી દીધા તો લાગ્યું કે શોધ પૂરી થઈ.

શું ઈશ્વરને જોયો છો?

નરેન્દ્રએ પૂછ્યું. 'શું આપે ઈશ્વરને જોયો છો?' જે વેગથી સવાલ આવ્યો હતો તેનાથી પણ પ્રચંડ વેગથી ઉત્તર મળ્યો, 'શું તમે જોવા ઈચ્છો છો?' નરેન્દ્રએ આજ સુધી કેટલાયે સંન્યાસીઓ અને યોગીઓને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, આટલા વિશ્વાસ અને વેગથી કોઈએ જવાબ આપ્યો ન હતો. કોઈ કહેતું, 'હા જોયો છે,' પરંતુ એ હામાં વિશ્વાસનું બળ ન હતું. કોઈ કહેતું, 'જો કહીએ કે જોયો છે તો તે પોતાની સ્થિતિનો ઢંઢેરો પીટવા બરાબર છે. જો ના પાડીએ તો જવાબ ખોટો થઈ જશે. એટલા માટે કંઈ ન કહેવું એ જ યોગ્ય છે.' તમે તમારી જિજ્ઞાસા બતાવો, અમે સમાધાન આપવાનો પ્રયાસ કરીશું.

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરને પણ તેમણે આ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ નદીના પ્રવાહમાં નાવમાં વિશ્રામ કરી રહ્યા હતા. નરેન્દ્રનાથ ધબ્બ કરીને અંદર કૂદ્યા અને તરીને નાવ ઉપર આવી ગયા. લાગલું જ તેમણે મહર્ષિને ઈશ્વર વિશે પૂછ્યું. નરેન્દ્રનાથના આ પ્રશ્નથી તેઓ હચમચી ગયા હતા. એમને લાગ્યું જાણે કોઈ કોલર પકડીને પૂછી રહ્યું છે. નરેન્દ્રએ પોતાની ઉત્કંઠાને પૂર્ણપણે વ્યક્ત કરતાં પૂછ્યું હતું. એમાં ડરાવવા જેવું કંઈ ન હતું, પરંતુ તેની ઉત્કંઠાએ જ યોગીને હચમચાવી દીધા હતા. તેઓ કહેવા લાગ્યા, 'પહેલાં બેસો તો ખરા! શાંત થઈને બેસો. હું તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપું છું.' આ વ્યવહારે નરેન્દ્રનાથને આભાસ કરાવી દીધો કે પ્રશ્નનો ઉત્તર ત્યાં નથી. તેઓ એમ કહીને પછી ચાલ્યા આવ્યા કે હવે આપે કંઈ કહેવાની જરૂર નથી. મને ઉત્તર મળી ગયો છે.

સિદ્ધયોગીઓના વ્યવહાર અને વલાગથી જ પોતાનું પ્રશ્નનું ભવિષ્ય સમજી જનાર નરેન્દ્રની યાત્રા રામકૃષ્ણ પરમહંસના સાંનિધ્યમાં પહોંચીને પૂરી થઈ. તેમણે નરેન્દ્રને કહ્યું, 'જે માગવું હોય તે તારી મા પાસે જ માંગી લેજે, મને કંઈ કહેતો નહીં.' રામકૃષ્ણે જ્યારે આમ કહ્યું હતું ત્યારે, નરેન્દ્રના મનમાં પોતાના પરિવારના નિર્વાહની ચિંતા ધૂમરાઈ રહી હતી. ગુરુના કહેવાથી તેઓ મંદિરમાં માની પ્રતિમા પાસે ગયા તો ખરા, પરંતુ કંઈ માંગી શક્યા નહીં. માના મનોહારીરૂપે એમને એટલા વિભોર કરી દીધા કે તેઓ માંગવાની વાત જ ભૂલી ગયા. કંઈ માંગ્યા વિના જ પાછા ચાલ્યા આવ્યા. રામકૃષ્ણએ એમને વધુ બે વખત મંદિરમાં મોકલ્યા. બંને વખતે તેઓ ફરી પાછા આવી ગયા. એ પછી ગુરુએ કહ્યું, 'માનું કામ કર. મા તારી ચિંતા પોતાના પર લઈ લેશે. પરિવાર માટે નાની મોટી કોઈ કમી ક્યારેય રહેશે નહીં.'

નરેન્દ્ર મળ્યા પછી પાંચ વર્ષ બાદ ઠાકુરે શરીર છોડી દીધું.

શરીર છોડવાનું પણ જાણે કોઈ દેવી યોજનાનો હિસ્સો હતો. એક દિવસ એમણે શિષ્યને કહ્યું, 'સાંભળો, હવે લોકો સાથે વધારે વાત નહીં કરી શકું, એટલા માટે માને પ્રાર્થના કરી છે. નરેન્દ્ર, રાજા (રાખાલ મહારાજ), તારક, બાબુ(બાબુરામ), યોગીન, શશિ, વગેરે શિષ્યોને શક્તિ આપે. હવે પછીથી આ લોકો ભક્તોને ઉપદેશ આપે.' આ ઘોષણાના થોડાક દિવસો પછી ગળામાં પીડા થવા લાગી. પીડા વધી. ભોજન કરવામાં મુશ્કેલી વધવા લાગી, રોગ વધતો ગયો. ભક્તોએ ઉપચાર કરવા કહ્યું, રામકૃષ્ણ કહેવા લાગ્યા, 'માની ઈચ્છા છે, તે ઈચ્છશે તો રોગ ઠીક થઈ જશે. બાકી ગમે તેટલા ઉપચાર કરો કંઈ જ થવાનું નથી.'

લીલા સંવરણ

ઉપચાર નહીં કરાવવા પાછળ દવાઓના ઉત્પાદનમાં આચારાતી કૂરતા મુખ્ય કારણ હતી. ભક્તોએ આગ્રહ રાખ્યો કે જે ઔષધિઓમાં પશુ-હિંસા ન થઈ હોય, તેનો ઉપયોગ કરવો. હોમિયોપેથી અને આયુર્વેદિક ચિકિત્સા શરૂ થઈ. તેનાથી પણ કંઈ લાભ થયો નહીં. હાલત વધારે બગડવા લાગી. એક દિવસ ઠાકુરે કહ્યું કે રોગ મટતો નથી તો તેના માટે કંઈ સહેવાની શી જરૂર? માને કંઈ શા માટે આપવું? તે દિવસે ઠાકુરે ભોજન પણ ન કર્યું. મા શારદામણિની લાવેલી ભોજન-થાળી પાછી મોકલાવી દીધી. માએ ભક્તોને ધીરજ બંધાવી અને કહ્યું, ઠાકુરે શરીર છોડવાનો નિશ્ચય કરી લીધો છે. તે દિવસ તારીખ ૧૬ ઓગષ્ટ હતી. દિનભર સહજ દેખાયા. સાંજે ભરપેટ ભોજન કર્યું. અડધી રાત વીત્યા પછી એક વાગ્યાની આસપાસ રામકૃષ્ણ પરમહંસે પોતાની લીલા સંકેલી લીધી. તેમના શિષ્યોએ ઠાકુરે સોંપેલ જવાબદારી નિભાવવાનો સંકલ્પ કરતાં ગુરુના પાર્થિવ અવશેષોને શ્રદ્ધા-ભક્તિથી પ્રાણામ કર્યા, એમને સમાધિ આપવામાં આવી.

પૂજાખંડમાં બેઠેલા શ્રીરામ આ દર્શનોની યાત્રા કરતા ચૂપચાપ બેઠા રહ્યા. સ્મૃતિઓમાંથી તેઓ બહાર આવ્યા અને સામે પ્રસન્ન મુદ્રામાં ઊભેલી માર્ગદર્શક સત્તાને જોઈ. સ્મૃતિઓમાંથી પાછા ફરતાં ચેતના થાકી રહી હતી. જાણે ખૂબ દૂર શ્રીરામની અંતર્યાત્રા પણ સૂક્ષ્મ અને દિવ્ય વિસ્તારમાં પ્રવેશની હતી, પરંતુ જ્યારે તેઓ વર્તમાનમાં પાછા ફર્યા તો થાકે ઘેરી લીધા. માર્ગદર્શક સત્તાએ જમાણો હાથ આગળ વધાર્યો, અંગૂઠો ભ્રુ-મધ્યમાં રાખ્યો અને ચારે આંગળીઓ માથાના એ ભાગ પર-યોગીજનોને સહસ્ત્રાર કે બ્રહ્મરંધ્ર કહે છે ત્યાં રાખી. આ સ્પર્શ શ્રીરામના થાકને દૂર કરી દીધો. ચેતનામાં સ્ફૂર્તિ ઊભરાવા લાગી. એક નવું જગત સામે જૂથ થયું. એ જગતમાં પ્રકાશથી ભરેલો પૂજાખંડ, ગુરુદેવ અને પોતાના સિવાય વાતાવરણમાં દિવ્ય સુગંધ ફેલાયેલી અનુભવાઈ રહી હતી. ❀

બ્રહ્મમાં પ્રતિષ્ઠિત સંવેદનશીલ દિવ્યકર્મ

(ગીતાના કર્મસંન્યાસયોગ નામના પાંચમા અધ્યાયની નવી કડી)

ગત અંકમાં ગીતાના પાંચમા અધ્યાયના સોળમા અને સત્તરમા શ્લોકની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા આપવામાં આવી હતી. જ્ઞાનના અવતરણથી આત્મબોધની પ્રક્રિયા એમાં બતાવવામાં આવી હતી. ભગવાન કહે છે કે જ્ઞાન જ્યારે અવતરિત થાય છે ત્યારે સૂર્યની જેમ અજ્ઞાનના અંધકારનો નાશ કરી નાખે છે. આત્મબોધને પ્રકાશિત કરી દે છે. આ કાર્ય નિરંતર સાધનાથી જ શક્ય છે. ગાયત્રી સાધના પણ સૂર્યના ભર્ગ તત્ત્વની સાધના છે, એ સંકેત કરવામાં આવ્યો હતો. આ જ સંકેત ભગવાન દ્વારા આદિત્યવત્ જ્ઞાન પ્રકાશયતિ તત્ત્વમ્ કથન દ્વારા સોળમા શ્લોકમાં આપવામાં આવ્યો હતો. જે ગાયત્રી મહાશક્તિ, સવિતા દેવતાના ઉદીયમાન તેજનું ધ્યાન મંત્રજપની સાથે કરી શકાય તો નિશ્ચિતપણે અજ્ઞાનનું એ આવરણ હટશે, જે જ્ઞાન પર અવતરણ રૂપે પરદાની જેમ પડ્યું છે. મનુષ્ય અજ્ઞાનને કારણે જ કર્તાભાવ, ભોક્તાભાવની ભ્રમજંબળમાં ફસાઈ બચ છે. જે આપણે યજ્ઞમય જીવન જીવીશું, પરમાર્થ પ્રયોજનો માટે સત્કર્મ કરીશું તો ચોક્કસપણે આપણી આધ્યાત્મિક પ્રગતિનો પથ પ્રશસ્ત થવા માંડશે. સત્તરમા શ્લોકમાં યોગેશ્વરે જે પ્રેરણા આપી છે, તે છે તત્ત્વ પરાયણ થવાની. તત્ત્વ એટલે કે પરમાત્મા. બુદ્ધિ, આત્મા, નિષ્ઠા પરમાત્મામાં લીન કરીને તેનામાં એકભાવે સ્થિત મનુષ્ય જ્ઞાન દ્વારા પાપરહિત થઈને મોક્ષ મેળવે છે, એવું ભગવાનનું કથન છે. હવે એ શ્લોકના ભાવોને લઈને આગળ વધીએ.

ગચ્છન્તિ અપુનરાવૃત્તિમ્

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું સ્પષ્ટ કથન છે કે આવી વ્યક્તિ જે ભક્તિભાવથી તદ્દૃષ્ટ પરમાત્મામય થઈ જાય છે, તે પછી પુનર્જન્મ પામતી નથી, સીધું મોક્ષત્વ મેળવે છે. પરમાત્મામય થવાની પણ ચાર અવસ્થાઓ જણાવવામાં આવી છે. તદ્બુદ્ધયઃ, તદ્દાત્માનઃ, તન્નિષ્ઠ, તત્પરાયણ. તે જ પરમાત્મસત્તામાં બુદ્ધિ, આત્મા, નિષ્ઠા લગાવીને તેને જીવનનું સર્વસ્વ બનાવી લેવા. એવા સાધક આત્મજ્ઞાન દ્વારા પાપરહિત(જ્ઞાનનિર્ધૂતકલ્મષાઃ) બની જાય છે અને આ સંસારમાં ફરી ફરી વારંવાર આવતા નથી. જે આપણે આપણામાં આ રીતે ચાર પ્રકારનાં પરિવર્તન લાવી શકીએ તો આપણે પણ આપણને મહાન સાધકોની હરોળમાં ઊભા રાખી શકીએ છીએ. 'ગચ્છન્તિ અપુનરાવૃત્તિમ્' ફરી ન આવવાની સ્થિતિ, પુનર્જન્મ ન થવો. પ્રહ્લાદની જેમ પરમાત્મામાં જ વિલીન થઈ જવાનું દરેક સાધકનું જીવનલક્ષ્ય હોવું જોઈએ, પરંતુ તે માટે પોતાને પરમાત્મામાં લીન કરવા પડશે. સમસ્ત વાસનાઓને જ્ઞાનાગ્નિમાં બાળીને વાસનાતીત અવસ્થામાં જવું પડશે. આ રીતનો આત્માનુભવ જીવનની સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ અનુભૂતિ છે. આ રૂપાંતર પ્રકૃતિના ચરમ વિકાસ અને દિવ્ય જન્મની પરમ સિદ્ધિ છે. ભગવાનની ઈચ્છાની જ

એક ઈચ્છા બનીને એવું જીવન જીવીને આવા સાધક પ્રકૃતિની ક્રિયાઓને દિવ્યકર્મમાં રૂપાંતરિત કરી શકવામાં સમર્થ બની જાય છે.

આ જાતનો આત્માનુભવ એકવાર કરી લેવાની મનુષ્યનું સંપૂર્ણ જીવન- દષ્ટિકોણ બદલાઈ જાય છે. આ આશય પર કેન્દ્રિત છે અદારમો શ્લોક-

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥ ૫/૧૮

આત્મતત્ત્વજ્ઞ વ્યક્તિ વિદ્યા-વિનયથી યુક્ત સત્ત્વગુણ સંપન્ન બ્રાહ્મણમાં, ગાયમાં, હાથીમાં, કૂતરામાં તથા ચાંડાલમાં સમદર્શી હોય છે.

જ્ઞાનીજનોની વિદ્યા અને વિનયસંપન્ન બ્રાહ્મણમાં, ગાય, હાથી, કૂતરા અને ચાંડાલમાં સમદર્શિ હોય છે. સૌની અંદર એક જ આત્મા કીડા-કિલ્લોલ કરી રહ્યો છે, એ અનુભૂતિ કેટલી દિવ્ય-વિલક્ષણ છે, તે આ શ્લોકથી આપણને જાણવા મળે છે. આવી અનુભૂતિ કરનાર જ આત્મજ્ઞાની, ઋષિ અને સાચા અર્થોમાં પંડિત હોય છે. આ મર્મ છે આખા શ્લોકનો.

આઘ શંકરાચાર્યને મળી દષ્ટિ

આઘ શંકરાચાર્ય કાશીમાં ગંગાસ્નાન કરીને બહાર નીકળી

રહ્યા હતા, જ્યેં તો સામે ચાંડાળ ઊભો હતો. તેમણે કહ્યું, એ ચાંડાળ, આધો રહે. મને જવા દે. ચાંડાળે પૂછ્યું, જો હું અડી જઈ તો શું થાય? શંકરાચાર્યે કહ્યું, ફરીથી નહાવું પડશે. કારણ કે તું ચાંડાળ(શ્વપાક) છે. ચાંડાળ બોલ્યો, કોને અડીશ? ચામડીને, ચામડીના બનેલા શરીરને કે આત્માને? આટલું સાંભળતાં જ શંકરાચાર્યને જ્ઞાન થઈ ગયું, આત્મબોધ થઈ ગયો. તેમની સામે ચાંડાળની જગ્યાએ સાક્ષાત્ કાશીવિશ્વનાથ ઊભા હતા. તેઓ બોલ્યા, તું જ્ઞાની થઈને પણ શરીર જુએ છે, જે ચામડાંનું બનેલું છે. આત્માનો સ્પર્શ તો આત્મા જ કરી શકે છે અને તે તો સતત નિષ્પાપ છે. આ સ્પર્શભેદના આધારે તને પોતાને સંન્યાસી કહે છે. આદ્ય શંકરાચાર્યએ ભૂલ સ્વીકારી. ક્ષમા માગી અને સ્વમાં સમદર્શી ભાવ જગાડ્યો. જે દિવસે આ ભાવ જાગી જાય છે, તે વખતે નાના-મોટા, જાતિ-સ્વરૂપ કોઈપણ રૂપે ઊંચા-નીચા હોવા છતાંય દરેક વ્યક્તિ એકસરખી દેખાવા માંડે છે જ્યારે શંકરાચાર્યે આ ભેદનો મર્મ જાણી લીધો ત્યારે દિવ્યકર્મી શંકરાચાર્યની અંદર સાચા અર્થમાં સમદર્શી જ્ઞાની જાગૃત થઈ ગયો.

સમદર્શી હૈ નામ તિહારો

સ્વામી વિવેકાનંદ ખેતડીના મહારાજ અજિતસિંહને ત્યાં સત્સંગમાં ભાગ લઈ રહ્યા હતા. જ્યેં, તરત નર્તકી ત્યાં આવી. રાજ બોલ્યા, હવે આપની સમક્ષ આ ભક્તિ-સંગીત રજૂ કરશે. તરત વિવેકાનંદ બહાર નીકળીને પોતાના ખંડમાં ચાલ્યા ગયા. નર્તકી દિગ્મૂઢ થઈ ગઈ. મેં એવું કયું કામ કર્યું છે કે સંન્યાસી મને જોઈને બહાર ચાલ્યા ગયા. તેણે રાજને પૂછ્યું કે એનાથી શું ભૂલ થઈ ગઈ? મહારાજ બોલ્યા કે તેઓ તમને જોઈને ચાલ્યા ગયા. તમારું નૃત્ય પૂરું થતાં તમારા અહીંથી ચાલ્યા ગયા પછી તેઓ ફરી આવશે. ત્યારે એ નર્તકીએ બીજું ગીત ગાયું, “પ્રભુ મોરે અવગુન ચિત ન ધરો, સમદર્શી હૈ નામ તિહારો.” હે પ્રભુ! મારા અવગુણો ભૂલી જવ, મનમાં ન રાખો. આપ તો સમદર્શી છો. આપને માટે બધા સરખા છે તો પછી આ ભેદ શા માટે? મને જોઈને આપ ઊઠી કેમ ગયા? મારા આત્માને કેમ ન જોયો? આ ગીત સાંભળતાં સાંભળતાં સ્વામી વિવેકાનંદ પાછા આવ્યા અને આવતાં જ બોલ્યા કે મા, હું આપને પ્રણામ કરું છું. મારાથી દષ્ટિભેદ થઈ ગયો. બહુ મોટા ભૂલ થઈ ગઈ. મને માફ કરો. સામાન્ય જનોની જેમ હું આપને એ જ વેશ્યા-નર્તકી-બદનામ સ્ત્રી માની બેઠો, જ્યારે આપની અંદર એક દિવ્ય આત્મા છે. એ ન જોઈ શક્યો. આ ભેદબુદ્ધિ મારામાં ક્યાંથી આવી ગઈ? આમ

કહીને તેઓ નર્તકીના ચરણોમાં ઝૂકી પડ્યા.

મહાપુરુષ “પંડિતા: સમદર્શિન:” આવી જ રીતે બને છે. જગત એમને અમસ્તું જ નમન નથી કરતું. ઔ એમની સમદર્શિને વેદ છે. સૌ એમની અંદરના એ જ્ઞાનને સર્વોપરી માને છે, જે એમનો પરમાત્મા સાથે એકત્વ ભાવ સ્થાપિત કરી દે છે. વ્યક્તિ ગમે તેટલી મોટી કેમ ન હોય, જે દિવસે તે પોતાની અંદર ભેદબુદ્ધિ પેદા કરી લે છે- તે અછૂત છે. તે નીચલી જાતિની છે, તે પાપી છે, આ જીવ-જગતનું એક પ્રાણીમાત્ર છે- તે દિવસે તેની અંદરનો જ્ઞાની નષ્ટ થઈ જાય છે. સમદર્શિતાનો ભાવ જાગૃત કરવો, તમામ જીવોમાં એ પરમચેતનાને સંવ્યાપ્ત માનવી(સર્વભૂતાત્મ ભૂતાત્મા-૫/૭) એ સાચા સાધકનું પરમ કર્તવ્ય છે. સ્વામી વિવેકાનંદ આવું કરી શક્યા, કારણ કે તેઓ સંન્યાસી ઉપરાંત કર્મ-સંન્યાસના સાચા સાધક હતા. સ્વનું આત્મવિશ્લેષણ હિંમતપૂર્વક કરી શકતા હતા. ત્યારે જ એક નર્તકીના ચરણ સ્પર્શને માફી માગી. આપણે પણ આ શ્લોકથી એક શિક્ષણ લઈએ, સ્વયંને પૂર્ણ બનાવવાની પ્રક્રિયા શીખીએ.

દિવ્યકર્મી બનવાની અભિલાષા

બગવાન આ કારણે અર્જુન પાસે પરફેક્શન(પૂર્ણત્વ)નો એક આદર્શ રાખી રહ્યા છે. તમામ પરિસ્થિતિ આપણી સામે ઝૂકી રહ્યા છે, આપણી અંદર દિવ્યકર્મી બનવાની પ્રબળ અભિલાષા જગાવી રહ્યા છે. જે રીતે બીજા અધ્યાયમાં તેમણે અર્જુનને સ્થિતિપ્રજ્ઞાનાં લક્ષણો બતાવ્યાં હતાં, તેવી રીતે અહીં તેઓ દિવ્યકર્મીના લક્ષણો અર્જુન સહિત આપણને સૌને બતાવી રહ્યા છે. દિવ્યકર્મી બનવાની અભિલાષા પેદા થશે તો વિઘ્ન આપોઆપ હટતાં જશે.

અદારમા શ્લોકમાં કહેવાયેલી વાતની પુષ્ટિ જ ઓગણીસમા શ્લોકમાં છે.

ઈહિવ તૈર્જિત: સર્ગો યેષાં સામ્યે સ્થિતં મન: |

નિર્દોષ્ઠં હિ સમં બ્રહ્મ તસ્માદ્બ્રહ્મણિ તે સ્થિતા: || ૫/૧૯

જે લોકોમાં(યેષાં) મન(મન:) સમબ્રહ્મમાં(સામ્યે) નિશ્ચલ રૂપે પ્રતિષ્ઠિત છે(સ્થિત), આ લોકોમાં શરીરમાં રહેવા છતાં પણ(ઈહ એવ) તેમના દ્વારા(તૈ:) આ દૃશ્ય સંસાર(સર્ગ:) વિજિત છે(જિત:), કારણ કે(હિ) બ્રહ્મ સૌમાં સમાનરૂપે(બ્રહ્મ સમં) ગુણદોષરહિત(નિર્દોષ્ઠં) છે. આ કારણે(તસ્માત્) સમદર્શી લોકો(તે) બ્રહ્મમાં જ(બ્રહ્મણિ) બ્રહ્મભાવથી પ્રતિષ્ઠિત છે.(સ્થિત:)

આ શબ્દાર્થ થયો. આ એક રીતે બ્રહ્મજ્ઞાનની ફલશ્રુતિ

ખતાવવામાં આવી છે. આખા શ્લોકનો ભાવ સમજાવે; જેનું મન સમભાવમાં સ્થિત છે, તેના દ્વારા આ જીવિત અવસ્થામાં જ સંપૂર્ણ સંસાર જીતી લેવામાં આવ્યો છે, કારણ કે સચ્ચિદાનંદધન પરમાત્મા નિર્દોષ અને સમ છે, આ કારણે તેઓ પરમાત્મામાં જ બ્રહ્મભાવથી સ્થિત છે.

બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવ્યા પછી દિવ્યકર્મીનાં શું લક્ષણો હશે તે યોગેશ્વર બતાવી રહ્યા છે. સમભાવમાં સ્થિત હોવાના કારણે દિવ્યકર્મી આ સમગ્ર દશ્ય સંસાર જીતી લે છે. તેઓ તેના રાજ હોય છે. નિર્દોષ સમરૂપ બ્રહ્મમાં તેઓ સદા પ્રતિષ્ઠિત રહે છે. જેઓ બ્રહ્મની અપરોક્ષાનુભૂતિરૂપી જ્ઞાનમાં પ્રતિષ્ઠિત થયા છે, તેઓ જીવન-મુક્ત બની જાય છે. જીવિત અવસ્થામાં જ લોભ, મોહ, અહંકૃતી ભવબંધનોથી મુક્ત થઈ જાય છે. પછી તેમણે પુનર્જન્મ લેવો પડતો નથી.

સમત્વનું દિવ્ય સંગીત

કેટલું વિલક્ષણ-સુંદર વિવેચન છે- આત્મિક પ્રગતિની યાત્રાનું સામ્ય બુદ્ધિવાળા બ્રહ્મમાં સ્થિત દિવ્યકર્મી બનવાનું આપણા સૌનું જીવનલક્ષ્ય હોવું જોઈએ. સામ્ય બુદ્ધિવાળી વ્યક્તિ જ સમત્વનું દિવ્ય સંગીત સાંભળી શકે છે. ભલે તે મનુષ્યરૂપે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ હોય કે બુદ્ધિમાન પશુ (ગાય અને હાથી), જડબુદ્ધિ, મનુષ્ય(ચાંડાળ) અથવા કૂતરાં જેવાં પશુ- જ્ઞાની આ સૌમાં એક એવા બ્રહ્મની જ સતત અનુભૂતિ કરે છે. સમદર્શી બની શકવું એ એક દૈવી વિભૂતિ મેળવવા સમાન છે. દેવ સંસ્કૃતિ આપણને આ જ તો શીખવે છે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજીના જીવનભર કરવામાં આવેલા જ્ઞાન-પુરુષાર્થનો નિચોડ એ જ છે કે આપણે સમત્વ દષ્ટિ વિકસાવીએ. તેમણે પોતે પોતાના જીવનમાં માતૃવત્ પરદારેષુ, પરદ્રવ્યેષુ લોષ્ટવત્(વાસના અને તૃષ્ણાનું સમાપન) પછી આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ-ની સાધના કરી હતી. આ આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ જ સમત્વ દષ્ટિ છે. તેના વિના તો સભ્ય જીવન સંભવ નથી. સુસંસ્કૃત દેવોપમ જીવન જીવવું હોય તો આ સમતાનો દષ્ટિકોણ જીવનમાં ઉતારવો પડશે, એવો પરમપૂજ્ય ગુરુદેવનો પણ મત છે.

આજે સમગ્ર સંસારમાં અહંની ટકરામણ છે. સાંપ્રદાયિક સદ્ભાવ જ્ઞેષ્ઠમાં છે. સંપૂર્ણ રાજનીતિ જાતિવાદ પર ટકેલી છે. રાષ્ટ્રીય સ્તરે અને સરહદ પર આતંકવાદ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે યુદ્ધનો ઉન્માદ ફેલાયેલા છે. આ સમદષ્ટિના અભાવની જ ફલશ્રુતિ છે. જાતિ-વર્ણના નામે પરસ્પર દ્વેષ અને ઝઘડા, પરિવાર સંસ્થા તૂટવી, પતિ-પત્નીમાં, પિતા-પુત્રમાં પરસ્પર

મતભેદ, વેરભાવ, વૈમનસ્ય અને વિક્રુબ્ધતા, ચારે બાજુ ફેલાયેલ તાણ વગેરે ભેદદર્શનનાં જ પરિણામો છે. જો આપણે ચારેબાજુ સમત્વ ફેલાયેલું જોઈએ તો આ તમામ સમસ્યાઓ આપોઆપ હલ થતી જશે. આપણે સામેવાળામાં આપણા જ એક અથવા બીજા પાસાનું દર્શન કરીએ, તેને મિત્ર માનીએ, તેની કુટિલતાઓ છતાંય તેના આત્માને પ્રેમ કરીએ તો તેના એવા ભાવ પણ આપોઆપ સમાપ્ત થતા જશે. એટલા માટે ભગવાન કહે છે કે સાચા અર્થમાં પંડિત એ જ છે, જે જ્ઞાન- ભણતર- શિક્ષણની દષ્ટિથી નહિ, આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ સમદષ્ટિ સંયુક્ત હોય, સર્વત્ર એક જ આત્માનો અનુભવ કરતા હોય, આત્મજ્ઞાની હોય, જેનું હૃદય વિશાળ હોય.

ઘરતીના સમ્રાટ સમદર્શી

એવી સમદર્શી વ્યક્તિ આ ઘરતીની સમ્રાટ કહેવાય છે. તે બ્રહ્મભાવે પરમાત્મામાં સ્થિત હોય છે. આ કારણથી તેઓ ભવબંધનોથી મુક્ત થઈ જાય છે. આગળનો વીસમો શ્લોક આ સત્યને આગળ વધારીને દિવ્યકર્મીની વિશેષતાઓની સીમાને વધુ વિશાળ કરી દે છે.

ન પ્રહષ્યેત્પ્રિયં પ્રાપ્ય નોદ્ધિજેત્પ્રાપ્ય ચાપ્રિયમ્ ।

સ્થિરબુદ્ધિરસમ્મૂઠો બ્રહ્મવિદ્બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ ॥ ૫/૨૦

બ્રહ્મમાં અવસ્થિત (બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ), નિશ્ચલ, સ્થિર બુદ્ધિવાળા (સ્થિર બુદ્ધિઃ), સંશયરહિત દષ્ટિકોણવાળા (અસમ્મૂઠઃ) બ્રહ્મજ્ઞ વ્યક્તિ(બ્રહ્મવિદ્), પ્રિય મળવાથી (પ્રિયં પ્રાપ્ય) હર્ષિત થતા નથી (ન પ્રહષ્યેત) અને અપ્રિય વસ્તુ મળવાથી (અપ્રિયં ચ પ્રાપ્ય) દુઃખી પણ થતા નથી (ન ઉદ્વિજેત્).

જે પુરુષ પ્રિય વસ્તુ મળતાં આનંદિત ન થાય અને અપ્રિય વસ્તુ મેળવીને ઉદ્વિગ્ન ન થાય, તે સ્થિર બુદ્ધિ, સંશય રહિત, બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ સચ્ચિદાનંદધન પરમાત્મામાં એકભાવથી સ્થિત છે.

આગળના શ્લોકની જેમ જ આ શ્લોકનું સમાપન પણ 'બ્રહ્મણિ સ્થિતઃ' માં જ છે. આ તમામ વિશેષતાઓ દિવ્યકર્મીની છે, જે તેને દેવમાનવોની શ્રેષ્ઠતમ સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. આ શ્લોકમાં સ્થિતપ્રજ્ઞની જેમ જ દિવ્યકર્મીનું એક મહત્વપૂર્ણ લક્ષણ ખતાવવામાં આવ્યું છે કે તે પરમાત્મામાં સ્થિત હોવાના કારણે તથા કોઈપણ જાતના સંશય વિનાની સ્થિતિ હોવાના કારણે તે પ્રિય વસ્તુથી પ્રસન્ન થતા નથી અને અપ્રિય વસ્તુ કે સ્થિતિથી દુઃખી થતા નથી. તમામ પરિસ્થિતિઓમાં એકભાવથી, સમભાવથી રહે છે. ■

સમાજનું નવનિર્માણ શિક્ષા તથા કલાના
સુધારથી થશે.
સંસ્કૃતિ જ્ઞાન વિસ્તાર માટે શાંતિકુંજ દ્વારા કરવામાં આવી રહેલ પુરુષાર્થ

વ્યક્તિ અને સમાજનો ભાવનાત્મક કાર્યાકલ્પ બે જ માધ્યમોથી શક્ય છે.-શિક્ષા અને કલા, દુઃખ એ વાતનું છે કે આજે સ્વતંત્રતા પછીના ભારતમાં બંને માધ્યમ ઉપેક્ષાના ખાડામાં ચાલ્યા ગયા છે. ન શિક્ષાના ક્ષેત્રમાં કોઈ ફેરફાર આવ્યો કે ન તો કલાના ક્ષેત્રે સમાજનું કોઈ રચનાત્મક શિક્ષણ થયું. શિક્ષા, આપણને લોર્ડ મૈકાલેની ભૂલ ભરેલી શિક્ષણ પધ્ધતિ ઉત્તરાધિકારીમાં મળી હતી, કાળા અંગ્રેજ તૈયાર કરતા રહ્યા તથા “બાબુ સંસ્કૃતિનું” પોષણ કરતી રહી. કારણ એ મૂલ્ય વિહીન માત્ર જાણકારી પર આધારિત શિક્ષા હતી. ભણેલા ગણેલા લોકો તો તૈયાર થતા ગયા પરંતુ રાષ્ટ્ર નિર્માણમાં સહયોગી સૃજન શિલ્પી વિનિર્મિત થઈ શક્યા નહીં શિક્ષાનું મંદિર વિશ્વવિદ્યાલય, મહાવિદ્યાલય રાજનીતિના અખાડા બની ગયા. છાત્રોને માધ્યમ બનાવી ભ્રષ્ટ નેતાઓએ પોત પોતાના મંચ ઊભા કરી દીધા. બેરોજગારીની એક ફોજ ઊભી થઈ ગઈ તથા જે વિશિષ્ટ-પ્રતિભાવાન હતા, તે બહુરાષ્ટ્રીય કંપનીઓના ષડયંત્રના શિકાર થઈ અથવા પોતાની મહત્વાકાંક્ષા તેમજ રાષ્ટ્રની અરજકતાપૂર્ણ સ્થિતિના કારણે વ્યક્તિગત પ્રતિભા ગુમાવી બીજા રાષ્ટ્રોને લાભ આપવા લાગ્યા. ઉચ્ચ શિક્ષા પૂરી રીતે વિશેષ વર્ગ સુધી સીમિત બનીને રહી ગઈ. તથા સત્તાનો મદ આપણી યુવા પેઢીને પણ પોતાની ચપેટમાં લેતો ગયો.

દૂષિત કલા જગત-કલા કોઈ પણ રાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિનો મેરૂદંડ હોય છે. કલા પાછલા વીસ વર્ષોમાં તીવ્રપણે પ્રદૂષિત થઈ છે. જ્યારથી રંગીન પરદાવાળા ટેલીવીઝન તથા ફિલ્મોનો જમાનો આવ્યો-લોક કલાઓ લુપ્ત થતી ગઈ તથા તેનું સ્થાન ફિલ્મી ગીતો-ફૂડ નૃત્યો અશ્લીલ પ્રદર્શનોએ લઈ લીધું. આપણા ઘરોમાં કેબલ નેટવર્કના માધ્યમથી નાગઈનું આ ઝેર એટલી બેશરમે પ્રવેશી ગયું છે કે કોઈ વિરોધ પણ નથી કરી શકતું. હિંસા અને અશ્લીલતા અપાવા માંડી. જીવન મૂલ્ય ગૌણ થઈ ગયા તથા પારિવારિક મૂલ્યોમાં પતન આવવા લાગ્યું. પરિવાર સંસ્થા ટૂટવા લાગી. ઘર-ઘરમાં કલહ અપ સંસ્કૃતિનું પ્રદૂષણ પરિગ્રહ-તૃષ્ણાથી ઉપજ્યું. સંક્રોભ તથા માનસિક તણાવ ફેલાઈ ગયો.

ઉપભોક્તાવાદી સંસ્કૃતિએ કલાનું બજારવાદ ફેલાવનારું માધ્યમ બનાવી દીધું. માતૃ ઉપાસક શક્તિ ઉપાસનાવાળો આ દેશ ભોગ-કામિની નારીને ચાહવા લાગ્યો તથા ફેશન તેના પૂરા કુરૂપ સ્વરૂપમાં જન-જનમાં પ્રવેશી ગઈ.

સમજવું જોઈએ કે જે રાષ્ટ્રની શિક્ષા તથા કલા પરાવલંબી, દૂષિત હશે ત્યાં સાંસ્કૃતિક ઉત્થાન લગભગ થઈ શકશે નહિ. નૈતિક મૂલ્યોનું પતન ઝડપથી થશે. આશીર્વાદ બધા આપશે, પણ કંઈ કરી નહીં શકે. કેમકે “પર ઉપદેશ કુશળ બહુ તેરે” વાળા તથાકથિત સમાજના માર્ગદર્શકોમાં તેની સામે નમવાનું સાહસ નથી. પુરાતન કાળમાં અસુર-રાક્ષસ ચિત્ર-વિચિત્ર આકૃતિના હતા. આજે તે અપ સંસ્કૃતિના રૂપે ભિન્ન-ભિન્ન વેશોમાં આપણી વચ્ચે છે. આપણે તેનાથી રંગાઈ ગયા છીએ કે તેને ઓળખી પણ નથી શકતા.

અખિલ વિશ્વ ગાયત્રી પરિવારે એક મોરચો હાથમાં લીધો છે. રાષ્ટ્રની મૂળ ધારા-જ્ઞાન ગંગોત્રી, ભારતીય સંસ્કૃતિને પુનર્જીવિત કરવામાં આવે તથા શિક્ષા અને કલાને પ્રદૂષણથી મુક્ત કરી તે જ માધ્યમોથી જન માનસને પ્રશિક્ષિત કરવામાં આવે. એક એક દિવસનું-અંતર આપણને રાષ્ટ્રના ભાવિક નાગરિકોથી છીનવી રહ્યું છે. આપણે હવે ખૂબ ઝડપથી આ પ્રક્રિયાને જન-જનમાં ગતિશીલ કરવી પડશે જેથી આ મીઠા વિષથી તે પરિચિત થાય, તે હાનિથી બચી શકે જે પૂરા ભારતીય સમુદાયને ભોગવવી પડે છે. આ કાર્ય માટે ભારતીય સંસ્કૃતિની જાણકારી કરાવનારી એક રાષ્ટ્ર તથા હવે વિશ્વ વ્યાપી ભારતીય સંસ્કૃતિ જ્ઞાન પરીક્ષાનો ૧૯૯૪માં શુભારંભ કરવામાં આવ્યો તથા ૨૦૦૨માં એક વિરાટ તંત્ર શાંતિકુંજ વિસ્તારમાં દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વ વિદ્યાલયના નામથી સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું. શિક્ષા ક્ષેત્રમાં આ બંને સ્થાપનાઓની ઓછા સમયમાં જે ઉપલબ્ધિઓ મળી છે તેને જોઈને ભવિષ્ય આશાવાદી લાગે છે. કલા ક્ષેત્રે એક “યુગ પ્રવાહ” (વીડિયો) નામની પાક્ષિક પત્રિકા આરંભ કરવામાં આવી તથા હવે આ નેટવર્કને વિશ્વ વ્યાપી બનાવી વિભિન્ન ચેનલને માધ્યમ બનાવી

Disclaimer / Warning: All literary and artistic material on this website is copyright protected and constitutes an exclusive intellectual property of the owner of the website. Any attempt to infringe upon the owners copyrights or any other form of intellectual property rights over the work would be legally dealt with. Though any of the information (text, image, animation, audio and video) present on the website can be used for propagation with prior written consent.

સાંસ્કૃતિક પ્રદૂષણ સામે લડવાનું નક્કી કરી લીધું છે. લોકરંજનથી લોકમંગલ થાય એ ગુરુસત્તાનો નિર્દેશ માની નુક્કડ નાટકો-એક્શન ગીતો-ઢપલી ગીતો-સફળતાની કહાનીઓથી જોડાયેલ જીવંત સમાચારો, પ્રેરણાદાયક સંગીત તથા કથાઓને માધ્યમ બનાવી ધર્મતંત્રથી લોક શિક્ષણની મહત્વપૂર્ણ જવાબદારી હાથમાં લઈ લીધી છે. પરિજન પાઠકોની સકારાત્મક પ્રતિક્રિયાથી માલૂમ પડે છે. આ કાર્ય વધતું જ જશે તથા જોત જોતામાં ફેરફાર લાવીને જ રહેશે. આજનું ધર્મતંત્ર વિકૃત સ્થિતિમાં છે. તેમાં પણ સુધારો કરી તથા તેના વૈજ્ઞાનિક પ્રસ્તુતીકરણની વધુ જરૂર છે. યુવા વર્ગને લક્ષ્ય માની તેમના માટે પ્રેરક કાર્યક્રમ બનાવી રહ્યા છીએ તથા એક વિરાટ તંત્ર ઊભું કરવામાં આવી રહ્યું છે.

મૂલ્યવાન શિક્ષણ તંત્ર-

સૌથી મોટો પડકાર શિક્ષા ક્ષેત્રમાં, તેને અનૌપચારિક સ્વાવલંબનયુક્ત બનાવવું જરૂરી છે. સાથે જ તેને મૂલ્યો પર આધારિત, વિદ્યા અને શિક્ષાના સાર્થક સમન્વય સાથે પ્રસ્તુત કરવાનો અનિવાર્ય અનુભવ કરવામાં આવી રહેલ છે. એના અભાવમાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના અનુસાર બ્રહ્મ રાક્ષસ પેદા થઈ રહ્યા છે. હવે સરકારી પદ ક્યાંય રહ્યા નથી તથા ખાનગી ક્ષેત્રમાં કોમ્પ્યુટર ક્રાંતિ તથા રોકાણકારો-ઉપભોક્તાવાદના લીધે વ્યાપક તારવણી અભિયાન ચાલી રહેલ છે. ત્યાં પણ હવે વિદેશી વસ્તુ અથવા બી.ટી., ક્યાંય પણ અવસર વ્યક્તિ માટે નથી. તેથી ગાયત્રી પરિવાર દ્વારા સ્વદેશી-સ્વાવલંબન પર આધારીત રોજગાર તંત્ર મૂલ્યવાન શિક્ષાની વ્યવસ્થાનું વ્યાપક તંત્ર બનાવવામાં આવી રહ્યું છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ જ્ઞાન પરીક્ષા-

વર્ષમાં માત્ર એકવાર સંપન્ન થનારી આ જ્ઞાન પરીક્ષાએ ઝડપથી મત્સ્યાવતારનું રૂપ લીધું છે. ૧૯૯૪માં ભોપાલ (મ.પ્ર.) માં માત્ર ૪૫૦૦ બાળકોથી આ પરીક્ષા શરૂ થઈ. ધીરે-ધીરે એ વ્યાપક થતી ગઈ તથા આ વર્ષ (૨૦૦૨-૨૦૦૩)માં આ પરીક્ષામાં આખા ભારતમાં બત્રીસ લાખ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓએ ભાગ લીધો છે. માત્ર નવ વર્ષમાં આ પરિણામ સામે આવ્યું છે તેનાથી જાણવા મળે છે કે બાળકો-કિશોરોમાં પોતાની સંસ્કૃતિ પ્રત્યે કેટલો ભાવ છે. જે પ્રસ્તુતીકરણ સાચું હોય તથા ઈમાનદારીથી પરિશ્રમ કરવામાં આવે તો શું ના થઈ શકે ?

ભારતીય સંસ્કૃતિ કિશોરોમાં માનવી મૂલ્યોને ઉભારતી-નિખારતી તથા તેને વિકસિત કરે છે. મનુષ્યને ધરમૂળથી બદલવાનું આ દિવ્ય રસાયણ છે, પારસ છે. મનુષ્ય માત્રમાં છૂપાયેલી અનંત સંભાવનાઓ ને જાગૃત કરી મનુષ્યને દેવમાનવ બનાવવો એનું મુખ્ય લક્ષ્ય છે. આ સંસ્કૃતિ આપણે ત્યાં પરિવાર સંસ્થાઓમાં ઘંટીની માફક પીલાઈ જતી હતી. ગુરુકુળ-આશ્રમ તેનું પોષણ કરી વિદ્યા, જે અમરત્વ તરફ લઈ જાય છે, બંધનોથી મુક્ત કરાવે છે, તે શિક્ષણ કિશોરાવસ્થાની સંધિવેળામાં આપવામાં આવતું હતું. એ વિનમ્રતા લાવતી હતી, સંસ્કાર તથા ચરિત્ર નિષ્ઠા પેદા કરતી હતી તથા કિશોરોને આત્મ વિશ્વાસથી ભરપૂર રાખતી હતી. વ્યસનોથી આપણી યુવાશક્તિ મુક્ત રહેતી હતી, રાષ્ટ્ર ગૌરવની અનુભૂતિ સાથે સારી ભાવનાઓ સાથે બધા જીવતા હતા. પ્રખર વિચારક્રાંતિવાળા એવા પ્રાણવાન જ તેત્રીસ કોટી દેવતા કહેવાતા હતા. તેમને કર્તવ્ય બોધ પણ રહેતો તથા વ્યક્તિત્વ સર્વાંગપૂર્ણ વિકસિત થતું હતું. આજે આ બધું નથી થતું એનું કારણ સંસ્કૃતિની ઉપેક્ષા છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ જ્ઞાન પરીક્ષા એ દિશામાં આરંભ કરવામાં આવી, એ એક અણુવત રૂપી પ્રયાસ છે. એની સાથે જોડાયેલ છાત્રોમાં ન કેવળ આધ્યાત્મિક જ્ઞાસાઓ પેદા થઈ છે, તે માનવી મૂલ્યોનો વિકાસ કરાવવામાં સક્ષમ થઈ શક્યા છે. તેમનામાં સાંસ્કૃતિક ચેતના તથા રાષ્ટ્રબોધ જાગૃત થયા છે. જીવન જીવવાની કળાના શિક્ષણ પ્રત્યે તેમની અભિરૂચિ વધી છે તથા ક્રમવાર તે પોતાને એક શ્રેષ્ઠ નાગરિક બનાવવાની દિશામાં ગતિશીલ થઈ રહ્યા છે. આ પરીક્ષાનું મુખ્યાલય-સંચાલન કેન્દ્ર શાંતિકુંજ હરિદ્વાર છે. પરીક્ષા લગભગ ઓક્ટોબર-નવેમ્બરમાં આયોજિત કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓને ખૂબ પરિશ્રમથી તૈયાર કરેલ શિક્ષણ સામગ્રી ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે છે. પરીક્ષા શુલ્ક, પાઠ્યપુસ્તક, પ્રશ્નબેંક મૂલ્ય સાથે માત્ર દસ રૂપિયા વ્યક્તિદીઠ લેવામાં આવે છે. આ રકમથી તાલુકા, જિલ્લા તથા રાજ્ય સ્તરે પ્રથમ શ્રેણીમાં આવનાર વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ માટે પુરસ્કારની વ્યવસ્થા થઈ જાય છે. જો નના જે જિલ્લામાં સૌથી વધુ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ ભાગ લે છે. તે જિલ્લાના જોનને એક શીલ્ડ પણ આપવામાં આવે છે. પ્રત્યેક જોનમાં ૫-૬ જિલ્લાઓ હોય છે જેમાં છઠી, સાતમી, આઠમી (માધ્યમિક) તથા

નવમી, દસમી, અગિયારમી, બારમી (ઉચ્ચતર માધ્યમિક) સ્તરના વિદ્યાર્થીગણ પરીક્ષામાં બેસે છે. શિક્ષા વિદ્વાન-માધ્યમની ભૂમિકા ગાયત્રી પરિવારના પરિજન તથા પ્રબુધ્ધ વર્ગના લોકો જ ઉઠાવે છે. તેઓ જ આયોજન કરે છે. માર્ગદર્શન આપે છે તથા તેઓ જ પરિણામ કાઢવાની ભૂમિકા નિભાવે છે. પૂરું કાર્ય સ્વૈચ્છિક સ્તર પર સમયદાનના આધારે ચાલે છે. મૂળ રીતે હિન્દી ભાષામાં તેનું આયોજન થાય છે. પરંતુ પાછલા વર્ષોથી તે મરાઠી, ગુજરાતી, તેલુગુ તથા અંગ્રેજીમાં પણ સંપન્ન કરાવાય છે. હવે ભારતની લગભગ બધી ભાષાઓમાં ભારતીય સંસ્કૃતિને જન-જન સુધી પહોંચાડવાનું વિચાર્યું છે.

સંસ્કૃતિ મંડલ-

પરીક્ષાના ઉપરાંત સંસ્કૃતિમાં રૂચિ દાખવનાર, હોંશિયારની સૂચીમાં આવનાર વિદ્યાર્થીને સ્થાપિત કરે છે. પાંચ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓનું આ મંડળ પૂરા વર્ષનું સાંસ્કૃતિક ગતિવિધિઓનું એક કેલેન્ડર બનાવે છે. શાંતિકુંજથી જોડાઈ જ્ઞાનયજ્ઞમાં ભાગીદારી કરે છે. રૂચિ રાખનારાને શાંતિકુંજની વિચારક્રાંતિ અભિયાન પ્રક્રિયાથી જોડે છે. નેતૃત્વની ક્ષમતા વિકસિત થાય, એવી શિબિર તથા યોગ વ્યક્તિત્વ વિકાસની શાળા આયોજિત કરે છે. આ વર્ષે લગભગ ત્રીસ હજાર વિદ્યાર્થીઓના માધ્યમથી બત્રીસ લાખ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓએ ભાગ લીધો. આ રીતે ત્રીસ હજાર સંસ્કૃતિ મંડલ તથા તેના દ્વારા દોઢ લાખ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ એનાથી પ્રભાવિત થતા હતા. આ કાર્યને આગળની પરીક્ષા સુધી ગતિ આપવામાં આવી રહી છે. આ તંત્રને પુનર્જીવિત કરવામાં આવી રહ્યું છે. આખું કેન્દ્રીય સંચાલન દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વ વિદ્યાલયના શિક્ષા વિભાગ દ્વારા થાય છે.

દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વ વિદ્યાલય-

પ્રત્યક્ષમાં તો એક નાની અમથી શરૂઆત છે, પણ તેણે પાછલા એક વર્ષમાં શિક્ષા ક્ષેત્રમાં અભિનવ મૂલ્ય કીર્તિમાન સ્થાપિત કર્યું છે. હમણાં સુધી અહીંયા યોગ, મનોવિજ્ઞાન તથા ધર્મવિજ્ઞાનનું જ શિક્ષણ અપાતું હતું. હવે એમ. એ., ભારતીય સંસ્કૃતિ એમ. એ., (સંગીત-ગાયન, સંગીત-વાદન) ની શિક્ષા પણ જૂનથી આરંભ કરવામાં આવી રહી છે. એક વર્ષથી પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ડિપ્લોમા, યોગ વિજ્ઞાન, અંગ્રેજી પ્રોફિશિયન્સી, ક્લીનીકલ સાયકોલોજી તથા યત્રકારીતામાં આરંભ કરવામાં આવી રહ્યો છે.

સર્ટિફિકેટ કોર્સ (છ માસિક) ગ્રામ પ્રબંધન, દૃશ્ય સંચાર, યોગ વિજ્ઞાન, વૈકલ્પિક ચિકિત્સા પદ્ધતિ, ધર્મવિજ્ઞાન તથા અંગ્રેજી ભાષાનો આરંભ થઈ રહ્યો છે. પ્રમાણ-પત્ર માટે શિક્ષા દશમી કે બારમી અનિવાર્ય છે. શેષ માટે બી. એ. અથવા બી. એસ. સી. શિક્ષા જરૂરી છે. આવેદન પત્ર કુલસચિવના નામે ૧૦૦)- રૂપિયાનો બેંક ડ્રાફ્ટ મોકલી મંગાવી શકો છો, તથા ત્રણ જૂન સુધી ભરીને જમા કરાવી શકો છો. પ્રવેશ પરીક્ષા ૩ જુલાઈએ રાખેલ છે. ૨૪ જુલાઈના જ્ઞાનદીક્ષા સમારોહથી આગલા સત્રનો શુભારંભ થઈ જશે.

સર્વે પાઠકો-પરિજનોને

આ વર્ષે ૧૦ જૂન મંગળવારના દિવસે ગંગાદેશરા ગાયત્રી જયંતીનું પાવન પર્વ છે. અખિલ વિશ્વ ગાયત્રી પરિવાર માટે આ મોટું મહત્ત્વપૂર્ણ પર્વ છે. આપણી આરાધ્ય સત્તા પરમ પૂજ્ય ગુરૂદેવના સ્મૃત શરીરના મહા પ્રયાણની પણ એ નિધિ છે. તેમને અંતઃકરણથી શ્રદ્ધાંજલિ આપના નવા સંકલ્પ લેતા લેતા બધા પરિજન-પાઠક, શાખાઓ, પ્રજામંડળો, સમૂહ, શક્તિપીઠ તથા અન્ય સંબંધિત સંસ્થાઓ તેને મનાવે. પોતાને ત્યાં સંપન્ન થયેલ સમારોહ, જપના આયોજનની સૂચના કેન્દ્રને પણ મોકલે.

એ માનવું જોઈએ કે આ બિલકુલ અનૌપચારિક સ્તરનું પણ પૂર્ણ રીતે માન્યતા પ્રાપ્ત વિશ્વ વિદ્યાલય છે. જે જન-જનના ટીપાં-ટીપાં અંશદાનના સહયોગથી ઊભું થયેલ છે. આ વિશ્વ વિદ્યાલયથી નીકળેલ વિદ્યાર્થી સૃજન શિલ્પી હશે. તેમજ પોતાના પગ પર ઊભા રહી શકશે. હજી આ તંત્રનો જ્યારે ક્ષેત્રોમાં વિસ્તાર થશે (એકસ્ટેન્શનથી) અનુદાન કેન્દ્ર ખુલશે ત્યારે ક્ષેત્રમાં ફેલાયેલ ૨૦૦થી વધુ વિદ્યાલય, વિદ્યાભારતીના ઢગલો વિદ્યાલય, એકલ વિદ્યાલયોનું સમગ્ર તંત્ર, ગાયત્રી તપોભૂમિનું સ્વાવલંબન વિદ્યાલય તંત્ર તથા પાંચસોથી વધુ જાગૃત-જીવંત શક્તિપીઠો જેની શિશુકાળથી ગ્રેજ્યુએશન સુધી મહાવિદ્યાલય ઊભું કરવાની પાત્રતા છે, એનાથી જોડાઈ તરત જ એક વિરાટ વ્યાપક તંત્ર ઊભું થઈ જશે. ૨૦૦૮ સુધી આ પૂરું વિકસિત સ્વરૂપ સાચા અર્થોમાં યુનિવર્સની યુનિવર્સિટી, નિખીલ બ્રહ્માંડના ભારદ્વાજ ઋષિના વિશ્વ વિદ્યાલયીન, નાલંદા, તક્ષશિલા, વલ્લભી-વિક્રમ શિલા વિશ્વ વિદ્યાલયીન તંત્રના રૂપે દૃષ્ટિગોચર થશે. શિક્ષા અને વિદ્યાના આ સાર્થક સમન્વયથી જ ભારતના ૨૦૨૦ સુધી વિશ્વના મહાનાયક બનવાની આશા રાખી શકાય છે. ●

યુગ નિર્માણ સમાચાર

સણોસરા-અમરેલી તાલુકાના સણોસરા ગામે જનતા વિદ્યાલય-જાળીયા દ્વારા એન. એસ. એસ. કેમ્પનું આયોજન કરવામાં આવેલ. આ કેમ્પમાં આવેલ વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા પ્રશંસનીય કામગીરી કરવામાં આવેલ. આ કામગીરીને ધ્યાનમાં લઈ વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિને બિરદાવવા ગાયત્રી પરિવાર દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્ર એનાયત કરવામાં આવેલ. સણોસરા ગાયત્રી પરિજનો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને સમગ્ર કેમ્પ દરમ્યાન પ્રોત્સાહન પૂરું પાડેલ.

માનકુવા-કચ્છ જીલ્લા ગાયત્રી પરિવાર સંગઠન-માનકુવા દ્વારા જ્ઞાનયજ્ઞ માટે “જ્ઞાનજ્યોતિ યોજના” શરૂ કરેલ છે. પૂ. શ્રીનું સાહિત્ય બ્રહ્મભોજથી આપી શકાય તેવા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. આ માટે એક ફંડ ઊભું કરવામાં આવેલ છે. આ યોજનાના શ્રીગણેશ શ્રદ્ધેય સ્વ. પંડિત શ્રી લીલાપત શર્માજીની પ્રથમ પુણ્યતિથિ ૧૪ મે ને ધ્યાનમાં લઈ તેમના સ્મરણાર્થે કચ્છ જીલ્લાની હાઈસ્કુલો તથા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમાં ૧૦૦ સ્થાનોમાં યુગ શક્તિ ગાયત્રી ગુજરાતી પત્રિકાનું લવાજમ ભરવામાં આવેલ છે.

ઈસરોડા-જી.પંચમહાલ-મથુરા ખાતે યોજાયેલ શપથ સમારોહમાં સંકલ્પિત થયા પછી સંકલ્પને પુરો કરવા માટે મંત્રલેખન અભિયાનને ગતિશીલ બનાવી રહ્યા છીએ. સમગ્ર તાલુકામાં મંત્રલેખન ચાલી રહ્યું છે. નવા સાધકો પણ મંત્રલેખન દ્વારા બની રહેલ છે.

ઘોડાસર-આદરણીય ડૉ. પ્રણવ પંડયા દ્વારા, “માતા ભગવતી કુંજ” ભગવતી પૂરમ ઘોડાસર અમદાવાદમાં “શાંતિકુંજ હરિદ્વાર જોનલ કેન્દ્રીય કાર્યકર્તા નિવાસ”નું ઉદ્ઘાટન, અવલોકન તેમજ આશીર્વાચન દીપ પ્રગટાવીને કર્યું. આ કાર્યમાં ગુજરાત જોનના કેન્દ્રીય પ્રતિનિધિ શ્રી સુરેશ્વરજી ઉપાધ્યાય તેમજ શ્રી રાજુભાઈ દવે એ શુભકામના અને માર્ગદર્શન પ્રદાન કર્યું.

સરદાર કૃષિ નગર-ગાયત્રી પ્રજ્ઞાપીઠ આગુબાગુમાં આવેલ વાઘરોલ, ગણેશપુરા, રૂપપુરા, ઉતમપુરા ગામમાં પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, ગ્રામજનો તથા ગાયત્રી પરિવારના સદસ્યોએ મોટી સંખ્યામાં સ્કુલમાં જઈ વ્યસનમુક્તિ આંદોલન માટે વક્તૃત્વ સ્પર્ધા ગોઠવી. ઈનામ વિતરણ કરેલ. ત્યારબાદ વસાહત તથા ગામમાં વ્યસનમુક્તિ માટે બેનરો જયધોષ સાથે સરઘસ કાઢવામાં આવ્યું. જેનો ભડુ જ પ્રભાવ પડેલ છે.

અમદાવાદ-શાંતિકુંજ હરિદ્વારના પ્રતિનિધિ શ્રી સુરેશભાઈ ઉપાધ્યાયના ગુજરાતના સંગઠન પ્રવાસના ભાગ

રૂપે ગાંધીનગર શક્તિપીઠ ત્યારબાદ ગાંધીનગર જીલ્લાના માણસા તાલુકામાં આવેલ વરસોડા ગામની મુલાકાત લીધી. આ ગામ શૃંગી ઋષિની તપોભૂમિ છે. જેમણે રાજા દશરથને પુત્રોષ્ઠિ યજ્ઞ કરાવ્યો હતો.

વરસોડા ગામના ભૂતપૂર્વ સરપંચ અને હાલમાં તાલુકા પંચાયતના સક્રિય અગ્રણી યુવાન શ્રી મનોજસિંહ ચાવડાએ પણ આ કાર્યમાં અંગત રસ લીધો. પરિજનોના પ્રયાસથી પ્રજ્ઞાપીઠની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા ડૉ. પ્રણવ પંડયાજી દ્વારા હાથમાં થઈ છે.

આણંદ-ગાયત્રી જ્ઞાન પ્રચાર કેન્દ્ર સંચાલિત ગાયત્રી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ દ્વારા બાકરોલ ખાતે અદ્યતન ગાયત્રી ગુરૂકુળ બનાવવાનું આયોજન કરવામાં આવેલ છે.

બાકરોલ ગામની સીમામાં આવેલ ૧૦૮ ગુંદાની વિશાળ જગ્યામાં ધોરણ-૧ થી ૭ સુધી ગુજરાતી, અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાનું શિક્ષણ, ભારતીય સંસ્કૃતિના જ્ઞાન સાથે ઋષિ આરણ્યકના વાતાવરણમાં બાળકોને રહેવા માટેની સુવિધા સાથે ઉપલબ્ધ થશે. સ્વાવલંબન ગૃહઉદ્યોગ, ઈન્ફરમેશન ટેકનોલોજી સેન્ટર. રમતગમતનું વિશાળ મેદાન જેવી અનેક સુવિધાનું આયોજન કરવામાં આવશે.

આ ગુરૂકુળનું ભૂમિ પૂજન શાંતિકુંજ હરિદ્વાર દેવ સંસ્કૃતિ વિશ્વવિદ્યાલયના કુલાધિપતિ ડૉ. પ્રણવભાઈ પંડયાના વરદહસ્તે હરિદ્વારના પ્રતિનિધિ સુરજસિંહ શુક્લએ વૈદિક મંત્રોચ્ચારથી વિધિ પૂર્ણ કરેલ. શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી તાજેતરમાં કરવામાં આવ્યું.

સારસો-“દેશના અર્થ તંત્રનો મેરૂદંડ - ગોશાળા” અને “ગ્રામીણ અર્થ વિકાસ” અભિયાન અન્વયે ગાય અને ગોવંશ બચાવો ઝુંબેશ સાથે ગોમૂત્ર તેમજ પંચગવ્યથી સ્વાસ્થ્ય સંવર્ધન સાથે તેની આડ પેદાશોમાંથી કિમતી ખાતર તેમજ સ્વાવલંબન ક્ષેત્રે ગાયત્રી પરિવાર સક્રિય થયા છે. વસંત પંચમીના પુનીત પર્વ પર ગીરનારની એક તદ્દન બદામી રંગની શુદ્ધ દેશી કપિલા ગાય લાવી ગાયત્રી શક્તિપીઠ સારસાએ ગોશાળાના શ્રીગણેશ કર્યા.

હિંમતપુર-ગાયત્રી પરિવાર શાખા હિંમતપુર, પો. દાંત્રોલી, જી. સાબરકાંઠાએ “પ્રજ્ઞાવતાર” નાટકની ખૂબ જ સુંદર રચના કરી છે. અત્યારના યુગમાં આવા નાટકોનાં માધ્યમથી પણ પૂ. શ્રીનો પાવન સંદેશ ગામે-ગામ પહોંચી રહ્યો છે. આવા પ્રયાસો અભિનંદનીય છે.

દહેગામ-ગાયત્રી પરિવાર ટ્રસ્ટ મારફતે જાન્યુથી એપ્રિલ સુધીમાં ૫૦૦ થી વધુ આંખના દર્દીઓની નિઃશુલ્ક સેવા કરી છે. ઓપરેશન માટે લાવવા-લઈ જવા વાહન વ્યવસ્થા પણ કરવામાં આવી હતી.

“અમારે કરવું છે, કામ તમારું”

કોઈ તપ નથી, કોઈ ત્યાગ નથી.....ગુરૂદેવ
છતાં કરવું છે, કામ તમારું.....(૨)

અમારે કરવો છે, જ્ઞાનયજ્ઞ, તેમાં હાજર રહોને પ્રત્યક્ષ,
કોઈ ભક્તિ નથી, કોઈ શક્તિ નથી..... ગુરૂદેવ.....છતાં કરવું છે,

અમારે કરવું છે પૂર્ણ અનુષ્ઠાન, તવ ચરણોમાં કોટી નમન.
કોઈ ભાન નથી, કોઈ શાન નથી.....ગુરૂદેવ.....છતાં કરવું છે,

અમારા જીવનનું એકજ ધ્યેય, ગાયત્રી જપ ચોવીસ લાખ થાય,
કોઈ વિધિ નથી, કોઈ નિધિ નથી.....ગુરૂદેવ.....છતાં કરવું છે,

અમારે કરવા છે દર્શન તમારા, કોટી નમન સ્વીકારો અમારા,
કોઈ લાયક નથી, કોઈ પાત્ર નથી.....ગુરૂદેવ.....છતાં કરવું છે,

અમે સદા એવી ઈચ્છા કરીએ, બધાં સુખ શાંતિથી રહીએ,
કોઈ તપ નથી, કોઈ ત્યાગ નથી.....ગુરૂદેવ.....છતાં કરવું છે.

એવી કૃપા કરો, દયા દૃષ્ટિ કરો.....કરવું છે તમારું કામ ગુરૂદેવ.

—શ્રી ભરતસિંહ દિપસિંહ ચૌહાણ
સચીન